

Tyveri og straff i Christiania 1789- 1801

*Tyveriforordningen av 20.februar 1789.
Hensikter og praksis i Christiania*

Stein Vegard Holmli Crone

Mastergrad ved institutt for arkeologi, konservering og
historie

UNIVERSITETET I OSLO

Høsten 2011

Tyveri og straff i Christiania 1789- 1801

*Tyveriforordningen av 20.februar 1789.
Hensikter og praksis i Christiania*

Forord

Veldig stor takk til min veileder Hilde Sandvik for inspirerende entusiasme og for å alltid stille opp med svar og hjelp når det har vært nødvendig. Også takk til alle som har deltatt i kollokviegruppen og gjort den både faglig konstruktiv og sosialt hyggelig.

All støtte fra familie og venner har også vært satt stor pris på.

Stein Vegard Holmli Crone
Oslo, 17.november 2011

Innholdsfortegnelse

Kapittel 1: Innledning	1
Klassebegrepet.....	2
Avgrensning og kilder.....	2
Kontekst og tidligere forskning.....	4
Begrepet tyveri	7
Disposisjon	7
Kapittel 2: Forskjellige historiske og kriminologiske perspektiver angående hensikten med straff	11
Langbeins kritikk av Hay	16
Linebaughs svar til Langbein	19
Sammenlignet med Danmark-Norge.....	23
Beccarias idealer.....	26
Kapittel 3: Forordningen av 20 februar 1789 og straffene i praksis	29
Var tyveriforordningen påvirket av opplysningsfilosofi?.....	33
Ære	34
Følgene av tyveriforordningen: En analyse av innsatte på Christiania tukthus..	36
Tabell 1: Anders Daaes tall over de som ble satt inn på tukthuset i Christiania hvert femte år fra 1780 til 1810 fordelt på sakskategori	37
Tabell 2: Oversikt antall og kjønnsfordeling på de som ble satt inn for tyveri, samt insatte totalt på tukthuset i Christiania i 1789, 1795 og 180.	40
Tabell 3: Oversikt over lengden på straffer de tyveridømte ble idømt på tukthuset i Christiania i 1789,1795 og 1801	40
En konfirmasjon, rømminger og de tyveridømte som døde i fangenskap	41
Sammenligninger på landsbasis	42
Ørsteds kritikk av tyveriforordningen	47

Kapittel 4: Tyverisaker i Christiania byting 1789,1795 og 1801 ...	51
Hvem var tyvene og hvem ble rammet av tyverier	51
Bytinget	54
1789: Fra brødtyster til falske frimurere	54
Dette er een Brød Tyv	56
Tyveri og prostitusjon	58
Jess Ankers bissel	60
Tyveri hos kongen av Christiania.....	61
1795: Utro tjenere og dårlig oppdragelse.....	63
En herdet og utlært tyv	64
Som følge af en sleet oppdragelse.....	65
Mølleren og smeddrengen.....	66
Ladhed og Lyst til Lediggang	68
1801: Potettyver og innbruddstyver	70
Maa ansees Tugthuus Straf Værdig	70
Problemet med overløpere fra Sverige.....	73
Potettyvene	75
Rådstueringen og stiftoverretten	77
Høyesterett i København	79
Hva forteller dommene?.....	83
Hays konspirasjon?.....	83
Til velfortient Straf og andre ligesinede til exempel og afsky	85
Kapittel 5: Sammendrag og konklusjon.....	87
Tyveriforordningen i praksis i Christiania	87
Klassejustis?	89
Hvem ble bestjålet?	91
Hvem var tyvene?.....	92
Forutsigbare straffer for tyveri i Christiania	92
Litteraturliste	94

Utrykte kilder	94
Digitale kilder.....	94
Trykte kilder.....	94
Litteratur.....	95
Vedlegg	99
Vedlegg 1: Tyveridommer i Christiania byting 1789	99
Vedlegg 2: Tyveridommer i Christiania byting 1795	100
Vedlegg 3: Tyveridommer i Christiania byting 1801	101

Tabeller

Tabell 1: Anders Daaes tall over de som ble satt inn på tukthuset i Christiania hvert femte år fra 1780 til 1810 fordelt på sakskategori**Error! Bookmark not defined.**

Tabell 2: Oversikt antall og kjønnsfordeling på de som ble satt inn for tyveri, samt insatte totalt på tukthuset i Christiania i 1789, 1795 og 180.**Error! Bookmark not defined.**

Tabell 3: Oversikt over lengden på straffer de tyveridømte ble idømt på tukthuset i Christiania i 1789,1795 og 1801**Error! Bookmark not defined.**

Kapittel 1: Innledning

”Da Forordningen 20 Febr. 1789 udkom, blev den optaget med det meest levende Biefald, som en ædel Frugt af den menneskekjærlige Strafferets Grundsætninger, der, paa den Tid, begyndt at bane sig Vejen fra de Philosopherendes Skrifter til adskillige af de europæiske Staters criminelle Love. Seenere har den almindelige Tænkemaade angaaende denne Gjenstand taget en anden Vending. Nu er Tonen i Almindelighed at besvære sig over den formildede Tyvslovgivning, som Kilden til de mange og grove Tyverier, der, efter hvad man forudsætter, nu skulle gaae i Svang fremfor i gamle Dage.”¹

-Anders Sandøe Ørsted

Problemstillinger

Forordningen av 20. februar 1789 erstattet legemsstraff som pisking og brennmerking med innesperring og tvangsarbeid som straff for tyveri i Danmark-Norge. Dommer fra bytinget i Christiania og fangeprotokollene til Christiania tukthus gir innsyn i rettspraksis som følge av lovendringene. Denne oppgaven er en analyse av disse kildene i årene 1789 til 1801. Det har blitt hevdet at tyverilovgivningen i tidlig nytid var klasselovgivning som hadde til hensikt å beskytte interessene til den økonomiske eliten i samfunnet. For eksempel har Kurt Ågren skrevet om straffelovgivningen i Europa: ”De harde straffene, med dødstraff også for naskeri, kan derfor betraktes som en klasselovgivning til beskyttelse for samfunnets velstående mindretall.”² Problemstillingen i denne oppgaven er: Kan rettspraksis i tyverisaker i Christiania byting etter lovendringen også karakteriseres som klassejustis? Hvem ble bestjålet? Hvem var tyvene? Hvordan ble loven praktisert? Disse spørsmålene vil jeg ta opp, i tillegg til å se på noen av de sosiale effektene av forordningen av 1789 på Christiania i det første tiåret etter at den kom. Om Åbergs beskrivelse av straffene for tyveri som klasselovgivning er treffende, (også for Danmark-Norge) eller mer presist om rettspraksis i Christiania, perioden 1789 til 1801, var basert på klassemotsetninger er et av de sentrale temaene i denne oppgaven.

¹ Anders Sandøe Ørsted, *Skrifter I Udvalg*. Gyldendalske Boghandel Nordisk Forlag. København. 1931 s.272-273.

²Kurt Ågren, *Aschehougs Verdenshistorie. Bind 8. Et nytt Europa 1500-1750*. H.Aschehoug & Co. Oslo, 1985 s.121.

Klassebegrepet

Klasse i denne oppgaven brukes i to betydninger. I litteraturen jeg benytter i kapittel to bruker enkelte av historikerne "klasse" subjektivt; om den subjektive selvforståelse eller det en kan kalle klassebevissthet hos eliten i det engelske samfunnet. Disse historikerne hevdet at handling var motivert av klasses tilhørighet, og jeg vil diskutere relevansen av deres synspunkter for Danmark-Norge og Christiania. Ellers i oppgaven bruker jeg klassebegrepet i objektiv forstand, dvs om sosial lagdeling primært basert på økonomiske ressurser.

Avgrensning og kilder

Å behandle årene 1789 til 1801 er valgt av flere grunner. Perioden er egnet for å få en diakron sammenligning gjennom å se utviklingen i en tolvårsperiode. Avgrensingen er også valgt for at kildematerialet skal være overkommelig å få noenlunde oversikt over. Det er bevart omfattende tingprotokoller, fangeprotokoller og domsakter for denne perioden som det innenfor rammene av en masteroppgave vil være umulig å rekke over helt og holdent selv for denne tolvårsperioden. De kildene som er benyttet er et spekter fra det veldige materialet som er tilgjengelig. Likevel forteller dette spekteret nok til at det er mulig å besvare de spørsmål som stilles. Det skal i tillegg være mulig å kaste noe lys over tyverifenomenet som helhet i Christiania under perioden som kalles tidlig nytid ved å undersøke disse tolv første årene etter den nevnte forordningen. Hensikten er gjennom å studere tyverisaker i disse tolv årene spesielt å kunne avdekke forhold som kan si noe om Christianias sosiale historie generelt.

Undersøkelsen stopper ved 1801, den opprinnelige hensikten med dette var for å hente informasjon fra folketellingen dette året og se hvilke opplysninger den kan gi angående både de som ble tiltalt og de som ble ofre for tyveri i perioden som undersøkes. Dette har dessverre ikke vist seg å være fruktbart. De mange like navnene som opptrer i sakene i denne fremstillingen og i folketellingen gjør det vanskelig å avklare om det er snakk om identiske personer. Jeg har valgt å fokusere oppgaven på Christiania for å avgrense problemstillingene

og kildematerialet til en håndterlig størrelse innenfor masteroppgavens rammer og fordi jeg bor her og dermed har god tilgang til det rike kildematerialet som finnes her i byen.

Hovedkildene til denne oppgaven er fangeprotokollen til Christiania tukthus i tiden 1789 til 1801 og tingboka fra Christiania byting for samme periode. Tyveridømte ble også dømt til arbeid i Akershus festning, og de anket gjerne dommene sine videre fra bytinget, først til rådstueretten, og også til høyesterett i København. Årsaken til at opplysninger fra tukthuset og bytinget vektlegges, er at disse har de best bevarte og mest oversiktligge protokollene fra disse årene, uten noen lakuner. I tillegg var tukthuset den institusjonen som de aller fleste tyveridømte endte opp i, siden det var høyere terskel for å sende noen til festningen. Å bli sendt til straffarbeid på festningen forutsatte at man var mann, hadde blitt dømt for tyveri gjentatte ganger eller hadde begått et spesielt grovt tyveri. Fangeprotokollen til Akershus festning for disse årene er i tillegg uoversiktlig i det den ikke er satt sammen kronologisk og dermed er spesielt vanskelig å få oversikt over.

Bytinget utgjør fokuset i undersøkelsen av rettspraksisen i Christiania, siden dette var laveste instans hvor tyveri ble tiltalt i disse årene, og dermed den eneste instansen hvor samtlige tyverisaker er representert. Rådstueretten behandlet bare sakene etter de hadde vært oppe i bytinget. I tillegg er det en lakune i protokollene for denne retten fra 27.08.1775 til 27.10.1789, som gjør at utvalget av saker fra 1789 i den er begrenset. I 1797 ble rådstueretten erstattet med stiftsoveretten, som dermed ble første ankeinstans for tyveridømte etter bytinget. Noen saker fra begge disse blir presentert i oppgaven, men disse instansene blir ikke gjennomgått like grundig som bytinget. Tyverisaker ble ikke anket til overhoffretten i de årene denne oppgaven omhandler. Et reskript fra 1783 bestemte nemlig at alle straffesaker skulle ankes direkte til høyesterett,³ i 1786 ble dette omgjort til å bare gjelde de sakene der de tiltalte satt arrestert på offentlig bekostning.⁴ Tyver befant seg i denne siste kategorien. Politiets forhørsprotokoller er ikke benyttet i denne undersøkelsen, siden disse inneholder ytterst få tyverisaker. Hanne Østhus har undersøkt hvilke kategorier saker som kom opp i forhørsprotokollene for perioden 1790 til 1795, og har funnet bare 12 saker i kategorien tyveri og økonomisk utroskap, noe som utgjør bare tre prosent av alle forhørene i den perioden.⁵ Det

³ Fr. Aug. Wessel Berg, *Kongelige Rescripter, Resolutioner og Collegial-Breve for Norge i Tidsrummet 1660-1813 Tredie Bind. 1781-1796*. J.W. Cappelen. Christiania, 1845 s. 79-80.

⁴Fr. Aug. Wessel Berg, *Kongelige Rescripter, Resolutioner og Collegial-Breve for Norge i Tidsrummet 1660-1813 Tredie Bind. 1781-1796*. J.W. Cappelen. Christiania. 1845 s. 243.

⁵Hanne Østhus, *Vanartige tjenestefolk eller uordentlige husbønder? Tjenestefolk i arbeidskonflikter i Christiania på slutten av 1700-tallet*. Universitetet i Oslo: Masteroppgave i historie, 2007 s.24.

er rimelig å anta at det samme forholdet tyverisaker eksisterer i politietsforhørsprotokoller for hele perioden 1789 til 1801.

Kontekst og tidligere forskning

Det er forsket og skrevet en del om Christiania tukthus' rolle som forbedringsanstalt og straffeanstalt for løsgjengere og tiggere, men lite om tyveriforordningen av 20.februar 1789 og tukthusets senere rolle som straffeanstalt for tyveridømte. Anders Daae har i sin artikkel *Tugthuset og Arbejdshuse i Kristiania 1733-1814* gått gjennom fangeprotokollene for hvert 5.år fra 1742 til 1810. I hans tabeller over innsatte i årene 1780 til 1810 kan vi se hvordan færre blir satt inn for løsgjengeri og leiermål i denne perioden og hvordan antallet tyveridømte øker.⁶

Fra 1789 ble tyver oftere dømt til tukthusstraff, dette som følge av tyveriforordningen som mildnet straff for første gangs tyveri til tukthus. Tiggere og løsgjengere ble fortsatt dømt til opphold på tukthuset, men i stadig mindre grad. Myndighetene forsøkte andre metoder for å løse problemene rundt de to sistnevnte gruppene. Torhild Meyer Wald-Jacobsen ser i sin hovedoppgave *Tukt- og Manufakturhuset i Bergen, 1740-1840*, på lovendringene i tyveristraff i 1771 som et tegn på at opplysningstidens tanker og idealer begynner å gjøre seg gjeldende også i Norge.⁷ Da ble dødsstraff for tyveri avskaffet. Det var sannsynligvis sterkt pragmatiske hensyn som var en viktig grunn til denne lovreformen. Siden de aller fleste som ble dømt til døden eller brennmerking og kakstryking for tyveri ble benådet av kongen, var det sterk tvil om hvor avskrekkende dødsstraff i praksis var for potensielle tyver. Livstidsarbeid ble de nye straffemetodene for førstegangstyveri og håpet var at disse ville virke betydelig mer avskrekkende siden det var minimale sjanser for å oppnå benådning. Men tanken om at straff burde stå mer i forhold til forbrytelsen som hadde blitt begått var nok også en faktor i de nye strafferammene.

Forordningen fra 1789 betød videre endring i straffene man idømte for tyveri. Forbryterens

⁶ Anders Daae, *Tugthuset og Arbejdshuse i Kristiania 1733-1814*. Særtryk af Nordisk Tidsskrift for Fængselsvæsen og Praktisk Strafferet. Kjøbenhavn: Nielsen&Lydiche, 1908 s.140-142.

⁷ Torhild Meyer Wald-Jacobsen, *Tukt- og manufakturhuset i Bergen, 1740-1840, et anseeligt og herlig Middel eller forværelsesanstalt?* Universitetet i Bergen: Hovedoppgave i historie, 2007 s.90.

alder, oppdragelse, levemåte og tilstand skulle vurderes i tillegg til den sammenhengende gjerningen ble begått i og hva verdien av det stjålne var. Håpet var også at de nye straffene kunne være med på å forbedre de som ble dømt for tyveri.⁸

I begynnelsen av 1790-årene gikk antallet innsatte ned, mens institusjonen gradvis forandret og tilpasset sin rolle.⁹ Georges Midré skriver ”Ved inngangen til 1800-tallet ble tyveridømte den helt dominerende gruppen ved tukthuset”.¹⁰ Først i 1813 blir det en helt ren straffeanstalt forbeholdt mer eller mindre det vi i dag vil kategorisere som kriminelle.

Tukthuset skulle opprinnelig fungere både som forbedringsanstalt og straffeanstalt. De som skulle settes inn var først og fremst de som ble definert som løsgjengere og betlere. Dette var straffbare forhold i henhold til datidens lovgivning. De innsatte skulle tvinges til skolegang og arbeid. Mange tiggere og løsgjengere ble sett på som late, og det var et stort fokus på å skulle skille mellom verdige og uverdige trengende. De som ble funnet verdige kunne motta støtte fra fattigkassen, mens de uverdige, fattige som ble vurdert som arbeidsføre, men late, skulle settes inn i tukthuset for å forbedres gjennom utdanning og arbeid.

Mot slutten av århundret endret holdningen til fattige seg. Det ble en større forståelse blant myndighetene at mange arbeidsledige ikke var det av egen fri vilje, men som et resultat av mangel på arbeidsplasser. Fattige ble etterhvert ikke delt så tydelig i kategoriene verdige og uverdige. Arbeidsløshet ble betraktet som en årsak til nød og ikke en last som burde straffes.¹¹ Arbeid gikk fra å være definert som en plikt til å bli forstått som en rettighet. Arbeidshus og spinnehus ble opprettet i Christiania i 1786 for å skulle tilby arbeid til de arbeidsledige.¹² En del folk som sannsynligvis ville blitt satt inn på tukthuset tidligere endte dermed opp i disse institusjonene i stedet. I tukthuset i Christiania ble ideen om tvangsarbeid som oppdragelse erstattet med ideen om tvangsarbeid som straff.¹³

Tukthuset ble brukt som straff for tyveridømte også før 1789. Art.12 i kapittel III i

⁸ Wald-Jacobsen, 2007 s.90.

⁹ Georges Midré, *Bot, bedring eller brød? Om bedømming og behandling av sosial nød fra reformasjonene til velferdsstaten*. Oslo: NAVF/Universitetsforlaget, 1995 s.76

¹⁰ Midré, 1995 s.73.

¹¹ Johanne Bergkvist, *En haard og dyr tid: Fattigdom, tigging og løsgjengeri i Christiania 1790-1802*. Universitetet i Oslo: Masteroppgave i historie, 2008. s.11.

¹² Bergkvist, 2008 s. 37.

¹³ Midré, 1995 s.77

tukthusanordningen av 1741 sier at kvinner som blir tatt i tyveri eller horeri skal dømmes til enten tukthusstraff eller landsforvisning.¹⁴ Marit Slyngstad har skrevet om hvem som satt inne for tyveri på tukthuset i perioden 1741-1763. Til tross for at forordningen sier at menn ikke skal settes inn på tukthuset for grove forbrytelser, men skal dømmes til festningarbeid eller forvisning, så finner hun også menn innsatt i tukthuset for tyveri i denne perioden.¹⁵ Altså ble sannsynligvis ikke første gangs ringe tyveri alltid regnet som en grov forbrytelse i denne perioden. I fangeprotokollene har Slyngstad funnet at 14% av de innsatte var der for tyveri. Kvinner var i overtall som tyveridømte i tukthuset. De utgjorde ca 60% av denne kategorien.¹⁶

Slyngstad antok at de tyveridømte sannsynligvis var fattige mennesker. Spesielt siden det var mulig å unngå videre straff hvis man betalte bot og erstatning til tyveriofferet. Det er også verdt å merke seg at de tyveridømte omfattet både menn og kvinner , voksne og barn.¹⁷

Tallene til Anders Daae viser også at folk fortsatt ble satt inn på tukthuset for løsgjengeri og betleri helt frem til 1810, selv om de ble en del færre etter forordningen fra 1789. Dette førte til en sammenblanding av forbrytere som ble møtt med kritikk. Stiftamtmann Moltke forsvarte ordningen i 1791 med at det kun var de mest forherdete betlerne som satt på tukthuset.¹⁸ Betlere og løsgjengere kunne altså betraktes som straffbart på lik linje med tyveri i noen omstendigheter. Det var fortsatt et ønske om å få bukt med betleriet fra myndighetenes side i denne perioden, og noen som ikke ble sendt til tukthus ble i stedet dømt til vann og brød.¹⁹

¹⁴ Tukthusanordningen 1741: Skulde ved Inquisitioner findes Qvindfolk som, for begangne Tyverier, Horerie og andre Forseelser, ere dømte enten til Tugthuset eller Forviisning af Landet, over hvilke Dommene ikke ere blevne ereqverede, skal samme illigemaade indtages i Tugthuset, samt de, hvilke, for tilkommende Tid, for slige begangne Ugudeligheder vorde dømte derhen, saasom Ingen maa efterdags dømmes til Forviisning, paa det at Landet ei skal vorde betyngtet med slige skadelige Folk, om de skulde komme tilbage.

¹⁵ Marit Slyngstad, *Ulydighet og straff. Intensjoner og praksis i statsmaktens bekjempelse av fattigdomsproblemet. En undersøkelse med utgangspunkt i tukthusforordningen av 2. desember 1741 og de innsatte lemmer ved Christiania tugthus i perioden 1741-63*. Oslo: Tingbokprosjektet 1994 s.64-65.

¹⁶ Slyngstad, 1994, s.65.

¹⁷ Slyngstad, 1994 s.75.

¹⁸ Bergkvist, 2008 s.36.

¹⁹ Bergkvist, 2008 s.59.

Begrepet tyveri

I Danmark-Norge i de årene denne oppgaven omhandler, ble begrepet tyveri definert forskjellig fra ran og røveri. Tyveri var noe som foregikk i hemmelighet. Å bli frastjålet noe åpenlyst ble definert som ran og å bli frastjålet noe med vold ble definert som røveri.²⁰ Denne oppgaven vil utelukkende ta for seg det som ble definert som tyveri av den daværende lovgivningen og rettsystemet og dermed ikke ta for seg noen tilfeller av ran og røveri. Siden denne forordningen dekker både direkte tyveri, heleri og det som kalles tyvsmedviten, så vil også oppgaven dekke alle disse tre kategoriene under tyveri.

Disposisjon

I kapittel to skal blikket vendes mot Europa generelt og England spesielt i tidlig nytid. Tyveri, lovgivningen og rettspraksisen har fått lite oppmerksomhet i norsk historieforskning. I England har det derimot vært omfattende forskning om tyveri fra 1970-tallet.²¹

Særdeles interessant for denne oppgavens del er en debatt innledet av Douglas Hays essay ”*Property, Authority and the Criminal Law*” som ble publisert i 1975. Debatten dreier seg om hensikt og effekt av den engelske straffelovgivningen og rettspraksisen i perioden. Debatten vil bli nøye presentert i kapittel to. Denne debatten, samt andre europeiske teoretikere har dominert diskusjonen rundt årsakene til utviklingen av tyverilovgivningen i Europa fra middelalderen og utover, skal danne utgangspunkt for og sammenligningsgrunnlag for diskusjon rundt Christiania og de funnene som presenteres i denne oppgaven.

Tyveriforordningen av 20.februar 1789 som danner et utgangspunkt for denne oppgaven, har Gudmund Sandvik omtalt som ”...den lova som truleg har rekord i å senda nordmenn og danskar i tukthus og på slaveri,...”²²

²⁰ Ørsted, 1931 s. 24-26.

²¹ J.E.Sharpe, *Crime In Early Modern England 1550-1750*. Longman Group Limited. New York. 1984 s. 9-13.

Forordningen skal presenteres i detalj i kapittel tre. Prosessen med å utvikle tyveriforordningen i det danske kanselliet og Christian Colbjørnsens bidrag skal også gis en kort gjennomgang i det kapitlet.²³ Forordningen reformerte straffene for tyveri fra rene fysiske straffer som kakstryking²⁴ og brennmerking til innesperring i tukthus og slaveri. Kakstryking og brennmerking ble ikke helt avskaffet, men ble forbeholdt alvorlige gjengangstyver. I utgangspunktet skulle dette være en mer human avstraffelse, som skulle kunne disiplinere de tyveridømte og lede dem til å bli angrende syndere og produktive samfunnsborgere, i tråd med opplysningstidens reformideer rundt straff. Foucault mente innesperring i praksis ble en dobbel straff, en straff av både legeme og sjel.²⁵

I kapittel tre gjøres det en kvantitativ analyse. Statistikk basert på tukthusets fangeprotokoller presenteres. Anders Daaes beregninger viser utviklingen av antall tyver som i forhold til andre kategorier straffedømte som ble satt inn i tukthuset i perioden 1780-1810. En oversikt over hvor lange dommer de tyveridømte på tukthuset fikk det året forordningen kom, sammenlignes med hvor lang tid de som ble satt inn der i det siste året av denne undersøkelsen, 1801, måtte sone. Kjønnssammensetningen av de som ble satt inn for tyveri i 1789 blir også sammenlignet med sammensetningen i 1801. Videre sammenlignes Akershus stiftamt med statistikk fra resten av landet basert på en undersøkelse det danske kanselli gjorde i 1800, hvor de samlet inn statistikk over alle straffedømte i norske stiftamt i perioden 1789-1799.

I kapittel fire gjøres det en kvalitativ analyse. Saker fra bytinget i Christiania presenteres og diskuteres. Utvalgte saker hvor folk var tiltalt for tyveri i årene 1789, 1795 og 1801 vil gi innsikt i hva slags folk som ble tiltalt, noen av gruppene i samfunnet som ble stjålet fra og hva slags verdier som ble stjålet i denne perioden. Disse sakene vil også gi innsikt i hva slags rettspraksis som ble bedrevet i Christiania i disse årene. Disse opplysningene vil kunne kaste lys over i hvor stor grad diskusjonen rundt klasselovgivning og rettspraksis er relevant for Christiania. Noen av de tiltalte i de beskrevne sakene i dette kapitlet anket dommen først til rådstueretten og stiftsoverretten som erstattet sistnevnte i 1797, i Christiania og deretter til

²²Gudmund Sandvik, "Lov, dom og straff" i *Norges Kulturhistorie Bind 5 Brytningsår – blomstringstid*.:H.Aschehoug & Co. Oslo. 1980 s. 97.

²³ I samme artikkel som han er sitert ovenfor, skriver Gudmund Sandvik også på s.97 om denne forordningen: "Og så var ho skriven av ein nordmann, av ingen mindre enn rettargangs- og landboreformatoren Christian Colbjørnsen." Som kapittel tre vil vise, så skrev ikke Colbjørnsen forordningen. Hans skriftlige bidrag var en rekke kommentarer til et utkast av den som ble med i dens endelige form. Han var dermed sentral i utformingen av den.

²⁴ Å kakstrykes innebar å bindes fast til en påle eller støtte og piskes.

²⁵ Michel Foucault, *Overvåkning og straff*. Gyldendal. Trondheim. 2001(1975) s.120.

høyesterett i København. Domsprotokollene for høyesterett i denne perioden er gått tapt i brann, men voteringsprotokollene er bevart. Der det lar seg gjøre å finne igjen sakene til de tiltalte fra Christiania byting, rådstueretten og stiftsoverretten, vil dommen og diskusjonen fra voteringsprotokollene også presenteres. Den informasjonen som har latt seg finne om de tiltalte i tukthusets fangeprotokoll vil også bli beskrevet.

Kapittel fem er et sammendrag av funnene og diskusjonene fra de tidligere kapitlene. Det vil helt til slutt diskuteres hva disse konklusjonene kan fortelle generelt om disse straffenes funksjon og virkning i Christiania i tidlig nytid.

Kapittel 2: Forskjellige historiske og kriminologiske perspektiver angående hensikten med straff

Dette kapitlet består av to deler. Først presenteres og diskuteres en debatt om straffelovgivningen i Europa generelt i perioden fra rundt 1500 til rundt 1800. Deretter presenteres og analyseres en diskusjon rundt hensikten med de harde straffene for tyveri i England på 1700-tallet. Begge diskusjonene danner utgangspunkt for å drøfte funnene i Christiania som presenteres senere i oppgaven og tjener også som sammenligningsgrunnlag.

Straffesystemer i Europa i tiden før opplysningstiden har gjerne vært fremstilt som motivert av hevn fremfor kontroll.²⁶ I følge Georg Rusche og Otto Kirchheimer hadde lovverket og strafferammer spilt liten rolle for opprettholdelsen av det sosiale hierarkiet i middelalderen. Generell avhengighet av sine sosialt overordnede og religiøs overbevisning var tilstrekkelig for å opprettholde den etablerte orden.²⁷ Handlinger av typen tyveri ble ikke sett på som et samfunnsproblem i følge Rusche og Kirchheimer, men heller en privat fornærmelse og anliggende. Hevn var den aksepterte reaksjonen. Michel Foucault, som ellers tilskriver Rusche og Kirchheimer mye riktighet, fremstiller det annerledes. Han argumenterer for at straffelovgivning også i middelalderen var rettet mot å opprettholde folkets lydighet ovenfor herskerne.²⁸ Rusche og Kirchheimer mener videre at overgangen i retning av kapitalistiske samfunn førte til et strengere lovverk rettet mot kategorier av forbrytelser som ble ansett for å oftest bli begått av de lavere klassene. Etter hvert som disse klassene vokste i antall utover 14- og 1500-tallet forsøkte de høyere klassene å beholde kontrollen gjennom brutale straffer for forbrytelser begått av de eiendomsløse og fattige.²⁹ En ville stanse veksten av grupper av tiggere, omstreifere og tyver, og i kampen mot disse ble straffene hardere med tiden. Fysiske avstraffelser, som pisking, lemlestelse og dødstraff ble mer vanlig og etter hvert den ordinære straffen når de lavere klassene skulle unngjelde for forbrytelser. Til tross for at rådende teori på denne tiden var at straffen skulle formildes hvis det var tvil rundt skyldspørsmålet til den dømte, så var det ikke praksis at straffen ble lettet av slik usikkerhet hevder Rusche og Kirchheimer.³⁰ Eksil var også en vanlig straffemetode i senmiddelalderen. For overklassen kunne dette være en mulighet til å reise rundt, oppleve andre land og danne nye

²⁶ Georg Rusche og Otto Kirchheimer, *Punishment And Social Structure*. Russell & Russell. New York, 1968 s.4.

²⁷ Rusche & Kirchheimer, 1968 s.9.

²⁸ Foucault, 2001 s 47.

²⁹ Rusche & Kirchheimer, 1968 s.14-15.

³⁰ Rusche & Kirchheimer, 1968 s.18.

forretningsforbindelser. For de lavere klassene derimot var dette ofte en dødsdom å regne, siden de helst ble straffet som omstreifere de stedene de kunne reise til.³¹

At liv i senmiddelalderen ble betraktet som såpass lite verdt kan gjerne ha hatt sammenheng med at det var rikelig tilgang på arbeidskraft, så det var økonomisk uproblematisk å dømme mange mennesker til døden hevder Rusche og Kircheimer.³² Dette er en problematisk påstand siden svartedøden på denne tiden hadde ført til en befolkningsreduksjon i Europa som ikke skulle tilsi at det var en stor tilgang på arbeidskraft. Tvert i mot kunne store deler av befolkningen i mye større grad enn før velge og vrake i jobber og arbeide mindre timer enn før for høyere lønn. Mange lønnstakere fikk i denne perioden en levestandard som ikke skulle bli overtruffen før 1900-tallet.³³ Dette stemmer dårlig overens med at liv i denne perioden skulle bli ansett som lite verdt på grunn av en overflod av arbeidstakere. En velvillig tolkning vil være at Rusche og Kircheimer mener at produksjonsmåtene i senmiddelalderen krevde mindre arbeidskraft og dermed var ikke etterspørselen så stor som den senere ble under en industriell type økonomi. Det er dette Foucault tilskriver dem.³⁴ Den senere utviklingen hvor død og lemlestelse ble erstattet av straffarbeid betrakter Rusche og Kircheimer som inspirert av rent økonomiske behov. Etter hvert som samfunnsutviklingen ledet til at det ble mindre arbeidskraft tilgjengelig, økte menneskelivets verdi tilsvarende.³⁵ De forklarer dette med at lovverket, spesielt fattiglovene som tvang arbeidsledige til å holde seg til stedet de var født, selv da det ikke fantes muligheter for arbeid der, hindret en rasjonell distribusjon av arbeidskraft, i tillegg til at krig, sult og pest stadig tok livet av mange faglærte arbeidere. De skriver:

”This lack of consistency in the labor supply and the low productivity of labor meant a tremendous change in the position of the owning classes. At the very time when the extension of markets and the increasing requirements of technical equipment called for more invested capital, labor became a relatively scarce commodity.”³⁶

Rusche og Kircheimer mener at framveksten av det som på den tiden ble beskrevet som mer humane straffer har mer sammenheng med at det som i ettertid har blitt kalt merkantilismen ble den dominerende økonomiske praksisen, heller enn humanistiske hensyn. Merkantilismen tilrettela for at de som argumenterte for mer humane straffer fikk mer innflytelse hos lovgivere, men økonomien var den utløsende årsaken. De skriver blant annet ”It is equally

³¹ Rusche & Kircheimer, 1968 s.20.

³² Rusche & Kircheimer, 1968 s.20.

³³ Finn Fuglestad, *Fra Svartedauden Til Wienerkongressen. Den Vesterlandske Kulturkretsens Historie 1347-1815 I Et Globalt Sammenlignende Perspektiv*. J.W. Cappelens Forlag a-s. Oslo, 2004 s.162.

³⁴ Foucault, 2001 s.52.

³⁵ Rusche & Kircheimer, 1968 s.24-27.

³⁶ Rusche & Kircheimer, 1968 s.26.

certain that the houses of correction were very valuable for the economy as a whole. Their low wages and their training of unskilled workers were important contributing factors in the rise of capitalist production.”³⁷ Hvor lønnsomme disse anstaltene var i praksis er diskutabelt. De tilføyer at straffarbeid gjerne har blitt betraktet som et utslag av calvinistisk etikk og tankegods, men viser at i samme periode drev også katolske Frankrike med å opprette arbeidshus med stor entusiasme på initiativ fra jesuitter, såkalte hôpitaux généraux. Motivet kan dermed etter deres oppfatning ikke ligge i religion eller verdensbildet, men i rene økonomiske hensyn.³⁸ Foucault støtter opp om hovedpoenget til Rusche og Kircheimer og kommenterer deres argument om at tvangsarbeidet og fabrikkarbeidet som straff utvikler seg sammen med vareøkonomien: ”Det er utvilsomt mangt og meget å bemerke til disse strenge parallelføringene. Men selve hovedtanken kan i alle fall fastholdes – nemlig at straffens forskjellige systemer skal ses i sammenheng med en viss kroppens ”politiske økonomi”.³⁹ Han legger også til senere i boken. ”Rusche og Kircheimer har rett når de betrakter torturen som en virkning av en produksjonsmåte hvor arbeidskraften, og følgelig menneskekroppen, verken har samme nytte eller verdi som vare som innen en industriell type økonomi.”⁴⁰ Hans Eyvind Næss og Eva Österberg har lignende forklaringer i sin artikkel *Sanctions, Agreements, Sufferings*. Her skriver de at profesjonaliseringen av loven og merkantilistisk befolkningspolitikk var viktigere årsaker til straffereformene enn opplysningstidens filosofi.⁴¹

Klasselovgivning?

I England har historikere de siste tiårene, som tidligere nevnt, forsket betydelig mer på både tyveri og kriminalitet generelt enn sine kollegaer i Norge. En av de viktigste årsakene til at dette emnet har tiltrukket seg såpass omfattende oppmerksomhet blant engelske historikere er sannsynligvis de aspektene ved det engelske juridiske systemet som var unikt i Europa i tidlig

³⁷ Rusche & Kircheimer, 1968 s.50.

³⁸ Rusche & Kircheimer, 1968 s.51.

³⁹ Foucault, 2001 s.27-28.

⁴⁰ Foucault, 2001 s.52.

⁴¹ Hans Eyvind Næss og Eva Österberg, “Sanctions, Agreements, Sufferings” i Österberg, Eva og Sogner, Sølvi Bauge, (red.), *People Meet The Law. Control And Conflict Handling In The Courts*, Universitetsforlaget. Oslo. 2000, s.160.

nytid. Mellom 1688 og 1820 økte antallet forbrytelser som var straffbare med døden fra rundt 50 til over 200.⁴² Dette gjorde engelsk lov til en av de dødeligste i Europa.⁴³

I England har det vært debattert om den blodtørstige lovgivningen, spesielt de mange dødsdommene for tyveri, var et resultat av klasselovgivning til beskyttelse av samfunnets velstående mindretall. En besnærende argumentasjon for dette presenterer Douglas Hay i sitt essay ”*Property, Authority and the Criminal Law*” som ble utgitt som en del av essaysamlingen ”*Albion`s Fatal Tree. Crime and Society in Eighteenth-Century England*” i 1975. Hay argumenterer for at de harde strafferammene som dominerte engelsk lovgivning i denne perioden var et viktig ledd i en strategi fra den mindretallige eliten som hadde til hensikt å rettferdiggjøre og styrke den rådende samfunnsordenen. Den skulle sørge for at befolkningen oppfattet lovverket som rettferdig og egalitært, selv om dette i stor grad var en illusjon.

Hay finner det mest sannsynlig at den voldsomme økningen i bruk av dødstraff som lovverket legger opp til i den nevnte perioden, hadde sammenheng med den store økningen i handel og luksusforbruk i samme tidsrom. Han underbygger dette med å sitere en kilde fra 1788 som fører denne argumentasjonen: ”In a similar vein, the editor of the sixth edition of Hawkin`s *Pleas of the Crown* wrote in 1788 that “the increase of commerce, opulence, and luxury” since the first edition of 1715 “has introduced a variety of temptations to fraud and rapine, wich the legislature has been forced to repel by a multiplicity of occasional statutes, creating new offences and afflicting additional punishments.”⁴⁴

Hvordan disse mange dødsdommene i lovverket også kunne føre til lojalitet til loven har Hay flere forklaringer på. Den viktigste er det han kaller ”The ideology of mercy”.⁴⁵ I følge denne teorien var de mange dødsdommene et middel eliten brukte for å styrke avhengighetsforholdet de mindre bemidlede menneskene i samfunnet hadde til dem. Når dødsdommen ble avsagt var det mulig å oppnå benådning hos kongen. Man ville da i stedet for å bli henrettet bli transportert til en av de britiske koloniene som straff. Mulighetene for å bli benådet økte betraktelig hvis en person med høy sosial status og anseelse gikk i forbønn for den dømte. Dødsdømte henvendte seg til folk fra eliten de hadde en forbindelse til gjennom jobb eller

⁴²Douglas Hay, “Property, Authority and the Criminal Law” i Hay, Douglas, Linebaugh, Peter, Rule, John .G, Thompson, E. P og Winslow, Cal, *Albion`s Fatal Tree: Crime and society in Eighteenth-Century England*. Penguin Books Ltd. London. 1975 s. 18.

⁴³ Hay, 1975 s.19.

⁴⁴ Hay, 1975 s.20.

⁴⁵ Hay, 1975 s.46-47.

familie for å få hjelp til benådning.⁴⁶ Hvis benådningen ble gitt, noe den gjerne gjorde i mange tilfeller av tyveri og andre ting vi i dag ville beskrive som småkriminalitet, så opphøyet det både kongen og den personen som hadde anbefalt benådningen. De strenge lovene ga dermed kongen mulighet til å vise nåde. Benådninger førte til økt oppslutning rundt kongedømmet. Antallet dømte som faktisk ble henrettet, økte ikke i takt med antallet nye dødsstraffer som ble foreskrevet takket være de mange kongelige benådninger.⁴⁷ Slik endte mange i takknemlighetsgjeld til eliten og andre forstod viktigheten av å ha et godt forhold til de med høyere sosial status i tilfelle de skulle trenge deres forbønn på egne eller andres vegne. At så mange forbrytelser var straffbare med døden gjorde dette til en ikke helt usannsynlig omstendighet for et betydelig antall engelskmenn i denne perioden.

Et annet aspekt Hay mener underbygger teorien hans, er i tillegg at lovbrutere som ikke var fattige, tilsynelatende ble både dømt og omtalt med hardere ordelag i dommene enn tiltalte som var ubemidlede. Hay mener dette skapte inntrykk av at loven var til de lavere klassers beskyttelse. De tilfellene hvor mennesker med høy sosial status ble henrettet for sine forbrytelser, som for eksempel Lord Ferrers som ble dømt og hengt i 1760 for å ha drept en av sine ansatte,⁴⁸ tolker Hay som et unntak fra vanlig praksis overfor lovbrutere fra eliten. Et unntak som ble gjort for å opprettholde en illusjon om likhet for loven. Tilfellene hvor høy sosial status reddet menn fra galgen er mange flere enn de tilsvarende som mistet livet i den, mener Hay.⁴⁹

Et interessant argument Hay også bringer opp er spørsmålet om hvem det brutale lovverket rundt tyveri først og fremst var ment å beskytte. Hay skriver:

”The poor suffer from theft as well as the rich, and in eighteenth-century England probably far more poor men lost goods to thieves, if only because the rich were few and their property more secure. In recognizing that fact, to ordinary men, the criminal law did much to justify itself and the gentlemen who administrated it.”⁵⁰

Dette poenget vil jeg komme en del tilbake til senere i min analyse av forholdene i Christiania på denne tiden. Hvem var mest utsatt for tyveri der? Hvem hadde størst interesse av utformingen av tyverilovgivning? Til tross for de betydelige forskjellene i engelsk og dansk-norsk lov og rettspraksis i denne perioden så er spørsmålene Hay reiser mulig å etterspore til en viss grad også i Christiania. Kan en forskjell på hvem som i praksis var

⁴⁶ Hay, 1975 s. 47.

⁴⁷ Hay, 1975 s. 22.

⁴⁸ Hay, 1975 s. 33-34.

⁴⁹ Hay, 1975 s. 45-46.

⁵⁰ Hay, 1975 s. 37.

bekymret for å bli utsatt for tyveri ha ført til at rettspraksisen her og der utviklet seg i forskjellige retninger på denne tiden?

Hay innledet diskusjonen om engelsk rettspraksis og lovverk var en konspirasjon fra elitens side. Han presiserer at det ikke var en konspirasjon som var planlagt eller som de eksplisitt hadde blitt enige seg i mellom om å gjennomføre men heller en som har tatt form gjennom elitens felles uuttalte forståelse av hvordan samfunnet bør fungere og innordnes. Mange avgjørelser tatt uavhengig av hverandre og mye praksis fra elitens side har alle trukket i samme retning uten at det har vært noen felles plan bak det, slik Hay forklarer det.⁵¹ Likevel kaller han det konspirasjon.

Langbeins kritikk av Hay

John H. Langbein har kritisert Hay for å feiltolke kildene. Ifølge Langbeins essay *Albions Fatal Flaw* publisert i *Past & Present* i 1983⁵², har Hay blant annet fremstilt ordinære småforbrytere som klassekrigere som kjempet mot et undertrykkende system.⁵³ Langbeins kritikk er i stor grad basert på en studie han selv hadde gjort av et utvalg saker i tidsperioden mellom 1754 og 1756 fra domstolen the Old Bailey i London. I hans undersøkelse mener han å finne at offeret i de fleste tilfellene i tyverisaker bare så vidt var bedre økonomisk stilt enn personen(e) som stod tiltalt. De som ble rammet av tyveri var ikke en del av den sosiale eliten, men bestod oftest av småbutikkere, håndverkere, vertshuseiere og lignende.⁵⁴ Videre viser han til en studie av P.J.R King av Essex på 1700-tallet som viser at i perioden 1760 til 1800 kom 90 % av anklagerne i slike saker fra tre grupper, nemlig bønder, handelsfolk, håndverkere/ arbeidere.⁵⁵ Langbein påpeker at utvalget hans er for lite til å kunne definitivt erklæres som representativt men mener hans eget utvalg sammen med Kings studie gir et troverdig bilde av hvem de fleste anklagere var i England i tyverisaker på 1700-tallet.

Langbein medgir at eliten i samfunnet hadde fordeler i sin omgang med loven, men dette er noe som går igjen i alle samfunn, og ikke et tegn på at systemet var organisert spesielt for å

⁵¹ Hay, 1975 s.52-53.

⁵² John.H.Langbein, "Albion's Fatal Flaws" I *Past and Present* 98 (Feb. 1983).

⁵³ Langbein, 1983 s.101.

⁵⁴ Langbein, 1983 s.101.

⁵⁵ Langbein, 1983 s.101.

oppretholde og styrke makten deres over de lavere klasser. Hvis det var slik at overklassen gikk inn for å bruke rettssystemet til å undertrykke de fattigere klassene, så ville de ikke benyttet seg av såkalte "Petty Juries" til å dømme i tyverisaker, argumenterer ham.⁵⁶ Langbein tok også fram eksempler fra sin tidligere omtalte studie av saker fra Old Bailey mellom 1754 og 1756 som han mener viser, i motsetning til Hays påstand, at anbefalinger fra personer som tilhørte den sosiale eliten ikke veide spesielt tyngre i spørsmål om nåde for de dømte enn en hel rekke andre faktorer. Dudley Ryder, som var dommeren i de sakene Langbein hadde studert, viste ofte hensyn til den dømtes sosiale situasjon, om vedkommende var sultende, manglet mulighet til å finne arbeid og lignende når han skulle anbefale benådning eller ikke.⁵⁷ Langbein henviser også til King som har kritisert Hay for å ha brukt et utvalg sitater fra dommernes rapporter til monarken som ikke er representativt for helheten av årsakene til at det ble anbefalt nåde i flere saker.⁵⁸ Langbein viser videre til at i Kings studier var de fleste karaktervitnene som ble benyttet i slike saker fra middelklassen eller fra fattige, men respektable deler av samfunnet og at de velstående som ble dømt for lovbrudd ble straffet hardere enn fattige som ble tatt for samme.⁵⁹

Langbeins egen forklaring på Englands eksepsjonelt dødelige strafferammer baserer han på Leon Radzinovich bok *History of English Criminal Law* fra 1948. Langbein mener fraværet av en politistyrke i denne perioden er en av de viktigste årsakene til at engelsk lovgivning ble som den ble. Mens andre europeiske land reformerte sine strafferammer i tråd med tankegodset til tenkere som Beccaria, så holdt England hardt på dødstraffen i mangel av en politistyrke. Derfor følte den tidens lovgivere at harde straffer var den eneste avskrekkingen de kunne presentere mot lovbrøyttere. Straffene var det eneste virkemidlet de hadde til rådighet i følge denne tankegangen. Proporsjonalitet mellom forbrytelsene og straffene var derfor ikke et hensyn som var aktuelt.⁶⁰ Dette hadde også sammenheng med engelskmennenes forkjærlighet for at loven skulle håndheves av amatører, i det en profesjonelle politistyrke ble oppfattet som et middel monarken kunne vende mot både høyere og lavere klasser i samfunnet. Foucault beskriver også et godt utbygd politivesen som en nødvendighet for å

⁵⁶ Langbein, 1983 s.107.

⁵⁷ Langbein, 1983 s.111-113.

⁵⁸ Langbein, 1983 s.113-114.

⁵⁹ Langbein, 1983 s.113.

⁶⁰ Langbein, 1983 s.115-116.

mildne de fysiske straffene. Når frykten for straffen ble mindre, måtte frykten for å bli tatt bli desto større.⁶¹

Den stadige tilleggelsen av ytterligere forbrytelser som var straffbare med døden i lovverket i denne perioden forklarer Langbein også med at overgangen fra middelalderens såkalte ”common law” til mer moderne ”statute law” var veldig langsom i England og systemet var derfor dårlig utstyrt til å håndtere moderne definisjoner.

”English criminal law was primitive in matters of offence definition, especially the general part, that set of notions about criminal responsibility that cuts across all criminal offences (for example, degrees of culpability, the law of attempts, aiding and abetting, capacity, and most of the affirmative defences). This underdevelopment of the scientific side of English law greatly affected the multiplication of capital statutes.”⁶²

Langbein mener dermed at Hay har vært for selektiv i sin bruk av kilder og har feiltolket motivene bak dem. Spesielt kritisk er Langbein til Hays bruk av begrepet konspirasjon, selv om han er helt inneforstått med at det ikke er brukt med sin konvensjonelle mening hvor det har vært en felles planlegging begått av de involverte. Et av Hays argumenter for denne konspirasjonen fant Langbein spesielt urimelig. Som tidligere nevnt argumenterer Hay for at folk fra overklassen innimellom ble rammet av dødstraff for å opprettholde illusjonen av at loven var hevet over klassene og at alle var like for den. Langbein bringer her opp den tidligere nevnte saken angående Lord Ferrers og kommenter:

”But suppose instead that Lord Ferrers had been privileged to slay as many social inferiors as he pleased, suppose, that is, that the English had immunized the elite from capital punishment. Well, of course, that would fit the thesis just as conveniently. Consequently, the thesis is simply not testable. It floats above the evidence, it is self-proving.”⁶³

Langbein kritiserte Hay for å være for låst i en marxistisk historieforståelse hvor alt forstås ut i fra motsetninger mellom klassene, i tillegg til at han mener Hays teori ikke er falsifiserbar.

Avslutningsvis siterer Langbein Richard F. Sparks som har skrevet i et essay kalt *A Critique of Marxist Criminology* følgende ”The criminal law, (...), is only important "at the *margins* of social life; . . . in day to-day affairs it is not all that important to the maintenance of late industrial capitalism's social order . . . give me the law of contracts(including contracts of employment), and you can have all the rest of the statute book . . .”⁶⁴ Dette poenget ble sentralt i Peter Linebaughs respons til Langbeins kritikk.

⁶¹ Foucault, 2001 s.89.

⁶² Langbein, 1983 s.117-118.

⁶³ Langbein, 1983 s.114-115.

⁶⁴ Langbein, 1983 s.119.

Linebaughs svar til Langbein

Peter Linebaugh som bidro med et annet essay i ” *Albion`s Fatal Tree*” hvor Hays ” *Property, Authority and the Criminal Law*” også ble publisert har skrevet et forsvar for Hay, og sine egne metoder med essayet ” *(Marxist) Social History and (Conservative) Legal History: A Reply To Professor Langbein*. Her kritiserer Linebaugh Langbein for å benytte en snever metode i sin forskning og forståelse av historien. Hovedsaklig anklager han Langbein for å bare forstå historien fra et tradisjonelt ovenfra og ned perspektiv, mens Hay og deres medforfattere i ” *Albion`s Fatal Tree*” hadde forsøkt å tilføre den et sårt tiltrent nedefra og opp perspektiv.

Langbein anklages i denne teksten for å ta Hays beskrivelse av strafferammene rundt tyveri som et ” *ruling-class conspiracy*” ut av sin sammenheng og for å feilrepresentere den. Linebaugh skriver om Hays bruk av begrepet konspirasjon: ” *But he never confuses such behind-the-scene manipulations with the public operation of law, which he sees not in conspiratorial terms, but hegemonically: “The law was as important as gross coercion; it was equally important as ideology. Its majesty, justice and mercy helped to create the spirit of consent and submission, the `mind-forged manacles`, which Blake saw binding the English poor.”*⁶⁵

Linebaugh diskuterer også Langbeins påstand om at Hays tese om at de harde straffene eliten ble utsatt for hadde som funksjon å legitimere loven, ikke kunne testes. Langbein brukte i sin artikkel som eksempel, at hvis man bruker Hays metode ville også bevis for at man tvang ut tilståelser fra fattige og dømte dem uten rettsak være like mye bevis for konspirasjon fra den herskende klassen som det at de innimellom ble dømt til døden som tilfelle var.⁶⁶ Linebaugh svarer at dette er ytterligere en forenkling og feilrepresentasjon av Hays argument og at man ikke ville kunne tolke slik oppførsel i en bananrepublikk som noe forsøk på å legitimere loven ovenfor de lavere klassene.⁶⁷

⁶⁵Peter Linebaugh, “(Marxist) Social History and (Conservative) Legal History: A Reply To Professor Langbein.” I *New York University Law Review*. 60 *N.Y.U.L. Rev.* (1985).

⁶⁶ Langbein, 1983 s.114.

⁶⁷ Linebaugh, 1985 s.218.

Hva angår Langbeins tidligere nevnte argument om at de som stod som anklagere i tyverisakene oftest bare så vidt var bedre økonomisk stilt enn de tiltalte, svarer Linebaugh med å peke på at det fantes et system som økonomisk belønnet de blant de lavere klassene som bragte suksessfulle tiltaler gjennom rettsystemet. Selv om Langbein anerkjenner dette systemets eksistens, mener Linebaugh han ikke tar tilstrekkelig hensyn til det i sin forståelse av hvem lovgivningen og rettspraksisen rundt tyverier var opprettet for å tjene.⁶⁸

Englands unike situasjon i europeisk sammenheng når det angikk mangel på politistyrke er også et aspekt Linebaugh tolker annerledes enn Langbein. Langein påpekte i sin artikkel at andre europeiske land på den tiden også hadde tilsvarende herskende klasser som England uten at de hadde noe i nærheten av tilsvarende mange dødstraffer foreskrevet i lovverkene sine. Men der Langbein så dette som en hovedårsak til at engelske strafferammer la opp til så mye blodtørstighet, mener Linebaugh at det heller underbygger Hays argument for at overklassen hadde et spesielt sterkt behov for å legitimere loven og gjennom den sitt eget styre overfor de lavere sosiale klassene.⁶⁹ Linebaugh anklager her også Langbein for å misforstå sentrale begreper innenfor engelsk juridisk historie.⁷⁰

Linebaugh mener også at Langbein begikk en stor feil ved å presentere definisjonene av kriminelle kategorier som evige og like i alle samfunn til alle tider. Betydningen av tyveri hadde forandret seg i perioden fra den føydale middelalderen fram til 1690. Det som i middelalderen ble forstått som en forbrytelse mot hierarkiske personlige forhold, ble i 1690 oppfattet som et angrep på det viktige prinsippet om privat eiendom. Linebaugh oppsummerte: "In legally defined circumstances private property became so significant that

⁶⁸ Linebaugh, 1985 s.218.

⁶⁹ Linebaugh, 1985 s.218-219.

⁷⁰ Langbein skriver på side 117 i sin artikkel: "I wish to point to two other peculiarities of the English criminal justice system that help explain the burst of eighteenth-century capital legislation — benefit of clergy and the conceptual impoverishment of the substantive law. From the middle ages into the eighteenth century, the remarkable institution of benefit of clergy underwent an incessant and contorted transmutation. Originally a device for preserving ecclesiastical criminal jurisdiction over clerics, it became by 1706 a privilege that anyone convicted of a common law felony could claim in order to obtain exemption from the imposition of the death penalty. Pursuant to legislation of 1717, almost all convicts who pleaded clergy after that date were transported to the British colonies in America for a seven-year term of indentured servitude. By the eighteenth century, therefore, benefit of clergy had drained most of the blood from the common law of crime. In order to preserve the capital threat for a crime that had been or would have been capital under the common law, special legislation had to be enacted making the offence nonclergyable. Some such statutes date from the sixteenth century, and a group of important ones appeared in the reigns of William and Anne, but most were Georgian. Accordingly, the so-called expansion of the capital sanction in the eighteenth century was to some considerable extent only a restoration. This process of piecemeal restoration was a major force in the transformation of the law of crime from a common law field to a predominantly statutory one." Linebaugh kommenterer til dette på side 219: "...Langbein accepts the traditional explanation - that it was the want of policing, the weakness of detection and the insufficiency of "corrections" that accounted for the expansion of the death laws – and adds to it two of his own, involving the confused legal meaning of the doctrine of benefit of clergy and the "conceptual impoverishment of the substantive law." In this discussion his own theory of law is suggested: it shares more with canon law, Roman law, and Benthamite utilitarianism than with the common law and customs of England which, according to Langbein, lacked "scientific sophistication" and "central direction."

its violation broke the most important taboo of capitalist society and required the sacrifice of life.”⁷¹

Når det gjelder argumentet til Langbein om at de tyveridømte i den aktuelle perioden ikke kan betraktes som klassekrigere, men snarere som simple småkjeltringer, anklager Linebaugh ham for å ikke spesifikt undersøke omstendighetene til de som ble dømt. Dermed kan man bare spekulere i deres rolle i samfunnet og hvordan de ble oppfattet både av seg selv og av andre.⁷²

Linebaugh kritiserer videre Langbeins fremstilling av både de som anklaget og de som ble tiltalt i den aktuelle tidsperioden. Førstnevnte skriver at Langbein ikke har gjort noen reell undersøkelse av de økonomiske vilkårene til de som ble tiltalt for tyveri og dermed ikke kan si noe om tyveriene ble gjort ut i fra nød eller ikke. Han peker på at lønnen til en engelsk arbeider i perioden ikke var større enn at det var sannsynlig at han kunne trenge å stjele rett og slett for å overleve til tider.⁷³ Noen saker kan også ha vært basert på en konflikt i forståelsen av hva tyveri innebar mellom anklager og tiltalte. For en del yrkesgrupper var det vanlig å tidvis forsyne seg noe av det de oppfattet som overflødige varer. Linebaugh brukte eksemplet Samuel Boroughs. ”...who was sentenced to seven years` transportation for stealing ten pounds` weight of linen yarn, value twenty shillings, from his master Joseph Deponthien, a partner in a commercial firm which imported linen from Germany...”⁷⁴

Boroughs var vant til å motta garn som var skadet av fukt og lignende som han selv kunne lete gjennom for å finne små brukbare deler som han kunne selge selv.⁷⁵ I 1755 ble han tiltalt og dømt for å ha stjålet det ovennevnte garnet, som han selv hevdet han hadde mottatt fra Dephontiens ”footman” eller hans bokholder. Å motta slikt var ofte et nødvendig supplement til lønnen for mange arbeidere. ”Such ”gifts” in an age of incomplete monetization of material transactions have a way of becoming customary over time.”⁷⁶ Det som retten kunne anse som tyveri, kunne dermed bli betraktet som legitime frynsegoder av andre.

Linebaugh utfordrer også Langbeins tolkning av betydningen av hvilke personer som satt i jury i tyverisaker. Linebaugh henviser til en studie som viser at etter 1730 var en årsinntekt på

⁷¹ Linebaugh, 1985 s.222.

⁷² Linebaugh, 1985 s.224.

⁷³ Langbein skriver på s.227: ”Edgar Furniss drew a conclusion about this period which suggests that the English labourer may have needed to take goods to survive “for no considerable did he receive much more than subsistence wages and for certain stretches of time his money wages were insufficient to supply him with the barest essentials of physical existence.”

⁷⁴ Linebaugh, 1985 s.227.

⁷⁵ Linebaugh, 1985 s.227.

⁷⁶ Linebaugh, 1985 s.228.

minst 100 pund en forutsetning for å kvalifisere som jurymedlem, samtidig som tre fjerdedeler av befolkningen hadde en årsinntekt på under 60 pund i året.⁷⁷ De som satt i juryene tilhørte dermed privilegerte sjikt av samfunnet. De var personer som selv besatt eiendom og sannsynligvis hadde mer naturlig empati med den økonomiske eliten og selv følte behovet for sterke rettslige reaksjoner på forbrytelser mot eiendomsretten. Personer som selv var fattige nok til å ha kjent sult og nød på kroppen var ekskludert fra å delta i juryer. Linebaugh spekulerer i om ikke jurymedlemmer som selv hadde en lønn som bare så vidt var nok til å opprettholde eksistensen deres, ikke ville hatt mer sympati med den tidligere nevnte Samuel Boroughs og ikke ønsket å transportere ham til koloniene for å ha stjålet garnet.⁷⁸ Videre viste han til at det fantes mennesker som brukte jurytjeneste som en måte til å fremme sitt ry og sin karriere. Disse ville prøve å tjene i så mange juryer som mulig og ikke gå i mot det de oppfattet som dommeren sine ønsker.⁷⁹

Et annet argument fra Langbein som Linebaugh går løs på er det at mange tiltalte ble frifunnet eller dømt til å transporteres til en av koloniene i stedet for å bli henrettet. Så mange som en tredjedel i begge tilfeller. Linebaugh mener dette ikke er et tegn på at juryene verken var spesielt humane eller at dette heller ikke var i elitens interesse. Absolutt alle kunne ikke dømmes, siden retten da ville miste troverdighet hvis alle anklagede ble funnet skyldige. Det var ikke i noens interesse at flest mulig skulle bli det. Å transportere noen til straffearbeid i kolonier kunne også være i elitens interesser siden de dømte da ville bidra med billig arbeidskraft. Dette ville gagne investeringene deres. Linebaugh spekulerer i at kanskje bare de som ble ansett som aller farligst og mest problematiske ble henrettet.⁸⁰ Rusche og Kirchbaums fremstilling av motivene bak transportering til koloniene er interessant i denne sammenhengen. De henviser til et brev fra guvernør Dole av Virginia til kongen i 1611, hvor han ba om at dødsdømte skal bli sendt dit for å øke befolkningen i det nye landet.⁸¹ I 1718 og 1720 kom det i tillegg forordninger som gjorde transportering den foreskrevne straffen for tyveri og grovt tyveri og tok vekk mulighetene for dommerne til å bruke skjønn i disse

⁷⁷ Linebaugh, 1985 s.229-230.

⁷⁸ Linebaugh, 1985 s.237.

⁷⁹ Linebaugh, 1985 s.233. Linebaugh siterer her fra Sir John Hawles, en advokat fra 1700-tallet, bok fra 1791 *The Englishman's Right: A Dialogue Between a Barrister at Law and a Jurymen*. "There are some make a trade of being Jurymen; that seek for the office; use means to be constantly continued in it; will not give a disobliging verdict less they should be discharged, and serve no more: these standing jurors have certainly some ill game to play. There are others that hope to signalize themselves, to get a better trade, or some preferment by serving a turn."

⁸⁰ Linebaugh, 1985 s.231.

⁸¹ Rusche & Kircheimer, 1968 s.59.

tilfellene.⁸² Hvis eliten styrte lovverket etter sine særinteresser vil dette bety at de så på transporterung som lønnsomt for seg selv. Det svekker i såfall Langbeins argument om at den omfattende bruken av denne straffen fra dommerne sin side i stedet for dødstraff betydde at de dømte uavhengig av elitens interesser. Interessant i denne sammenheng siterer Rusche og Kircheimer en klage fra en J.Cary i 1719 om hvordan transporterungen av arbeidskraft til koloniene tapper hjemlandet for arbeidskraft og dermed rikdom.⁸³

Til sist returnerer Linebaugh til spørsmålet om søppeltømming. Denne delen av debatten kan ikke sammenlignes med Christiania, siden denne problemstillingen ikke var aktuell i denne byen. Jeg tar det med likevel siden det godt illustrerer hvordan de to sidene i debatten tilnærmer seg diskusjonen. Her argumenterer Linebaugh at selv om Langbein muligens mener skitt og kriminalitet ikke er et sentralt emne for studier så var datidens myndigheter i England svært opptatt av begge deler. Linebaugh hevder at vannklossetene som eliten etter hvert fikk installert i hjemmene sine i denne perioden også var med på å styrke den rådende samfunnsordenen. Disse førte til at overklassens ekskrementer ble skylt inn i de områdene de fattige bodde i og i det vannet de drakk av.⁸⁴ Han oppsummerer det slik:

”To those who lived in fear of the hangman and typhoid, however, such systems were important indeed. As the capital statutes and hangings kept the mass of English people in its place, so the elite’s adoption of the water closet may have served, on a psychological level, to convince the masses that they were nothing more than human garbage. In both areas, the “active hand of the ruling class” - not in Langbein’s sense of conscious conspiracy, but in Hays sense of social control-was apperant and heavy.”⁸⁵

Sammenlignet med Danmark-Norge

Å gå Hay, Langbein og Linebaughs kilder etter sømmene for å nøste opp denne debatten videre er ikke hensikten i denne oppgaven. Derimot kan denne debatten fungere som en inngangsport til å vurdere lignende problemstillinger rundt tyverilovgivningen i Danmark-Norge i den samme perioden. Til tross for forskjellene mellom de to rettsystemene er denne sammenligningen fruktbar som utgangspunkt for å debattere motivene til den dansk-norske stat når det angikk deres tanke sett rundt tyverilovgivningen de utviklet, og da spesielt forordningen av 1789 som er hovedfokuset i denne oppgaven.

⁸² Rusche & Kircheimer, 1968 s.60.

⁸³ Rusche & Kircheimer, 1968 s.59.

⁸⁴ Linebaugh, 1985 s.242.

⁸⁵ Linebaugh, 1985 s.242.

Noe som fremgår når man sammenligner det engelske systemet og det dansk-norske er en forskjell i den sentrale kongemaktens styrke og selvsikkerhet. Langbeins argument om at den unike lovgivningen i England i stor grad var et resultat av at kongemakten ikke hadde det politiske spillerommet som var nødvendig, verken for å opprette en politistyrke eller reformere straffesystemet i tråd med de reformatoriske strømningene ellers på kontinentet er overbevisende. De begrensninger pålagt kongemakten av Magna Carta og den stadige og velbegrunnede frykten for revolusjon gjorde at kongen måtte være uhyre forsiktig med politiske tiltak som kunne komme til å provosere den øvrige samfunnseliten. Rusche og Kircheimer kommenter også den spesielle situasjonen i England:

”Since the personal liberty of the upper classes was fully recognised by the existing law, reform could benefit only the common people and the movement for greater leniency faced strong resistance. As late as 1770 the House of Lords rejected the abolition of the death penalty for gypsies and army deserters as immoral and subversive.”⁸⁶

Beccaria beskrev også en forbindelse mellom en sterk kongemakt og det han anså som rettferdige forutsigbare lover, og skrev at årsaken til brutale lover og straffer var en svak og usikker sentralmakt.⁸⁷ At Beccaria beskrev den eneveldige kongemakten i positive vendinger er selvfølgelig ikke overraskende. Det var tross alt eneveldige herskere han stort sett henvendte seg til i håp om å få satt reformideene sine ut i praksis. Likevel var nok ikke lovprisingen hans bare motivert av viljen til å smiske overfor de med mest makt. Forestillingen om sammenhengen mellom det stabile styre som eneveldene tilsynelatende representerte for Beccaria og hans samtidige, og det politiske spillerommet dette ga til å innføre reformer, var nok genuin. Foucault mener det utvilsomt var den store sosiale uroen i England i perioden som var hovedårsaken til at landet ikke ville mildne straffelovgivningen sin.⁸⁸

De eneveldige kongene i andre europeiske land, som Danmark-Norge, kunne derimot unne seg mer rom til politisk eksperimentering innen håndhevelsen av lov og orden.

Samtidig kan man si at dette styrker Hay og Linebaughs argument om at det engelske straffesystemet var tilpasset samfunnselitens særinteresser, siden det var disse som blir fremstilt som den avgjørende bremseklossen når det gjaldt reformer. I min undersøkelse skal jeg forsøke å se om det dansk-norske systemet kan sies å ha vært i samfunnselitens subjektive eller erkjente interesser etter reformen i 1789. I denne sammenheng er Foucaults syn på

⁸⁶ Rusche & Kircheimer, 1968 s.80.

⁸⁷ Cesare Beccaria, *On Crimes and Punishment*. Hackett Publishing Company. Indianapolis. 1986(1764) s.53.

⁸⁸ Foucault, 2001 s.19.

hemmelige rettergang som et tegn på herskerens makt og enerett på sannheten interessant.⁸⁹ Å nekte befolkningen innsikt og deltakelse i rettergangene var en måte å demonstrere sitt monopol på justis og sannhet. I Danmark-Norge i den aktuelle perioden var det for øvrig ikke noe spesielt hemmelighold rundt tyverisakene i bytinget, men i motsetning til i England, var ikke befolkningen deltagere i sakene som jurymedlemmer. Kan man dermed si at byfogden som dømte, defensor og aktor var alle myndighetenes, og dermed kongemaktens representanter? Eller var de like mye eller mer påvirket av den sosioøkonomiske gruppen og de sosiale nettverkene de selv tilhørte i Christiania? De undersøkte sakene fra bytinget som vil presenteres i kapittel fire gir ikke noe entydig svar på dette men de vil gi noe innsikt i hvilke hensyn og argumenter som ble vektlagt på bytinget når byfogden avgjorde hva slags straffer forskjellige tyver ble idømt.

Foucault betraktet forøvrig også det lovverket som utviklet seg rundt tyveri etter middelalderen i Europa generelt som et resultat av klasselovgivning. Tyveriet ble den mest vanlige lovovertrædelsen. Det han kalte de materielle goders lovbrudd ble adskilt fra det han kalte rettighetenes lovbrudd. Noe som ifølge ham skjulte klassemotsetning. For tyveri, som var det lovbruddet som var en av de lettest tilgjengelige for det brede lag av befolkningen (Eller i Foucaults fremstilling: den aller lettest tilgjengelige), ble man konfrontert med vanlige domstoler og straffer. For den type kriminalitet som borgerskapet var mest tilbøyelig til å utføre, bedrageri, skatteundragelse og lignende, det han definerte som rettighetenes lovbrudd, kunne de ordne opp med forlik, transaksjoner og bøter.⁹⁰ I forhold til Christiania vet vi at denne fremstillingen må nyanseres noe. Vi vet i hvert fall om et tilfelle hvor et medlem av borgerskapet i byen ble innesperret for bedrageri. Jacob Juel ble i 1784 fengslet på Akershus festning etter at han som Zahlkasserer⁹¹ ble dømt for å ha begått et av norgeshistoriens største underslag. Riktignok skal det tilføyes at det lyktes Juel å rømme til Sverige. Meget mulig takket være hjelp fra borgerskapets to rikeste representanter på den tiden; Bernt Anker og Peder Holter.⁹² At tyveri var noe de lavere lag i befolkningen først og fremst begikk vil derimot støttes av de sakene som presenteres i kapittel fire.

⁸⁹ Foucault, 2001 s.36.

⁹⁰ Foucault, 2001 s.8.

⁹¹ En Zahlkasserer var en embedsmann som var sjef for Zahlkassen. Embedet ble opprettet i 1714, da det ble laget en felles kasse (Zahlkassen) for offentlige inntekter fra stiftene Akershus og Christiandsand.

⁹² Bård Frydenlund, *Stormannen Peder Anker. En Biografi*. Aschehoug. Oslo. 2009 s.44-45.

Beccarias idealer

Cesare Beccarias skrifter om kriminalitet og straff kan også kaste lys over hvilke ideer som fantes rundt denne problemstillingen på 1700-tallet. Interessant nok, til tross for at han roste England for sine utmerkede lover,⁹³ argumenterte han for at bruk av dødstraff og benådninger virket mot sin hensikt. Beccaria mente at for at strafferammer virkelig skulle være effektive i å bekjempe kriminalitet, måtte straffen være både forutsigbar, slik at forbryteren ikke skulle kunne håpe å unnsnippe straff, og proporsjonal med handlingen, slik at folk ikke skulle være likegyldige til hvor grove forbrytelser de gikk siden de risikerte den samme straffen uavhengig av graden av alvorlighet. Engelske strafferammer i denne perioden oppfylte ikke noen av disse kriteriene. Som vi har gått gjennom, så var dødstraffen mer regelen enn unntaket i lovverket og bruken av kongelig benådning var hyppig, slik at det var vanskelig å forutsi om de som ble dømt, faktisk ville rammes av den idømte straffen. I tillegg argumenterte Beccaria for at ofte og utstrakt bruk av dødstraff ville utvanne den skremmende effekten den eventuelt ville kunne ha overfor befolkningen.⁹⁴

Beccaria mente det var en sammenheng mellom uforutsigbare straffer og tyranni:

”Uncertainty regarding one`s own fate has sacrificed more victims to secret tyranny than has public and official cruelty; the latter is repulsive rather than debasing to men`s spirits.”⁹⁵

Dette viser at Hay og Linebaughs ide om at uforutsigbar bruk av dødstraff og benådning kunne være et middel for undertrykking, ikke var ukjent eller nytt blant europeiske intellektuelle på 1700-tallet. Sammenhengen mellom tyranni og uforutsigbare og brutale straffer er et gjenvendende og sentralt tema i Beccarias klassiske bok. Å bruke straffemetoder som kontrollmiddel overfor befolkningen var heller ikke ukjent i tidligere tider, ifølge Foucault. Middelalderens torturstraff hadde som hensikt å demonstrere herskerens overmakt. At straffen ikke var proporsjonal med forbrytelsen var en del av hensikten i så måte. Å bryte loven var å sette seg opp mot kongen, å symbolsk forsøke å måle styrke med hans legeme, og som svar var det nødvendig å demonstrere hvor voldsomt mye mektigere denne var enn noe medlem av den øvrige befolkningen. Foucault skrev: ”Ved hjelp av forbryterens kropp skulle alle fornemme herskerens rasende nærvær. Torturen gjenopprettet ikke rettferdigheten, men

⁹³ Beccaria, 1986 s.32.

⁹⁴ Beccaria, 1986 s.63.

⁹⁵ Beccaria, 1986 s.22.

styrket øvrigheten på ny.”⁹⁶ Ut i fra dette perspektivet vil både strafferammene i middelalderen og tidlig nytid først og fremst ha vært motivert av de styrende kreftene i samfunnene sitt behov for å beskytte sin makt. Dermed er det interessant å undersøke hvem og hva straffelovgivningen i Danmark-Norge og rettspraksisen i Christiania først og fremst hadde til hensikt å tjene. Var tyveristraffene noe som hadde betydelige konsekvenser for de mektige handelspatrisierne i denne byen?

Beccaria mente straffarbeid var den mest rettferdige straffen for tyveri. Bare når tyveriet ble begått på en voldelig måte, burde fysisk avstraffelse tillegges straffarbeidet.⁹⁷ Dette samstemmer for øvrig dårlig med at han i samme bok roser det engelske lovverket, som foreskrev dødstraff for tyveri.

Hvor godt Dansk-Norsk lov og praksis i Christiania i tiden etter forordningen av 1789 kom til å stemme overens med Beccarias idealer, er noe som vil kommes tilbake til senere i oppgaven da kilder fra retten og Christiania tukthus blir gjennomgått.

Nå må det tas forbehold om at samfunnselitene i England eller i Danmark-Norge hadde begrenset tilgang til empiriske fakta om hva slags effekt de forskjellige lovgivningene ville ha. I Danmark-Norge samlet riktignok det danske kanselli i 1800 inn statistikk over hvor mange som hadde blitt dømt til forskjellige straffer i Norge i perioden 1789 til 1799. Hva denne statistikken kan si om tyveridømte i Christiania i disse årene vil bli presentert i kapittel tre. Det kan argumenteres at de faktiske resultatene av de to straffesystemene i praksis hadde lite til felles med hensiktene til de som var ansvarlige for dem. Den mest fruktbare måten å undersøke hvilke subjektive interesser tyverilovgivningen først og fremst hadde til hensikt å forsvare, er å se hva slags folk som ble rammet av tyverier. I kapittel fire skal jeg gå gjennom en rekke tyverisaker fra bytinget i Christiania i perioden like etter forordningen i 1789 ble innført og frem til 1801.

I neste kapittel skal fokuset gradvis snevres inn til Christiania og den utvalgte tidsperioden 1789-1801. Først skal utviklingen av forordningen som kom 20.februar 1789 kort beskrives, før Christian Colbjørnsens anmerkninger til den og versjonen som ble utgitt blir analysert. Så vil effektene den hadde på Christiania diskuteres gjennom hva fangeprotokollene til

⁹⁶ Foucault, 2001 s.47.

⁹⁷ Beccaria, 1986 s.40.

Christiania tukthus og en oversikt over straffedømte på landsbasis i perioden 1789-1799 kan fortelle oss.

Kapittel 3: Forordningen av 20 februar 1789 og straffene i praksis

Den kongelige forordningen av 20. februar 1789 var et resultat av arbeid som ble påbegynt i 1783. Denne forordningen var gjeldende lov i Norge fram til 1842 og i Danmark fram til 1866.⁹⁸ 26 februar 1783 hadde høyesterettsjustitarius Adolph Siegfried von Osten skrevet til kongen om at tyveribestemmelsene i Dansk lov burde endres, på bakgrunn av at de strenge straffene førte til at veldig mange dommer ble anket opp gjennom hele appellsystemet. En kommisjon ble beordret nedsatt til å begynne arbeide med dette allerede 19 mars samme år. Først begynte den å arbeide med berikelsesforbrytelser generelt, men i 1785 innsnevret den arbeidet til å utelukkende dreie seg om tyveri for å ikke bli for omfattende og for å kunne gjennomføres. I 1786 sendte kommisjonen, som for øvrig hadde Christian Colbjørnsens eldre bror Jacob Edvard Colbjørnsen som sekretær, et utkast til Henrik Stampe som da var generalprokurør. Stampe gjorde ikke noe med det på grunn av sykdom og utkastet ble først tatt opp igjen av Christian Colbjørnsen etter at han var blitt generalprokurør i 1789.⁹⁹ Colbjørnsens anmerkninger fra 26. januar 1789 til denne forordningen er utgitt i en bok redigert av Ditlev Tamm, Claus Bjørn og Morten Westrup. I den følgende gjennomgangen av de for denne oppgaven mest relevante opplysningene i forordningen vil det også henvises til de av Colbjørnsens anmerkninger som hjelper å kaste lys over hensiktene med de forskjellige paragrafene. De forandringene han foreslo til utkastet endte opp i den endelige versjonen som ble publisert. Forordningen vil heretter bare bli omtalt som ”tyveriforordningen”. Andre forordninger vil nevnes med år og dato. Forordningen foreskriver at straffer for tyveri skal stå i forhold til misgjerningens forskjellige grader. Det står også understreket i forordningen at det er viktig at den idømte straffen forhåpentligvis kunne føre til forbedring hos den dømte. ”...og tillige fullbyrdes , uden at nogen benaadning Skal finde sted, eller de Skyldige derom gives haab.”¹⁰⁰ Formuleringene i forordningen, i tillegg til Colbjørnsens anmerkning til denne paragrafen,¹⁰¹ viser at motivet med de nye strafferammene både var å forsøke å forbedre de

⁹⁸ Sandvik, 1980. s.97.

⁹⁹ Ditlev Tamm, Claus Bjørn og Morten Westrup, *Til det almindelige bedste.. Generalprokurør Christian Colbjørnsens lovbetænkninger 1789-1802*. Jurist- og Økonomforbundets Forlag, København. 2006 s.1.

¹⁰⁰ ”Fr. ang. nærmere Bestemmelse af Straffe for Tyve og Hælere” av 20. februar 1789 i Schou, J.H (1797/1795-1850). *Chronologisk Register[...]*, s.235.

¹⁰¹ I sin anmerkning til forordningens innledning skrev Colbjørnsen, slike den er gjengitt i Tamm, Bjørn og Westrups bok, både ”Thi uagtet straffe bør være så lidt hårde, som den offentlige sikkerhed tillader, fordrer dog klogskab tillige, at denne mildhed så meget som mulig skjules for dem, der kunne være fristet til at overtræde loven, efterdi dens hovedøjemerke er: at afskrekke fra forbrydelser.” og senere: ”... Vi allernådigst fundet for godt, fornemmelig i henseende til tyverier, som af mange årsager er de iblandt almuen mest i svang gående forbrydelser, at bestemme et så billigt og passende forhold imellem

tyveridømte og å gjøre dem til produktive medlemmer av samfunnet. Samtidig som de underbygger argumentet for at fysisk avstraffelse ble oppfattet som lite avskrekkende i praksis, siden de som ble dømt ofte ble benådet før straffen ble eksekvert. Dødsstraff for tyveri ble avskaffet i 1771 og det er tvilsomt om en eneste dødsdom for tyveri ble eksekvert i Norge i løpet av hele 1700-tallet,¹⁰² i motsetning til på 1600-tallet hvor Bodil Chr. Erichsen finner det rimelig å anta at slike avsagte dommer vanligvis ble eksekvert,¹⁰³ og Hans Eyvind Næss kan bekrefte at de aller fleste dødsdommer, også de for tyveri, vanligvis ble eksekvert for Rogalands vedkommende i første halvdel av 1600-tallet.¹⁰⁴ En viktig del av de nye strafferammene og forordningene var å få til en ordning som virket rimelig og rettferdig slik at det ville bli lite motivasjon til å utstede benådninger til de tyveridømte.

Ifølge tyveriforordningen skal alt førstegangs simpelt tyveri straffes med mellom to måneder og to år på tukthus. Den beskriver videre en rekke omstendigheter som skal tas med i betraktningen i straffeutmålingen. Forbryterens alder, oppdragelse, tidligere livsstil, nåværende forfatning, gjerningens anledning, verdien på det som er blitt stjålet, sistnevnte spesielt i forhold til den forurettedes vilkår, om den dømte har gjort seg skyldig i flere tyverier og om han eller hun har stjålet fra noen vedkommende tjener.

Noen som blir dømt for andregangs simpelt tyveri skal om det er en mann straffes med rasphus¹⁰⁵ eller festningsarbeide i tre til fem år, om det er en kvinne skal hun straffes med tukthus i like lang tid. Tredjegangs simpelt tyveri skal straffes med festnings- eller tukthusarbeid på livstid. Man skulle idømme disse straffene på bakgrunn av tidligere dommer, ikke etter faktiske begåtte tyverier. Man kunne bli tiltalt for flere tyverier i en og samme sak. Ble man funnet skyldig i å ha begått tre tyverier i en sak, og ikke var straffet for tyveri fra før, så skulle dette regnes som første gangs begått tyveri. Colbjørnsen fikk derfor fjernet formuleringen i utkastet som sa ”Simpelt tyveri, første gang begået, skal herefter straffes med tugthusarbejde efter omstændighederne på kortere eller længere tid fra to måneder indtil to år i det højeste”, med ”alt simpelt tyveri skal første gang straffes etc” for å gjøre dette

misgjerningens forskjellige grader og sammes straffe, at disse sidste både kunne virke til forbedring, hvor denne var at formode, og tillige fuldbyrdes, uden at nogen benådning skal finde sted, eller de skyldige derom gives håb.”

¹⁰² Alf Kiil, *Arkivkunnskap. Statsarkiva*. Universitetsforlaget. Oslo. 1969 s.80.

¹⁰³ Bodil Chr. Erichsen, *Kriminalitet og rettsvesen i Kristiania på slutten av 1600-tallet* Oslo: Tingbokprosjektet 1993 s.123.

¹⁰⁴ Hans Eyvind Næss, ”Forbrytelse og straff” i Marthinsen, Liv(Red.) *Tingboka som Kilde*. Norsk Lokalhistorisk Institutt. Oslo.1991. s.33.

¹⁰⁵ Rasphus var et arbeidshus hvor de innsatte arbeidet med rasping av fargetre. Det var ingen slike i Christiania.

tydeligere.¹⁰⁶

Det spesifiseres ikke noe sted i forordningen hva slags tyverier som skal kategoriseres som simple, men det blir nevnt noen eksempler på tyverier som regnes som grove. De som blir nevnt spesifikt er å stjele geiter eller stort kveg på marken, å begå innbrudd og å stjele fra skipbrudne folk. For disse forbrytelsene skal man dømmes til kakstryking¹⁰⁷ og livstidsarbeid på festningen eller tukthuset. En presis definisjon på hva stort tyveri er, finner vi i Christian Vs Norske Lov 6-17-37 fra 1687. Der står det ” Befindis nogen med stort Tyveri, saasom Hest, Hoppe, Stud, Koe, eller andet, som kand være tyve Lod Sølv's Værd, og hand ej dermed tilforn er befunden, da bør hand at kagstrygis, og have Tyvsmerke paa sin Pande.”¹⁰⁸ Der var altså stort tyveri definert som noe som hadde en verdi over 20 lodd sølv, som tilsvarer ti riksdaler. Denne definisjonen var, i følge Erichsen, fortsatt gjeldende i 1790-årene.¹⁰⁹ I Colbjørnsens anmerkning til denne paragrafen i forordningen kan man dog lese at det i utkastet hadde stått at den bestemte forskjell mellom stort og lite tyveri slik det er definert i den benevnte paragraf i den Norske Lov skal utgå. Colbjørnsen anbefalte å fjerne denne delen fordi han mente det var unødvendig å nevne det spesifikt. Det holdt i følge ham å nevne at det stjålne verdi skulle taes med i betraktning når straffen skulle utmåles.¹¹⁰ Det fremgår at det var både kommisjonen og Colbjørnsens hensikt at dommerne skulle bruke skjønn når de bestemte om det aktuelle tyveriet eller tyveriene var å regne som stort eller smått. Dette underbygges i et reskript fra kanselliet i København til det nordafjeldske bergamtet i 1804. Det var et svar på et spørsmål fra bergamtet om tidligere bestemmelser for hva straffen skulle være for å stjele gahr-kobber er gjort ugyldige med forordningen av 1789. Kanselliet svarte bekræftende ”at Straffen bør bestemmes efter For. 20. Feb. 1789, der tilintetgjør al forskiel imellem stort og smaat Tyverie, ...”.¹¹¹ Det står videre i forordningen at skulle noen som tidligere er dømt for tredjegangs tyveri eller for grovt tyveri bli tatt i å stjele på nytt så skal han kakstrykes, brennmerkes i pannen og igjen settes inn på livstid. Fysisk avstraffelse for tyveri ble altså ikke helt avskaffet for tyveridømte ved denne forordningen. Det skulle derimot

¹⁰⁶ Tamm, Bjørn og Westrup 2006. s.5.

¹⁰⁷ Å kakstrykes innebar å bindes fast til en påle eller støtte og piskes.

¹⁰⁸ Christian Vs NL av 1687, 6. bok, 17 kap, 37 art.

(http://www.hf.uio.no/iakh/forskning/prosjekter/tingbok/kilder/chr5web/chr5_06_17.html) Lest 2011-11-17.

¹⁰⁹ Erichsen, 1993. S 102.

¹¹⁰ Tamm, Bjørn og Westrup 2006. s.5.

¹¹¹ Fr. Aug. Wessel Berg, *Kongelige Rescripter, Resolutioner og Collegial-Breve for Norge i Tidsrummet 1660-1813 Fjerde Bind. 1797-1813*. J.W. Cappelen. Christiania. 1845 s.470.

reserveres for spesielt grove tilfeller. I praksis ble verken kakstryking eller brennmerking idømt i Christiania byting i noen av tyverisakene i årene denne oppgaven omhandler,

Videre sier forordningen blant annet at barn mellom 10 og 15 år skal straffes med ris under fogdens oppsikt for førstegangs tyveri, men hvis de blir dømt for det igjen skal de innsettes på tukthus mellom to måneder og to år. Grunnen til at det måtte skje under fogdens oppsikt var i følge Colbjørnsen fordi ”børn, som stjæler, har i almindelighed slette forældre der måske ej ville straffe.”¹¹² Tyvsmedvitere og helere skal dømmes til vilkårlig tukthusstraff på mellom en måned og ett år. Hvis de blir tatt for andre gang, skal straffen fordobles, og skjer det enda flere ganger skal de settes inn på festningen eller tukthuset på livstid. Colbjørnsen anførte at det var klart at de som hadde dratt fordel av tyveri uten å være hovedmann ikke burde straffes like hardt som denne.¹¹³ Til slutt sier forordningen at de skyldige er pliktige til å betale tilbake verdien av det de har stjålet til den som er blitt bestjålet, såfremt det stjalne ikke er blitt returnert i samme stand som det ble tatt. Aller sist gjentas det enda en gang at disse straffene skal fullbyrdes, og det kan ikke ventes noen ettergivelse eller benådning. At denne trusselen ble nevnt både i begynnelsen og slutten av forordningen var etter anbefaling fra Colbjørnsen som mente det var nødvendig å prøve å skjule i størst mulig grad at dette var en formildelse av straffene for tyveri.¹¹⁴ Samme argument bruker han for at det ikke eksplisitt bør nevnes at de i lovene foreskrevne pengestraffer med tvigjeld og boslod ikke lenger skal gjelde. Han argumenterte ”...man i enhver straffelov så meget som muligt bør skjule formildelserne på det, at de ikke skulle virke fristelser.”¹¹⁵ Det var nok at man skrev at de verdiene som ikke kom til rette måtte den eller de tyveridømte erstatte. Colbjørnsen sørget for at teksten var så truende som mulig.

¹¹² Tamm, Bjørn og Westrup 2006. s.8.

¹¹³ Tamm, Bjørn og Westrup 2006. s.4.

¹¹⁴ Tamm, Bjørn og Westrup 2006. s.2-3.

¹¹⁵ Tamm, Bjørn og Westrup 2006. s.4.

Var tyveriforordningen påvirket av opplysningsfilosofi?

Beccarias tidligere omtalte bok ble ikke oversatt til dansk før 1796 og det er vanskelig å si helt sikkert om noen i den opprinnelige kommisjonen eller Christian Colbjørnsen var kjent med tankegodset i den. Jørn Øyrehagen Sunde har skrevet at dansk-norske embedsmenn utdannet i København var godt kjent med de filosofiske ideene som til en hver tid preget Europa på 1700-tallet.¹¹⁶ Da er det ikke noen grunn til å tvile at dette også gjaldt kommisjonen og Colbjørnsen. Beccaria mente, i likhet med kommisjonene og Colbjørnsen, at straffarbeid var den riktige straffen for tyveri, og at man skulle ta hensyn til den dømtes livssituasjon i straffeutmålingen, var en sentral del av opplysningsfilosofenes straffeteorier.¹¹⁷ De to elementene som er mest sentrale i forordningen er avskrekking og effektivitet. Disse elementene er også veldig sentrale i store deler av opplysningsfilosofien. Det Colbjørnsen anså som formildende i de nye straffene i forhold til tidligere straffemetoder, er tydelig motivert av det han virket mest opptatt av; behov for mer effektive straffer. Proporsjonalitet mellom forbrytelse og straff, som var et av de sentrale poengene hos Beccaria er ikke noe uttalt mål med tyveriforordningen. Det viktigste synes å være at straffene var mest mulig praktisk gjennomførbare. Beccaria mente vold bare skulle være en del av straffen når vold også hadde vært en del av forbrytelsen. Derfor burde bare voldelige tyverier straffes med vold.¹¹⁸ I tyveriforordningen er det derimot hvor stort tyveriet er eller hvor mange tidligere ganger den tiltalte har vært straffet som skal avgjøre om vold også skal være en del av straffen. Videre mente Beccaria, som beskrevet i kapittel to, at å overlate straffeutmålinger til dommernes skjønn var ett uttrykk for et slags tyranni. Ved å overlate en del av straffeutmålingen til dommerens forgodtbefinnende, slik Christian Colbjørnsen sørget for at tyveriforordningen gjorde ved å ikke definere hva som skulle regnes som stort eller smått tyveri, forsvinner deler av den forutsigbarheten Beccaria var opptatt av i et rettsystem.

¹¹⁶ Jørn Øyrehagen Sunde, *Speculum Legale – Rettsspejelen. Ein introduksjon til den norske rettskulturen si historie i eit europeisk perspektiv*. Fagbokforlaget. Bergen. 2005 s.180.

¹¹⁷ Foucault, 2001 s.91.

¹¹⁸ Beccaria 1986. s.40.

Beccaria skrev om dette ”Thus we see the same court punish the same crime in different ways at different times because it consulted the erroneous instability of interpretations rather than the firm and constant voice of the law”.¹¹⁹ Likevel så er Colbjørnsen og tyveriforordningen her i noen grad på linje med Beccaria i det et av de viktigste poengene i både Colbjørnsens anmerkninger og i selve forordningen er at alle som dømmes skal kunne forvente straff. Å fjerne noen form for vilkårlighet når det gjelder om de dømte faktisk blir straffet er tydelig en av hovedhensiktene med tyveriforordningen. Erik Anners deler opplysningstiden i tre straffeteoretiske synsmåter. Rasjonalisert avskrekking, humanitær forbedring og sekularisert gjengjeldelse.¹²⁰ Tyveriforordningen har elementer av begge de førstnevnte straffeteoriene, men rasjonalisert avskrekking var tydelig det dominante hensynet.

Ære

I utkastet til forordningen var det også skrevet at tredje gangs simpelt tyveri skulle straffes med ærens fortapelse. Dette innebar ifølge teksten kakstryking, og avhengig av kjønn livstidsarbeid i festning eller spinnehus. Colbjørnsen mente det var unødvendig å presisere at æren gikk tapt med slike straffer, det sa seg selv.¹²¹ I fangeprotokollene til slaveriet på Akershus festning skilles det mellom ærlige og uærlige fanger på denne tiden. Uærlig i denne sammenhengen betydde noen som hadde blitt fysisk avstraffet, spesielt de hvor straffen var synlig for andre som brennmerking i pannen, i tillegg til innesperringen. Disse ble regnet som menigsløst å frigi siden de uansett ikke ville kunne få seg jobb eller fungere i samfunnet. Dette var et skille som skulle opprettholdes i alle straffearbeidsinstitusjoner og disse to gruppene skulle arbeide hver for seg.¹²² I fangeprotokollene til tukthuset i Christiania er det derimot ikke blitt gjort noen klare kategoriske skiller mellom disse to gruppene på samme måte som i Akershus festnings slaveri.

18. juni 1790 kom det en kongelig resolusjon angående de fangene som var kategorisert som uærlige. Der ble det fastsatt at det to ganger om året burde søkes om frigivelse for noen av disse fangene. Resolusjonen gjelder fanger som hadde gode grunner til å benådes: Først og fremst at det ikke var noen risiko for den offentlige sikkerhet å frigi vedkommende. I

¹¹⁹ Beccaria 1986 s.11.

¹²⁰ Erik Anners., *Den Europeiske Rettens Historie*. Universitetsforlaget. Oslo.1983 s.206.

¹²¹ Tamm, Bjørn og Westrup 2006 s.6.

¹²² Knut Sprauten, *Byen ved festningen. Fra 1536 til 1814*, bind 2av Oslo bys historie. Oslo: Cappelen, 1992 s.373.

resolusjonen blir denne årsaken forklart slik ”For at afværge de skadelige Følger, som kunde befrygtes, naar et alt for stort stort Antal af saadanne Forbrydere paa en Gang sættes i Frihed,....”.¹²³ Det synes som om denne resolusjonen også er gitt med hensyn til de som er dømt til de strengere straffene som gjaldt før forordningen av 1789 trådte i kraft.

Resolusjonen klargjør derimot at det ikke kan være snakk om å frigi dem som er blitt brennmerket i pannen. De kunne umulig få tjeneste og ville nødvendigvis bli en belastning for samfunnet hvis de ble frisluppet. Det er først og fremst de som ble straffet med både kakstryking og innesperring før 20.februar 1789 som var målet for denne resolusjonen.

Når det gjelder den praktiske gjennomføringen av resolusjonen foreskriver den at de som innstilles til løslatelse, skulle flyttes over til å arbeide blant de ærlige fangene et halvt år før de skulle slippes fri. Ved selve løslatelsen, for å gjøre anledningen mer høytidelig, skulle den aktuelle direktør ved institusjonen holde en tale i påhør av samtlige andre fanger.

Avslutningsvis står det i resolusjonen ”... , og i Protocollen, naar han eller hun løslades, bemærkes, hvilket Opholdssted, Levebrød, og saa videre, de vælge.”¹²⁴ Det skulle være bolig og arbeid klargjort for dem når de ble sluppet ut. Det skulle vise at de igjen ble kategoriserte som ærlige mennesker.

En som nødt godt av dette var Maren Kirstine Andersdatter. Hun hadde blitt satt inn i Christiania tukthus 3. februar 1789 med dom fra høyesterett for grovt tyveri. Der hadde hun blitt dømt til å skulle sone livstid. 1.mars 1791 er det notert i fangeprotokollen at hun er frigitt på grunn av denne resolusjonen. Det er også notert at hun ønsker å leve i Kongsberg og arbeide på en fabrikk der.¹²⁵ Det er ikke nedtegnet noen årsak til at akkurat hun ble frigitt, men det er rimelig å anta at det var på grunn av god oppførsel, og fordi plassmangelen i tukthuset gjorde det praktisk for myndighetene å slippe fri noen som ellers ville okkupere plass der i et ukjent antall år framover.

¹²³ Wessel Berg, Fr. Aug. 1843. *Kongelige Rescripter, Resolutioner og Collegial-Breve for Norge i Tidsrummet 1660-1813 Tredie Bind. 1781-1896.* J.W. Cappelen. Christiania. s.465-466.

¹²⁴ Wessel Berg, Fr. Aug. 1843. *Kongelige Rescripter, Resolutioner og Collegial-Breve for Norge i Tidsrummet 1660-1813 Tredie Bind. 1781-1896.* J.W. Cappelen. Christiania. s .466.

¹²⁵ SAO, Christiania tukthus, Fanger, Rekke II, Fangeprotokoll 3, 1775-1809.

Følgene av tyveriforordningen: En analyse av innsatte på Christiania tukthus

Tallene i dette kapitlet er basert på to fangeprotokoller som ble ført i perioden 1775-1809¹²⁶ og en som dekker årene 1796-1803.¹²⁷ Av uvisse grunner ble det ført en veldig detaljert protokoll over de innsatte disse årene ved siden av den mindre utførlige protokollen som de hadde ført siden 1775 og fortsatte å føre fram til 1809.

Jeg har valgt å gå spesielt nøye gjennom årene 1789, 1795 og 1801 i protokollene siden disse årene utgjør begynnelsen og slutten for undersøkelsen min, og er de årene som det presenteres saker fra i kapittel fire. I tillegg vil halve året av 1796 presenteres. Anders Daae har i sin artikkel *Tugthuset og Arbejdhusene i Kristiania 1733-1814* gått gjennom fangeprotokollene for hvert femte år fra 1742 til 1810. Jeg vil også bruke hans tall i dette kapitlet til å vise utviklingen over hvor mange som ble dømt for tyveri og til å sammenligne med tall fra landet generelt og Bergen og Trondheim spesielt.

Jeg fører opp alle som har blitt dømt for enten tyveri, tyvsmedviten og heleri i tyverikategorien i tabellene for enkelhets skyld. Dette er de tre kategoriene som brukes i protokollene. Alle tre blir behandlet som forskjellige sider av samme sak i denne oppgaven.

Anders Daaes tall over innsatte i tukthuset i Christiania hvert femte år fra 1780 til 1810 viser en stadig økning i antall innsatte for tyveri, med unntak av en liten nedgang i 1795 fra 1790. I 1800 er det igjen en dramatisk oppgang i antall tyveri-innsatte i forhold til 1795, 111 i førstnevnte år mot 52 i sistnevnte. Etter 1800 var økningen veldig regelmessig frem til tukthuset ble mer eller mindre et rent fengsel i 1813. 124 i 1805 og 186 i 1810. Avviket i denne tendensen i 1795 faller sammen med at det totale antallet innsatte også var lavere enn de øvrige årene i undersøkelsene, med unntak av i 1785. Det er i alle fall tydelig at antallet tyver som ble satt inn i tukthuset etter tyveriforordningen kom, økte med tiden. Daaes tall satt i tabell viser denne utviklingen:

¹²⁶ SAO, Christiania tukthus, Fanger, Rekke II, Fangeprotokoll 3, 1775-1809.

¹²⁷ SAO, Christiania tukthus, Fanger, Fangeprotokoller, rekke VI, Diverse Fangeprotokoller Nr. 3 1796-1803. Tukthusprotokoll 1796-1803.

Tabell 1: Anders Daaes tall over de som ble satt inn på tukthuset i Christiania hvert femte år fra 1780 til 1810 fordelt på sakskategori¹²⁸

År	Løsgjengeri	Leiermål	Tyveri	Oppsamlede bøter	Diverse	Totalt
1780	71	22	19	1	0	113
1785	55	8	24	0	0	87
1790	69	12	78	1	0	160
1795	30	5	52	3	0	90
1800	25	3	111	0	0	139
1805	28	4	124	0	7	163
1810	18	6	186	0	3	213

I begynnelsen av 1790-årene gikk antallet innsatte ned, mens institusjonen ble gradvis forandret og tilpasset sin rolle. Georges Midre skriver ”Ved inngangen til 1800-tallet ble tyveridømte den helt dominerende gruppen ved tukthuset.”¹²⁹ Først i 1813 blir det en helt ren straffeanstalt forbeholdt mer eller mindre det man i dag vil kategorisere som kriminelle. I 1841 utgjorde antallet tyveridømte i de forskjellige slaveriene og tukthusene i landet 80% av de innsatte ifølge fengselskommisjonen.¹³⁰

Min gjennomgang av året 1789 i den mindre detaljerte protokollen, halvåret fra juli til desember 1796 og året 1801 bekrefter denne trenden. I den første fangeprotokollen jeg har undersøkt og som dekker 1789, har jeg funnet 54 personer, av totalt 124, satt inn for tyveri i løpet av dette året. I 1795 stemmer tallet overens med Daaes artikkel, 52 av 90 er tyveridømte. I protokollen som går fra juli 1796 til desember 1803, har jeg funnet 36 personer dømt for tyveri fra juli til desember 1796, og 113 personer i denne kategorien, av totalt 180, innsatt for tyveri i året 1801. Begge de siste tallene er basert på den mer detaljerte protokollen. Sannsynligvis var det enda flere som var der på grunn av tyveri disse årene.

¹²⁸ Daae, 1908 s.140-142.

¹²⁹ Midré, 1995 s.73.

¹³⁰ Sandvik, 1980. s.97.

Johanne Bergkvist, som har undersøkt tukthuset i den samme perioden skriver ”Min gjennomgang viser at myndighetenes bruk av løsgjengerianklage eller domfellelse for løsgjengeri kunne skjule andre lovbrudd som tyveri der bevisene ikke var tilstrekkelige for en ordinær domstol”.¹³¹ Altså er det etterhvert blitt et stort overtall av folk satt inn i tukthuset for tyveri, i tråd med intensjonene fra forordningen fra 1789. Hvis det ikke hadde vært for et stort antall løsgjengere satt inn i oktober i 1801, sannsynligvis på grunn av en større jagningsarrestasjon, så ville løsgjengere utgjort en ganske marginal gruppe av de innsatte dette året. Andre kategorier som dukker opp dette året inkluderer blant annet fyll, lidderlighet, barnefødsel i dølgsmål og konemishandling, men disse kategoriene opptrer bare sporadisk.

Antall menn satt inn for tyveri øker også regelmessig etter forordningen fra 1789. I selve 1789 er 28 av de tyveridømte som blir satt inn menn. 25 er kvinner. I det siste halvåret fra 1796 har jeg telt 23 menn og 13 kvinner. I 1801 har jeg funnet 74 menn og 39 kvinner. Det er også verdt å merke seg at mange av kvinnene gjerne er dømt for medvirken eller medviten til tyveri. Altså er det rimelig å anta at de i mange tilfeller ikke har vært den aller mest aktive deltakeren i forbrytelsen de er dømt for. Tyveri ser ut til å ha vært en mannsdominert aktivitet. Anders Daaes undersøkelser viser at fra 1742 til 1790 var det jevn fordeling mellom kjønnene som satt inne på tukthuset, i 1795 var det 56 menn og 34 kvinner totalt, i 1800 var det 98 menn og 41 kvinner. Kvinner ble dermed i stadig større undertall, og ble omgitt av et økende antall menn dømt for grovere tyverier etter 1789. I 1810 var det kommet opp i hele 145 menn mot 68 kvinner totalt.

Når det gjelder hvor de tyveridømte kommer fra i de tre periodene jeg har tall fra, er det interessant å merke seg at veldig få er dømt i selve Christiania. De aller fleste er dømt og innbragt fra forskjellige steder på Østlandet. I 1789 var 13 av de 53 tyveridømte innbragt fra Christiania. I 1795 var 9 av 52 innbragt fra Christiania. Fra juli til desember 1796 var bare fire, av de totalt 36, av dem dømt i Christiania. I 1801 var bare 12 av totalt 113 fra Christiania. Resten var dømt og bragt inn fra småbyer som Bragernes, Larvik, Skien og Fredrikshald og landdistrikt som Ringsaker. Christiania tukthus samt slaveriene på festningene Akershus, Fredrikstad og Fredrikshald var øyensynlig de eneste stedet på

¹³¹Bergkvist, 2008. s.47.

Østlandet hvor man kunne straffe tyver etter at dødsdom og fysisk avstraffelse for denne forbrytelsen hadde blitt avskaffet i henholdsvis 1771 og 1789.

Angående hvor lenge folk måtte sitte som straff for tyveridom så virker det som det er en utvikling mot stadig flere korte straffer. I følge tyveriforordningen skulle førstegangs simpelt tyveri straffes med tukthus fra to måneder opp til to år. Andregangs simpelt tyveri skulle straffes med tre til fem år og tredjegangs tyveri skulle dømmes til livstid. Men ikke engang i 1789 blir mange dømt til mer enn tre år. En enkelt person blir dømt til livstid i løpet av året, men hun blir sluppet ut etter ett år og to måneder. Personene som blir satt inn for tyveri dette året ender i praksis med å sitte inne i tukthuset fra en måned til fem år. Fem år er det også kun en person som må sitte, en kvinne fra Moss som er blitt dømt for å ha stjålet en ku. Et tyveri som i følge forordningen man skulle kunne dømmes til både kakstryking og livstid for. De aller fleste må avtjene dommer mellom to måneder og ett år. Kun fire stykker må sitte i to år og syv stykker må være der i tre år eller lengre.

Når vi kommer til 1801 er lengden på straffen de tyveridømte fikk blitt ytterligere redusert. I dette året ble kun en person dømt til livstid. Ellers gis det dommer fra en måned til tre år, hele 50 personer ender opp med å sone i to måneder. 22 personer blir dømt til ett år eller lengre. For å få straff på lengre enn et år virker det som det er nødvendig for de fleste å ha begått et tyveri som i følge forordningen skulle føre til livstidstraff. En forklaring på at praksisen ble mildere enn myndighetenes intensjoner skulle tilsi, kan ha vært at tukthuset var overbefolket. Tyveriforordningen førte til at antallet mennesker som skulle dømmes til tukthusopphold økte betraktelig, og å følge forordningens retningslinjer i straffeutmålingen ville ha sprengt tukthusets kapasitet.

I 1801 står det også oppført om de som kommer inn har vært der før. Noe overraskende blir bare 13 av de 117 tyveridømte registrert som personer som tidligere hadde avtjent straff i tukthuset. Flere av dem for løsgjengeri.

Tabell 2: Oversikt antall og kjønnsfordeling på de som ble satt inn for tyveri, samt insatte totalt på tukthuset i Christiania i 1789, 1795 og 180.¹³²

År	Tyver	Menn	Kvinner	Innsatte
1789	54	28	26	124
1795	49	32	17	90
1801	113	74	39	180

Tabell 3: Oversikt over lengden på straffer de tyveridømte ble idømt på tukthuset i Christiania i 1789,1795 og 1801¹³³¹³⁴

Årstall	1789	1795	1801
1 måned	1	2	4
2 måneder	13	24	50
3 måneder	6	6	11
4 måneder	2	1	8
6 måneder	7	4	18
1 år	8	4	9
2 år	3	5	8
3 år	4	3	4
3 år 5 måneder	1	0	0
4 år	1	2	0
5 år	1	0	0
Til konfirmasjon:	1	0	0
Så lenge kommisjonen bestemmer:	5	0	0
Livstid:	1	1	1
Totalt insatt for tyveri:	54	52	113

¹³² SAO, Christiania tukthus, Fanger, Rekke II, Fangeprotokoll 3, 1775-1809 og SAO, Christiania tukthus, Fanger, Fangeprotokoller, rekke VI, Diverse Fangeprotokoller Nr. 3 1796-1803. Tukthusprotokoll 1796-1803. Siden jeg bare har tall for siste halvår av 1796 vil jeg ikke bruke tallene fra dette året i noen av tabellene og sammenlignene nedenfor.

¹³³ SAO, Christiania tukthus, Fanger, Rekke II, Fangeprotokoll 3, 1775-1809.

¹³⁴ SAO, Christiania tukthus, Fanger, Rekke II, Fangeprotokoll 3, 1775-1809 og SAO, Christiania tukthus, Fanger, Fangeprotokoller, rekke VI, Diverse Fangeprotokoller Nr. 3 1796-1803. Tukthusprotokoll 1796-1803.

En konfirmasjon, rømminger og de tyveridømte som døde i fangenskap

Den ene som ble dømt til å sitte inne til han ble konfirmert ble sittende på tukthuset i to år og ti måneder. De fem som ble dømt til å sitte så lenge kommisjonen bestemte, ble to værende i henholdsvis ett og to år mens de andre to ble satt inn 18 desember 1789 og slapp ut igjen pinseaften 1790. Ikke alle ble værende så lenge dommen fastsatte. To rømte og seks døde.

To av de som ble satt inn for tyveri i 1795 døde kort tid etter de kom inn. Anders Andersen, hvis sak vil bli beskrevet i kapittel fire, ble satt inn 7 juli. I protokollen er det anført at han døde allerede 12 juli 1795.¹³⁵ Den andre var en Svend Svaneberg fra Skien. Han var dømt til en straff på to år, men døde i august 1795, tre måneder etter han ble innsatt den 20 mai.¹³⁶

Som vanlig i disse tilfellene blir ingen omstendigheter eller dødsårsak nevnt i protokollen. Det er simpelthen skrevet ”død” og datoen det skjedde. Det eneste unntaket fra dette er Elie Olsdatter i 1801. Hun ble satt inn for heleri 8 desember 1801, med en dom på tre måneder. I hennes tilfelle er det skrevet at hun var syk og døde 18 mars 1802. Sykdommen er sannsynligvis nevnt for å forklare hvorfor hun var der ti dager etter at hun skulle ha sluppet ut.

Ellers var det to andre som ble satt inn for tyveri i tukthuset i 1801 som døde før de skulle slippe ut. En Niels Wold som var dømt til to års straff, døde i løpet av det første året han sonet og en Thora Olsdatter, som skulle sitte der i 18 måneder, døde et par uker før hun hadde sittet der et helt år.

Caroline Elise Hals som har undersøkt personer satt inn for sedelighetsforbrytelser i Christiania tukthus i periodene 1775-1779 og 1795-1799 skrev om sistnevnte periode: ”Tallene for 1795-1799 gir oss ikke like mye innsikt i hvor mange som døde, da det er få personer satt inn for sedelighetsforbrytelser. (Flesteparten av dem som ble satt inn i denne perioden ble satt inn pga tyveri.) Det var totalt 508 personer som ble satt inn på tukthuset i denne perioden. 22 av dem var satt inn for sedelighetsforbrytelser. To av disse døde. Jeg vil tro det var flere som døde i denne perioden enn mine tall tilsier.”¹³⁷ Min undersøkelse tyder

¹³⁵ SAO, Christiania tukthus, Fanger, Rekke II, Fangeprotokoll 3, 1775-1809.

¹³⁶ SAO, Christiania tukthus, Fanger, Rekke II, Fangeprotokoll 3, 1775-1809.

¹³⁷ Caroline Elise Hals, *Christiania Tukthus Sedelighetsforbrytelser 1775-1779 og 1795-1799*. Universitetet i Oslo: Masteroppgave i historie. 2010 s.34.

tvært i mot på at funnene hennes rundt antall dødsfall stemmer ganske godt for de insatte i tukthuset som helhet.

Tabell tre viser tydelig at de lengste straffene som forordningen av 1789 foreskrev veldig sjelden ble idømt i praksis. Vi kan også se at få, bare en person i 1789, en i 1795 og fire personer i 1801 ble dømt til straffer på en måned. Det var kortere tid enn minimumsstraffen forordningen krevde selv for simpelt førstegangs tyveri. I alle tre årene var minimumsstraffen på to måneder den som oftest ble idømt. 24 % av de som ble satt inn for tyveri i 1789 fikk denne straffeutmålingen. I 1795 var den 46% og i 1801 var andelen 44 %. I 1789 er det 13 % som blir dømt til tre år eller strengere, i 1795 er denne gruppen på 11% mens i 1801 er andelen av disse sunket helt til 4 %. Denne utviklingen peker mot at det var plassmangel som var årsaken til de korte straffeutmålingene. Desto flere som ble dømt til tukthusopphold gjennom tiåret, desto kortere ble straffene de ble idømt. I tillegg skriver Johanne Bergkvist at etter 1789 ble de fleste dømt for betleri og løsgjengeri som ble innsendt til tukthuset, avvist på grunn av plassmangel.¹³⁸

Sammenligninger på landsbasis

Jeg skal sammenligne tallene mine for 1789 og Daaes tall for 1790 og 1795 med tall fra *Norges kriminalstatistikk 1789-1799*, en utgivelse fra 1998. Statistikken var basert på et skjema det Danske kanselli sendte ut til norske amt i 1800 for at de skulle få en oversikt over hvor mange som hadde blitt dømt til körperlig straff, dødstraff, pisking, fengsel, tukthus og lignende i Norge i årene 1789 til 1799.¹³⁹ Ferdinand Linthoe Næshagen har samlet og utgitt disse tallene.

På landsbasis kan vi her se at i 1789 ble 128 personer i alt dømt for tyveri, tyvsmedviten og heleri.¹⁴⁰ De 54 som ble dømt til opphold i Christiania tukthus utgjør dermed 42 % av totalen for hele Norge dette året. I denne statistikken er det registrert totalt 54 personer dømt for disse forbrytelsene i Akershus amt, som omfatter Akershus og moderne Oslo. Overensstemmelsen mellom tallene kan tyde på at de som har fylt ut skjemaet har brukt tallene fra Christiania

¹³⁸ Bergkvist 2008 s.36.

¹³⁹ Ferdinand Linthoe Næshagen, *Norges Kriminalstatistikk 1789-1799*. Politihøgskolen. Oslo. 1998 s.5.

¹⁴⁰ Næshagen 1998 s.14.

tukthus. Disse stemmer ikke overens med hvor mange som ble dømt for disse forbrytelsene i Akershus stiftamt. Som tidligere bemerket så kom de som ble satt inn på tukthuset fra hele Østlandet, og i noen tilfeller fra enda lengre unna. Som eksempel på dette er Torbor Biørnsdatter som kom til tukthuset fra Lister amt i Vest-Agder for å sone dom for tyveri.

Næshagen skriver ”De høye tallene for tyveri og løsgjengeri gjør det sannsynlig at byen Kristiania også er tatt med i skjemaet.”¹⁴¹ Selv om min undersøkelse viser at bare 13 av de 54, dermed forklarer de ikke at tallet er høyt, tyveridømte satt inn i Christiania tukthus dette året var innbragt fra Christiania, så stemmer dette utvilsomt. Som sagt virker det som om de som har rapportert til kanselliet har brukt fangeprotokollen til tukthuset i denne byen.

I 1790 står 122 personer oppført som dømt for tyveri, tyvsmedviten og heleri. Ifølge Anders Daaes tall finner vi 78 av disse i Christiania tukthus. Altså 64 %. I 1795 finner vi 106 i denne kategorien på landsbasis. 52 av dem i Christiania tukthus. Som vil si 49%.

Dagens Oslo og Akershus, som Næshagen mener utgjør Akershus stiftamt er oppført med 66 219 innbyggere i følge folketellingen av 1801. Til sammenligning er Trondheim stiftamt, moderne Nord- og Sør-Trøndelag, oppført med 103 391 innbyggere i 1801. I 1789 har de registrert 19 personer dømt for tyveri, tyvsmedviten eller heleri i mot Akershus 54. I 1790 er tallet for Trondheim bare syv personer mot 57 personer dømt for dette i i Akershus. I 1795 er tallet i Trondheim fire personer mens i Akershus er det 51 personer.¹⁴²

Bergen by og Søndre Bergenhus amt, dagens Hordaland, med 78 925 innbyggere har også et høyere befolkningstall enn Akershus stiftamt ifølge folketellingen i 1801. Men har også betydelige lavere antall dømte for tyveri og heleri enn Akershus. I 1789 er tallet i Bergen 8 personer, i 1790 er det 10 personer og i 1795 er 19 personer.¹⁴³

¹⁴¹ Næshagen, 1998 s.42.

¹⁴³Næshagen, 1998 s.32 og 42.

Disse dramatiske forskjellene mellom Akershus stiftamt og de to omtrent tilsvarende folkerike amtene Trondheim og Bergen by og Søndre Bergenhus lar seg i stor grad forklare når man ser på det totale befolkningsantallet som sognet til de forskjellige tukthusene og slaveriene i byene Christiania, Trondheim og Bergen. Christiania mottok tyveridømte fra hele østlandet, som gjennom hele 1700-tallet var den mest folkerike landsdelen i Norge.¹⁴⁴ I *Norsk Økonomisk Historie* er Akershus stift oppført med 378 000 innbyggere, av totalt 883 000, basert på folketellingen i 1801. Dette reflekterer den befolkningsmengden Christiania tukthus faktisk betjente. Trondheim stift er oppført med 139 000 innbyggere og Bergen stift med 154 000.¹⁴⁵ Dermed står antallet straffede i de tre landsdelene i rimelig naturlig forhold til antallet innbyggere som sognet til straffeinstutisjonene i de tre byene. Med 43 % av Norges befolkning i Akershus stift er det ikke rart at tukthuset i Christiania hadde mellom 40 og 50 % av alle tyveridømte i landet i denne perioden. I tillegg var fattigdomsproblemet størst på Østlandet på 1700-tallet som resultat av økte sosial differansiering og framveksten av husmennene.¹⁴⁶

Den store økningen av tyveridømte

I boken *Kristianias Historie* skriver Edvard Bull om sosialøkonomen og dikteren Christian Henriksen Pram, som i 1804 skal ha mottatt en tabell over over alle som hadde blitt dømt til Christiania tukthus i perioden 1781 til 1800 fra den daværende inspektøren ved tukthuset.¹⁴⁷ Pram bemerket at tyverier hadde økt mye i løpet av 1790-tallet, seksdoblet i følge tallene hans, og ga mesteparten av skylden for det til tyveriforordningen. Straffene virkert ikke avskrekkende nok lenger mente han. Han fant også at Christiania hadde et stort forsprang når det gjelder antall forbrytere i forhold til andre steder. Ifølge Prams beregninger skal en av 30 eller 45 ha blitt straffet med tukthus i Christiania. Han sammenligner med Fredrikshald og finner at der er det bare 1 av 100 som har blitt straffet med tukthus. Selv om, som han selv bemerket, byer alltid har hatt større problemer med forbrytelser enn landet så synes han denne forskjellen er veldig stor. I tukthusprotokollen som er ført fra 1796-1803 er det innført

¹⁴⁴Ståle Dyrvik, *Norges Historie 1625-1814 Vegar Til Sjølvstende*. Det Norske Samlaget. Oslo. 1999.s.91.

¹⁴⁵Ståle Dyrvik m.fl.: *Norsk økonomisk historie 1500-1970. Band 1: 1500-1850*, Bergen, 1979 s.124.

¹⁴⁶ Ståle Dyrvik, *Den lange fredstiden 1720 – 1784*. Bind 8 i Mykland, Knut (red.) Norges historie. Oslo. J.W.Cappelen's Forlag, 1978 s.84-92, 138-142 og 178-180.

¹⁴⁷Bull, Edvard og Valborg Sønnevold, *Kristianias historie*. Utgit til 300-aars jubileet 1924 av Kristiania kommune.Bind 3 1740-1814. Oslo: J.W. Cappelen, 1936 s.439.

veldig oversiktlig hvor de insatte er dømt og i tillegg hvor de er født. I følge denne protokollen var det i året 1801, som tidligere nevnt, 12 stykker av totalt 113, som var dømt i Christiania for tyveri. Sammenlignet med syv stykker fra Fredrikshald. I følge denne statistikken synes ikke forskjellen å være så dramatisk som Pram ville ha det til, men uten å ha tallene han selv gjorde sine beregninger ut i fra så er det vanskelig å si om han virkelig overdrev forskjellen eller ikke. Samtidig var han for øvrig veldig fornøyd med å registrere at mange færre satt inne i Christiania tukthus for løsgjengeri, betleri og leiermål i enn i 1780-tallet. Han antok at dette var et ”frydelig tegn på sædernes virkelige forbedring, som ei kan ventes at have sted uten ved stadig anvendelse til arbeid og lovlige og nyttige næringer.”¹⁴⁸ Muligens uvitende om at Christiania tukthus siden tyveriforordningen trådte i kraft hadde avvist betlere og løsgjengere som hadde blitt sendt dit på grunn av plassmangel.¹⁴⁹

Anders Sandøe Ørsteds forsvar av tyveriforordningen

En som ikke var enig i at tyveriforordningens strafferammer var skyld i oppgangen i tyverier var den danske rettslærde Anders Sandøe Ørsted, som gjerne regnes som den største autoriteten innen rettsvitenskap i Danmark-Norge i overgangen mellom 17- og 1800-tallet. Ørsted ga i 1809 ut *Systematisk udvikling af begrepet om tyverie og denne forbrydelses juridiske følger samt andre dermed forbundne retsmaterier tiligemed vink til vor tyvslovgivnings rigtige bedømmelse*. En veldig omfattende analyse av både det juridiske begrepet tyveri og lovgivningen rundt dette. Først og fremst er ikke Ørsted enig i at det er noe bevis for at tyveri er blitt et større problem etter 1789. Han skriver at de som klager på denne økningen i tyverier ikke hadde noen statistikk til å underbygge klagen sine. Selv hadde han heller ingen statistikk til å motbevise klagen, men fra høyesterett hadde han tall som kunne si med sikkerhet at antallet tyverisaker behandlet der ikke hadde økt i frekvens siden tyveriforordningen kom.¹⁵⁰

¹⁴⁸ Bull, 1936 s.440.

¹⁴⁹ Bergkvist, 2008. s.36.

¹⁵⁰ Ørsted, 1931. S.273. ”Man kan være vis paa, at de fleste som, i deres Mislune, istemme bittre Klage over det som Straffesystemets Formildelse tiltagende Antal af Tyverier, aldeles ikke have indladt dem i de Undersøgelser og Beregninger, (389) som vare fornødne for, med nogenlunde Vished, at forsikre dem om slige Klagers Retfærdighed. Disse Undersøgelser, hvortil der udfordredes mange Materialer, som det vilde være vanskeligt at skaffe tilveje, har jeg heller ikke havt Lejlighed til at anstille. Imidlertid veed jeg med Vished, at det, ved anstillede Beregninger, er befundet, at Tyvsagernes Antal ved Højesteret ikke er tiltaget siden Tyvsforordningen udkom.”

Ørsted mente tydeligvis at klagene var basert på det som i moderne sosiologi kalles ”moralsk panikk”. Dette kjennetegnes av et problem som er basert på en kjerne av fakta som utgangspunkt, men hvor en moralsk panikk deretter bygger seg opp rundt og over disse fakta inntil frykten for problemet ikke lenger står i proporsisjon til virkeligheten.¹⁵¹

Denne fremstillingen har heller ingen statistikk som viser hvor mange som ble dømt for tyveri totalt i tiden før tyveriforordningen kom. Det man derimot kan se av tabellene ovenfor er at antallet tyveridømte i hvert fall på Østlandet steg stadig høyere etter 1789, og at i alle fall på Østlandet i Norge, vil de som klagde på økningen i tyverier underbygges av fangeprotokollenes tall. Siden tabellene også viser at de aller fleste straffer var på to måneder, så er det ikke noe merkelig at antallet tyverisaker i høyesterett holdt seg stabilt før og etter 1789, siden så lave straffer ikke ble anket dit.

Ørsted argumenterte videre med at skulle det likevel stemme at tyveri var blitt mer utbredt i riket siden tyveriforordningen kom, så er det ikke på grunn av formildelsene av straffene som den innebar. Hvis det var tilfelle mente han: ”...Aarsagen hertil ligger ikke i de valgte Straffe i og for sig, men i de Indretningers Organisation, hvor straffene fulbyrdes.”¹⁵² Det var altså for Ørsted ikke lovene det var noe i veien med, men mangler ved de forskjellige straffeanstaltene hindret midlertidig de resultatene de hadde til hensikt å frembringe.

Interessant nok skrev Ørsted også i samme forsvar, etter konsekvent å ha omtalt tyveriforordningen som en formildelse av straffene tidligere i teksten, at til tross for at fra et juridisk synspunkt så var den gamle straffen betydelig større enn den nye, så: ”Den kortvarende legemlige Straf, 6-17-32. N. L. 33 fastsætter, valgte vist nok de fleste Forbrydere langt hellere end Hensættelse til offentligt Arbejde for nogen Tid, ligesom den bestemt i Frd. 20 Febr. 1789.”¹⁵³ Noen videre problematisering om tyveriforordningens nye straffer i praksis er en formildelse av de gamle straffene kom han dessverre ikke med, og det er ikke

¹⁵¹ Thomas Mathiesen, ”Straffepolitikken mellom avindighet og sindighet” i *Rapport II Normer og sosial kontroll i Norden ca. 1550-1850*. Iks, Avdeling for historie, Universitetet i Oslo, og Den norske historiske forening, Oslo.1994.s.4.

¹⁵² Ørsted, 1931. s.276. ”Disse Indretningers Mangler have forlængst opvakt Regjeringens Opmærksomhed, og *Colbjørnsens* oftomtalte criminalistiske Betænkning), det danske Cancellies Forestilling til Kongen af 14 Jun. 1802), og den Kongelige Resolution af 11 Maj 1804), give tilstrækkeligt Beviis for, at der ikke fattes på Indsigt i hvorledes slige Stiftelser bør være dannede, men at man kun ikke endnu er blevet færdig med at udføre den vel udtænkte Plan man har lagt.”

¹⁵³ Ørsted, 1931. s.275.

noe belegg i kildene benyttet i denne fremstillingen for å underbygge påstanden om at de dømte foretrakk kortvarige legemsstraffer fremfor innesperring.

Ytterligere et argument Ørsted bragte på banen i denne sammenhengen er å sammenligne tyveriforordningens straffer med straffene for andre forbrytelser. Han skrev

”Hvor skammelig kan man, f. Ex., ikke mishandle sin Medborger paa Sundhed og Legeme, Gjenstande hvis Bevarelse unægtelig må ligge Borgeren mere paa Hjerte end nogen Ejendom, uden at paadrage sig en Straf, der eengang kommer den nær, som Frd. 20 Febr. 1789 §. 1 paabyder? Og selv den allervoldsomste Mishandling af dette Slags medfører mindre Straf end den, Forordningen har anordnet for dem, som stjæle stort Qvæg paa Marken.”¹⁵⁴

At tyveri straffes så hardt i forhold til vold som Ørsted påpeker her, kan underbygge konklusjonene til Rusche og Kircheimer og Næss og Österberg, presentert i kapittel to, om at straffelovgivningen var mer påvirket av merkantilistisk praksis enn humanistisk opplysningsfilosofi. Å straffe tyveri hardere enn vold, kan være et tegn på at sitatet til Linebaugh, fra kapittel to om at ” In legally defined circumstances private property became so significant that its violation broke the most important taboo of capitalist society...” selv om det i Danmark-Norges tilfelle ikke krevde at man ofret livet til de som brøt tabuet, slik Linebaugh videre skrev. På den annen side kan det også være et utslag av at tyveri ble oppfattet av myndighetene som mer utbredt enn vold, og dermed fikk dem til å reagere skarpere i håp om å få bukt med problemet.

Ørsteds kritikk av tyveriforordningen

I forordet til *Systematisk udvikling af begrepet om tyverie...* beskrev Ørsted tyveriforordningen som ”...dette skjønne Phenomen af Humanitet og Viisdom i vor Straffelovgivning...”¹⁵⁵ Til tross for at han mente den var både human og vis som helhet, så var det sentrale elementer av den han mente kunne vært betydelig bedre. Blant annet hvordan simpelt og grovt tyveri defineres, eller rettere sagt, at tyveriforordningen ikke kommer med noen klare definisjoner på området og dermed overlater det til det han mente var foreldede lovverk å bestemme. Ørsted mente at hvor grovt tyveriet var, burde bestemmes ut i fra hvor stor skade det gjorde på offeret, og ikke ha en absolutt sum på 10 riksdaler som grense. Han skrev om noen ”...frastjæler en fattig Mand noget under 10 Rigsdalers Værdie, jo, efter

¹⁵⁴ Ørsted, 1931 s.277-278.

¹⁵⁵ Ørsted, 193 s.3.

Grundsætningerne for den straffende Retfærdighed, fortjener langt haardere Straf, end den, der, fristet ved den givne Lejlighed, tager en Sum af bemeldte Størrelse, som han finder skjødesløst henkastet af den rige Ejer?”¹⁵⁶ Ørsted foreslo at dette burde erstattes av et system hvor straffen skulle vokse eller minke avhengig av en hel rekke omstendigheter, blant annet den bestjålnes forfatning. Disse omstendighetene mente han burde være definert med geometrisk presisjon i lovverket og dermed redusere så mye som mulig den enkelte dommers mulighet til å bestemme lengden på straffen etter eget skjønn.¹⁵⁷ Denne opptattheten av forutsigbarhet, proporsjonalitet og vitenskaplig presisjon i straffelovgivningen viser at Ørsted var sterkt påvirket av opplysningsfilosofiens straffeteorier. De andre innvendingene hans mot tyveriforordningen er ikke interessante for denne fremstillingen.

Dyrtid og den franske revolusjon

Edvard Bull, som gjenga Prams bemerkninger om at skylden for økningen i tyveri var på grunn av formildelsen av straffene, var enig med ham om at de mildere straffene måtte være en del av årsaken til den dramatiske oppgangen i tyverier. Likevel la Bull til:

”...men en mildere straff vilde neppe gjøre tyver av en mæt og tilfreds befolkning. Dyrtiden for smaafolk midt i den overflødige jobbetid for handelsfolk og skibsredere maa ta sin del av ansvaret for dette triste træk i byens liv. Der var mange som sultet, og de tok ikke i betænkning at ta seg til rette. Menneskene vil leve for enhver pris. Og den franske revolutions ideer og eksempel tæret paa fattigfolks evne til from hengivelse i sin skjæbne. Man begyndte at tvile paa at fattigdommen var en evig av Gud indstiftet tilstand, mere jo rigdommen flommet ind over de enkelte.”¹⁵⁸

1790-årene var et hardt tiår i Christiania. Blant annet oppstod det opptøyer i byen både i 1790 og 1795. Begge hovedsaklig som resultat av kornmangel.¹⁵⁹ Dyrtid og høy arbeidsledighet preget hele tiåret. Det er også verdt å bemerke at som statistikken viser, så ble folk ofte dømt til de laveste straffene forordningen åpnet for. Hvis man skal skylde på at straffene ikke var harde nok til å avskrekke folk fra tyveri, bør skylden minst like mye legges på rettspraksisen rundt omkring på østlandet som på selve tyveriforordningen.

I dette kapitlet har jeg presentert statistikk som viser at antallet som ble dømt for tyveri i Østlandet økte mer eller mindre regelmessig gjennom 1790-tallet. Samtidig som antallet

¹⁵⁶ Ørsted, 1931. s.275.

¹⁵⁷ Ørsted, 1931. s.286-290.

¹⁵⁸ Bull, 1936 s.440.

¹⁵⁹ Bull, 1936 s.450.

dømte gikk opp, gikk lengden på straffene de ble idømt ned. Dette tyder både på økende utbredelse av tyverier i løpet av de harde 1790-årene, og lengden på dommene sier noe om utfordringen dette utgjorde for myndighetene i og med at det førte til plassmangel i tukthuset som ikke var bygd for å huse et så stort antall innsatte som endte opp der under denne perioden.

Kapittel 4: Tyverisaker i Christiania byting 1789,1795 og 1801

I 1789 klagde Bernt Anker overfor sine kontoransatte om at han stadig vekk manglet penger det ikke kunne gjøres rede for. De ansatte antok at det dreide seg om penger han ga bort uten å skrive ned og brydde seg ikke videre om det. Inntil en dag tjeneren Ole Engebretsen kom inn på kontoret og oppdaget den 20 år gamle Nils Christophersen Lund alene der inne.¹⁶⁰ Dette skulle vise seg å bli den mest omfattende tyverisaken i bytinget dette året.

I dette kapitlet skal jeg ta for meg et utvalg av tyverisaker som kom opp i Christiania byting i 1789, det året tyveriforordningen trådte i kraft, 1795 og 1801. Saker fra disse tre årene kan gi innsikt i hva som ble vektlagt av de aktuelle rettsinstansene når de skulle avgjøre skyldspørsmål og bestemme straffeutmålinger. Jeg vil også se om det er noe utvikling å spore i det første tiåret forordningen var i kraft i hvordan tyverisaker ble behandlet. I tillegg skal jeg se på hva disse sakene kan fortelle om hva slags mennesker som begikk tyverier, hvilke som grupper var mest utsatt for tyverier og hva slags gjenstander som ble stjålet.

For å finne sakene har jeg først lett gjennom fangeprotokollene til tukthuset i den aktuelle perioden etter personer som har blitt registrert der som innsatte for tyveri og deretter forsøkt å finne dem igjen i bytings- og rådstuerettsprotokollene fra Christiania og voteringsprotokollene til høyesterett i København. Deretter har jeg gått systematisk gjennom bytingsprotokollen etter tyveridommer som *ikke* førte til tukthusstraff. Disse sakene vil til sammen kaste noe lys over hvordan tyveriforordningen ble satt ut i praksis i Christiania.

Hvem var tyvene og hvem ble rammet av tyverier

Jeg vil også se om det er mulig, å overføre problemstillingen fra engelsk historieforskning , diskutert i kapittel to, til norske forhold i den perioden oppgaven min dekker. I denne sammenhengen vil jeg spørre: Brukte dansk-norske myndigheter lovverket rundt kriminalitet generelt, og tyveri spesielt, som et bevisst middel for å forsterke og opprettholde den sosiale

¹⁶⁰ SAO,Christiania Byfogd Tingbok A73,1789-1793, folie 26B (Url: http://arkivverket.no/URN:rg_read/30073/29/?size=gigant&mode=0).

orden, og rettferdigjøre den sosiale elitens maktposisjon? Slik Douglas Hay hevder var tilfelle i England. Var tyveri noe eliten egentlig var særlig utsatt for og bekymret seg for i dagliglivet eller var hensikten med strafferammene først og fremst å beskytte nettopp de fattige og ressursvake i samfunnet?

I debatten mellom Hay, Langbein og Linebaugh analysert i kapittel to, viser Hay til at samfunnseliten i England i det attende århundre rettferdiggjorde lovens harde straffer mot tyveri, henging i de fleste tilfeller ifølge lovgivingen, med at det var de fattigste og svakeste i samfunnet som var mest utsatt og sårbare for tyveri.¹⁶¹ Hay argumenter likevel for at de harde straffene, som sjelden ble satt ut i praksis, var et mer eller mindre bevisst middel for eliten i samfunnet brukte for å beholde kontroll over meningene og holdningene til de lavere klassene.¹⁶² At retten dømte noen til døden for at kongen så benådet dem, eller noen annen fra overklassen gikk i forbønn for den dømte, skapte et inntrykk av kongemakten og samfunnseliten som nådig og hadde som hensikt å forsterke troen på den bestående samfunnsorden ifølge denne argumentasjonen. Hay drar, som sagt, inn begrepet konspirasjon for å forklare motivet bak den eksepsjonelt harde strafferammen England hadde for tyveri på 1700-tallet.¹⁶³

John H. Langbein kritiserte, som beskrevet, Hays marxistiske fremstilling av den strenge engelske tyverilovgivningingen som primært et sosialt kontrollinstrument for å opprettholde den bestående klasseindelingen i samfunnet. Han viser til undersøkelser av engelske rettskilder fra denne perioden, som viser at de som anla sak mot tyverimistenkte i hovedsak var de fattige og sårbare som myndighetene nettopp hevdet de laget lovene for å beskytte.¹⁶⁴ De rike hadde stort sett råd til å beskytte sine eiendommer selv, og var mest utsatt og bekymret for utro tjenere og dokumentforfalskere. Han underbygger sin argumentasjon mot Hay ved å også vise til at de som satt i juryene og dømte i tyverisaker også gjerne tilhørte de lavere klasser.

I sin oppgave *Kriminalitet og Rettsvesen i Kristiania på Slutten av 1600-Tallet* har Bodil Chr. Erichsen funnet flest saker hvor det var velstående mennesker som saksøkte for tyveri, men dette kan ha sammenheng med at det å tiltale, å få tyver dømt og straffet var et privat anliggende på den tiden. Dette var en kostbar affære og derfor er nødvendigvis ikke

¹⁶¹ Hay, 1975 s.36.

¹⁶² Hay, 1975 s.40-42.

¹⁶³ Hay, 1975 s.52.

¹⁶⁴ Langbein, 1983 s.101.

overvekten av velstående saksøkere et tegn på at de var den gruppen som var mest utsatt. Det kan bare bety at de fattigere ofrene for tyveri rett og slett ikke hadde ressurser til å føre sak mot de som stjal fra dem.¹⁶⁵ I den perioden jeg undersøker har tyveri blitt et offentlig anliggende, og jeg vil se om de sakene jeg analyserer kan gi noen antydning til om dette har endret seg. Dette kan kaste lys over hvem lovverket først og fremst hadde som hensikt å beskytte.

Christiania var på slutten av 1700-tallet en liten by med store forsteder. Befolkningen var veldig mobil geografisk sett noe myndighetene stadig prøvde å gjøre noe med gjennom lovgivning. Johanne Bergkvist skriver at de strenge reglene rundt hjemstavnslovgivningen kombinert med den sporadiske håndhevelsen av den, vitner om en manglende kontroll fra myndighetenes side overfor fattiges bevegelser i perioden.¹⁶⁶

En som opplevde og reagerte på alle tiggerne og tyvene som preget bybildet i Christiania i denne perioden var Edward Daniel Clarke, en britisk Cambridgeprofessor, som skrev en reiseskildring fra Norge som ble publisert i 1799. Ifølge Clarke hadde Norge veldig mange betlere og spesielt i Christiania var det fullt opp med dem. Han beskriver at i Christiania oppholdt betlerne seg til og med i gangene og rommene i vertshuset han bodde på. Ifølge Clarke ville de komme inn i værelsene til gjestene og høylydt forlange penger hvis det var noen der og ellers bent frem forsyne seg med det som var mulig å ta.¹⁶⁷ Han forteller også at noen var så frekke å stjele strømpene til tjenerne hans og hans reisefølge mens de selv var tilstede.¹⁶⁸ Dette var åpenbart uvante tilstander for Clarke. Han sammenlignet med resten av landet hvor det var færre tiggere og Sverige hvor det aldri var en tigger å se.¹⁶⁹ Dette kan tolkes dithen at Christiania hadde en særegen kultur når det gjaldt de fattiges vaner for å omgås høyere sosiale lag av befolkningen. Hans kommentar om at de bare forsynte seg av ubevoktede transportable ting tilsier også at han oppfattet terskelen for å begå tyverier i denne byen som uvanlig lav.

Hvis betlere hadde så stort spillerom i Christiania som Clarkes beskrivelse antyder, betyr dette at i denne byen var selv folk fra de høyere sosiale lagene bekymret for eiendelene sine når de

¹⁶⁵ Erichsen, 1993. s.106.

¹⁶⁶ Bergkvist, 2008 s.135.

¹⁶⁷ Edward Daniel Clarke, Reise i Norge 1799. Oslo-Bergen-Tromsø: Universitetsforlaget, 1977(1799) s.131.

¹⁶⁸ Clarke, 1977 s.131.

¹⁶⁹ Clarke, 1977 s.131.

var ubevoktet. Som jeg vil vise, måtte selv representanter for byens aller mektigste familie levere inn vitnemål til bytinget mot folk som hadde blitt tatt med deres eiendeler i sin besittelse. Clarke erklærer for øvrig at ”Den ekte nordmann er hverken tigger eller tyv.”¹⁷⁰ og forklarer det store antallet av tyver i Christiania med at der er blitt blandet med folk i fra så mange andre land, i og med at byen var et midtpunkt for handel med utlandet. Denne oppfattelsen hans nevnes ikke her bare som en kurisositet, men for å underbygge at han opplevde tilstandene i Christiania som unike i sin reise gjennom Norge.

Bytinget

I bytinget var byfogden dommer, i de årene som dekkes i denne oppgaven var dette Søren Hagerup. En forordning fra 21 mai 1751 sørget for at det i alle ”Delinqventsager”, som tyveri hører inn under, var en offentlig utnevnt forsvarer og aktor. Dommeren hadde ansvar for etterforskning og bevisførsel.¹⁷¹

1789: Fra brødtyster til falske frimurere

Sakene som skal beskrives i dette kapitlet vil vise at det var mange ulike typer tyverisaker som kom opp for bytinget i de tre årene som dekkes. Dette viser seg allerede i de seks sakene det første året jeg presenterer. Forskjellene i verdier på det som folk er blitt anklaget for å ha stjålet varierer fra for eksempel 20 skilling helt opp til gjenstander vurdert til verdi mellom 500 og 1000 riksdaler. For å sette disse summene i kontekst, så hadde i 1801 Christianias stadsfysikus årslønn på 200 riksdaler, mens en skorsteinsinspektør fikk betalt seks riksdaler i året.¹⁷² De tyveridømte selv viser seg å være forutsigbart ressursvake personer, de fleste av dem med generelt sett dårlig vandel allerede før de trekkes for retten i sakene som omhandles her. De bestjålne, eller klagerne og klagerindene som de omtales som i protokollene, skal derimot vise seg å ha veldig ulik sosial bakgrunn og ulik grad av økonomiske ressurser. Det er også sjeldent at det kommer opp summer under tre til fire riksdaler i de sakene jeg har gjennomgått. Hvis dette er representativt, kan grunnen være at noen foretrakk å ordne opp

¹⁷⁰ Clarke, 1977 s.131.

¹⁷¹Nils Rune Langeland, *Siste ord. Høgsterett i norsk historie 1814-1965*. Cappelen. Oslo.2005 s.55.

¹⁷² Sprauten, 1992 s.355.

utenfor retten, kanskje som et resultat av tradisjon fra tidligere tider, da tyverisaker ble påtalt for personlig omkostning i stedet for at det offentlige tok regningen. Beskrivelsen av saken mot Christen Andersen som kommer senere kan gi et eksempel på hvordan byens beboere kunne finne på å straffe tyverianklagede, i de tilfellene det var snakk om veldig beskjedne verdier som var stjålet.

I 1789 ble det avsagt totalt ti domsaker i tyverisaker i bytinget i Christiania. Siden medvitere og hælere ikke ble tiltalt hver for seg men alle ble tiltalt i samme sak, så inneholdt mange av sakene mer enn en tiltalt.¹⁷³

Ett av ofrene i den første tyverisaken som tas opp i Christiania byting etter tyveriforordningen trådte i kraft, blir omtalt som en fattig gammel enke. Likevel skal saken slik den fremstilles i bytingsprotokollen antyde at dette ikke var en vanlig omstendighet, men noe som gjorde saken ekstra grov i forhold til hva bytinget var vant til å behandle hva angår tyverisaker. Tiltalte var Karen Larsdatter som 19. mars 1789 kom opp i retten anklagd for å ha stjålet klær fra Anders Jensen og Maren Clauses til en verdi som retten anslår til sammen å være fire riksdaler en ort og fire skilling.¹⁷⁴ 16 april 1789 ble Karen Larsdatter den første i Christiania som ble dømt av bytinget til tukthus etter forordningen.¹⁷⁵ Her får vi også det første eksemplet på at retten idømmer en straff langt under de rammene forordningen har foreskrevet. Ifølge den skal en kvinne som dømmes for andre gangs simpelt tyveri settes inn i tukthuset i mellom tre og fem år. Til tross for at dommen påpeker at hun var tatt i tyveri før, og selv om det anføres som skjerpene omstendigheter at hun var et sterkt ungt kvinnemenneske og i tillegg hadde stjålet fra en fattig gammel enke, så ble hun dømt til å skulle arbeide seks måneder i tukthuset. Det er ingen henvisning til tyveriforordningen i dommen, men det er likevel rimelig å forutsette at bytinget forholdt seg til den, selv om det finnes tilfeller av at tyveridømte ble sendt til tukthuset før den kom. Allerede her ble standaren satt for å dømme folk til kortere straffer enn forordningen krever, som tabellene i kapittel tre viser var praksis. Hun ble i tillegg dømt til å betale Anders Jensen tre riksdaler og to ort i erstatning for sakene som er blitt ham frastjålet og ikke hadde kommet til rette.

¹⁷³ Se vedlegg for oversikt over samtlige tyveridømmer i bytinget i 1789, 1795 og 1801.

¹⁷⁴ SAO, Christiania Byfogd Tingbok A 72 , 1785-1789 folie 543b (Url: http://arkivverket.no/URN:rg_read/30072/546/?size=full&mode=0).

¹⁷⁵ SAO, Christiania Byfogd Tingbok A 72 , 1785-1789 folie 550b (Url: http://arkivverket.no/URN:rg_read/30072/553/?size=full&mode=0).

Karen Larsdatter var likevel misfornøyd med dommen og forlangte appell, men dette kan ikke ha ført noen vei. Hun ble satt inn i tukthuset den 24.april samme år og ble sittende de seks månedene hun var idømt.¹⁷⁶ I tukthusprotokollen nevnes det også at hun er satt inn for «smaae Tyverie». Altså ble det hun stjal regnet som det forordningen kalte simpelt tyveri.

I denne dommen ble det omtalt som en skjerpene omstendighet at offeret var fattig. Det står skrevet like før dommen ble avsagt ”.... er her Karen Larsdatter klarlig til Last, ei alleene at hun, som et ungt, stærk og friskt Qvinde menneske, forhen har været antastet for Tyverie, men end og i sær, at det nu hos den gamle fattige Enke Maren Clauses forøvede, er skeed under det at hun udi hendes svaghed gik Hende til Haande, og altsaa haver noget saa meget meere udædisk i sig.”¹⁷⁷ Dette antyder at dette sannsynligvis ikke var regelen i de tyverisaker som kom opp for bytinget. Offrenes økonomiske ressurser nevnes sjelden i sakene retten behandler i de årene jeg har tatt for meg.

Dette er een Brød Tyv

En sak som kom opp i Christiania byting 16 april var saken mot en Christen Andersen som var anklagd for å stjalet en gryte fra enke Lind. En gryte som ble av retten verdsatt til 32 skilling.¹⁷⁸ Skyldspørsmålet var enkelt å avgjøre siden Christen Andersen hadde ifølge dokumentene tilstått tyveriet. Han var ikke tidligere dømt for tyveri, men kan ikke, ifølge retten, dømmes til mildeste straff fordi ”...at dette ogsaa ikke er den første gang han har ladet sig forleede udi smaat Tyverie, for hvilket han dog ikke efter lovens Forskrift, men paa den maade, at han bar tønden, med den Paaskrift Dette er een Brød Tyv, det er ligesaa alminderlig bekiendt som af ham selv frivillig tilstaaet, følgelig fortjener han ikke den for Tyve sidst mildeste Straf.”¹⁷⁹

Beskrivelsen av tønne Christen Andersen har båret samsvarer med den gamle straffemetoden som ble kalt spansk kappe. Dette var en tønne som ble tredd over hodet på den som skulle straffes. Deretter ble det festet en lapp på tønne hvor det stod skrevet hva vedkommende var

¹⁷⁶ SAO, Christiania tukthus, Fanger, Rekke II, Fangeprotokoll 3, 1775-1809.

¹⁷⁷SAO ,Christiania Byfogd Tingbok A 72 , 1785-1789 folie 550B (Url: http://arkivverket.no/URN:rg_read/30072/553/?size=full&mode=0).

¹⁷⁸SAO, Christiania Byfogd Tingbok A 72 , 1785-1789 folie 552B (Url: http://arkivverket.no/URN:rg_read/30072/555/?size=full&mode=0).

¹⁷⁹SAO, Christiania Byfogd Tingbok A 72 , 1785-1789 folie 552B (Url: http://www.arkivverket.no/URN:rg_read/30072/555?size=gigant&mode=0).

dømt for. Deretter måtte han eller hun vandre gjennom gatene med tønne som en kappe eller stå på et offentlig sted med den på seg.¹⁸⁰ Bente Granrud har i sin undersøkelse av diverse saker som kom for politiretten i perioden 1745-1800 funnet fram til Peder Semmingsen som ble idømt denne straffen i 1748. Han ble dømt for å ha holdt utkikk etter politibetjenter på vegne av en gruppe soldater som hadde drevet ulovlig med kortspill og drikking på en søndag.¹⁸¹ Foucault beskriver denne typen straff som å "...gjøres til herold for sin egen straffedom."¹⁸² når han beskriver en praksis fra 1700-tallets Frankrike hvor personer kunne dømmes til å gå gjennom gatene med en plakat festet på seg som forteller hva vedkommende var dømt for. Denne straffen skal ha blitt avskaffet i Danmark-Norge i siste halvdel av det gjeldende århundret og var ikke lenger noe forskjellige rettsinstanser brukte som straffemetode i 1789.¹⁸³

Hvem som hadde tredd tønne over Christen Andersen står det ikke noe om. Kanskje kan det være snakk om deler av befolkningen i Christiania, som tidligere diskutert, foretrakk å straffe på denne måten når det dreide seg om så små verdier. At han likevel hadde havnet for retten i dette tilfellet med gryten kan være fordi det var en enke som er offeret. En enke ville rimeligvis ha mindre mulighet til å selv fysisk påtvinge en mann straff. For henne vil bytinget kunne ha vært eneste mulighet til å få tyven straffet og det frastjalne erstattet. Siden han innrømmet å ha stjålet tidligere også, er det godt nok for retten til at de ifølge seg selv ikke vil dømme han til den mildeste straffen for første gangs simpelt tyveri. Straffen han ble idømt var tre måneders arbeid i tukthuset. Noe som var innenfor rammene for det tyveriforordningen foreskrev for førstegangs begåtte tyverier, mellom to måneder og to år. Andersen ble satt inn i tukthuset den 25. april og slapp ut igjen den 25. juli i samsvar med dommen.¹⁸⁴

Det er ikke bare kjensgjerningene ved selve tyveriet som var med på å avgjøre hva slags straffer som ble delt ut. Som allerede beskrevet så mente retten det var skjerpene i Karen Larsdatters sak at hun var ung og frisk. Christiane Iversdatter som ble dømt den 22. mai forsøkte å forsvare seg med at hun var fattig da hun var anklaget for å ha begått fire små

¹⁸⁰ Norsk Historisk leksikon(Url: http://www.snl.no/spansk_kappe) lest 2011-11-17.

¹⁸¹ Bente Granrud, *Folkelig Bykultur I Christiania. En analyse av ordenssaker i politiretten 1745-1800*. Tingbokprosjektet. Oslo.1998. s.58.

¹⁸² Foucault, 2001 s.42.

¹⁸³ Norsk Historisk leksikon(Url: http://www.snl.no/spansk_kappe) lest 2011-11-17.

¹⁸⁴SAO, Christiania tukthus, Fanger, Rekke II, Fangeprotokoll 3, 1775-1809.

tyverier på forskjellige steder for verdier som retten anslo til mellom syv og åtte riksdaler.¹⁸⁵ Det virker som dette hadde liten effekt på retten siden hun hadde ”..saa slett skuddsmaal fra hendes faarige opholdsted i Kongsberg.” Hun endte opp med å dømmes til tre måneders tukthusopphold.

Tyveri og prostitusjon

En som ikke prøvde å påkalle rettens sympati med sin situasjon, men som heller hevdet at hun ikke hadde begått alle tyveriene hun var anklaget for, var Anne Maria Christensdatter. Den 26 mars møtte hun opp i retten anklagd for å være hovedperson bak flere tyverier som inkluderte noen alen bomullstøy som var stjalet fra kjøpmannen Rasmus Schriver.¹⁸⁶ Schriver omtales for øvrig som en av byens eligerte menn i 1813,¹⁸⁷ og var dermed også å regne som medlem av det øvre lag i samfunnet.¹⁸⁸ Hun hevdet at hun riktignok hadde vært i besittelse av dette stjålne tøyet, og at hun hadde solgt det, men sa hun fikk det som betaling for å ha hatt seksuell omgang med en Arne Olsen. Hun utpekte ham som den virkelige tyven av bomullstøyet. Arne Olsen derimot, påsto at han ikke en gang hadde sett henne før: «...end ikke saa megen at hun har kundet vise, at den tilforn havde været Omgang eller Bekiendtskab imellem Dem saa lidt han har vildet vedkiende sig nogen saadan Handel eller gierning gennem skab, ja nu eengang at have seet hende Tilforn.»¹⁸⁹

Siden hun ikke kunne vise for retten at hun hadde noen tidligere forbindelse med Arne Olsen ble hun funnet skyldig i tyveriet av bomullstøyet. I tillegg ble hennes ”...hengivenhed til Lediggang” holdt mot henne og det referertes til en tidligere tukthusstraff hun hadde utstått når hun ble dømt til ett års tukthusarbeid.¹⁹⁰ Bortsett fra en annen person ble de andre tiltalte i saken, de fleste anklaget for heleri, frifunnet med den eneste konsekvens at de måtte levere tilbake tyvgodset de hadde kjøpt uten å motta noen erstatning. Den eneste andre som ble dømt er en Marthe Andersdatter. Hun hevdet å ha kjøpt bomullstøy fra Anne Maria i god tro, men

¹⁸⁵ SAO, Christiania Byfogd Tingbok A 72 , 1785-1789 folie 562B-563A .(Url: http://arkivverket.no/URN:rg_read/30072/565/?size=gigant&mode=0).

¹⁸⁶ SAO, Christiania Byfogd Tingbok A 72 , 1785-1789 folie 547A. (Url: http://arkivverket.no/URN:rg_read/30072/549/?size=gigant&mode=0).

¹⁸⁷ Sprauten, 1992 s.398.

¹⁸⁸ De eligerte menn var i Christiania 12 menn som skulle representere borgerskapets interesser ovenfor byens administrasjon.

¹⁸⁹ SAO, Christiania Byfogd Tingbok A 72 folie 556A (Url: http://arkivverket.no/URN:rg_read/30072/558/?size=gigant&mode=0).

¹⁹⁰ SAO, Christiania Byfogd Tingbok A 72 , 1785-1789 folie 556B (Url: http://arkivverket.no/URN:rg_read/30072/559/?size=full&mode=0).

hadde ifølge retten beholdt noe tyvegods, og solgt det etter at hun først hadde blitt tiltalt for heleri og fått vite at det var stjålet. Hun ble dømt til tre måneders tukthus.

Een farlig person i frit menneskelig omgang

Forordningen gir også instruksjoner om at menn skal settes inn på festning eller rapshus når de blir dømt for annen gangs simpelt tyveri. Christer Andersen unngikk denne skjebnen, kanskje fordi han aldri ble formelt dømt for det første tyveriet han tilsto for retten å ha begått. En som derimot ikke slapp unna denne skjebnen var Carl Pedersen fra Land prestegjeld.

22.januar ble han første gang dømt for tyveri dette året.¹⁹¹ I det tilfellet ble han dømt for å ha stjålet klær fra skredder Broberg. Dommen nevner at han i tillegg er tatt for å også ha stjålet klær fra en person i Fredrikstad kort tid i forveien. I dommen beskrives Carl Pedersen på følgende måte ”... ham er sterk i Tyvekunsten og een farlig person i frit menneskelig omgang.” Det ble også henvist til en presteattest fra hjemstedet hans hvor det sies at han hadde vært med på slagsmål og overfall i tillegg til at han var mistenkt for røveri. Men videre skrives det at siden den totale summen på alt det han hadde stjålet var seks riksdaler, en ort og fire skilling kunne han ikke dømmes for noe mer enn simpelt tyveri. Da dette var en måned før tyveriforordningen kom, så ble straffen hans dermed å miste sin hud i fengslet, altså å piskes, og å betale tvigjeld av det stjålne. Tvigjeld innebar en bot på det dobbelte av verdien av det som var stjålet. I dette tilfellet altså 12 riksdaler, to ort og åtte skilling. Attpåtil dette ble han dømt til at ”...have sine hoved lod til Kongen forbrudt-”

Carl Pedersen sa seg fornøyd med denne dommen, men de betydelige summene han ble idømt å betale kan ikke ha minsket sannsynligheten for at han ville begå tyveri igjen.

8.oktober samme år ble han igjen dømt for tyveri.¹⁹² Denne gangen var anklagen for stort tyveri siden det han tilsammen hadde stjålet ble regnet for å ha en verdi mellom 30 og 40 riksdaler. Denne gangen var det snakk om flere tyverier, og han skulle ha sneket seg inn i værelsene til sovende folk for å stjele. Indbrudd ble sett på som spesielt alvorlig, da det ble i

¹⁹¹ SAO, Christiania Byfogd Tingbok A 72 , 1785-1789 folie 525A
(Url: http://arkivverket.no/URN:rg_read/30072/527/?size=gigant&mode=0).

¹⁹²SAO, Christiania Byfogd Tingbok A 73, 1789-1793 folie 37b
(Url: http://arkivverket.no/URN:rg_read/30073/40/?size=gigant&mode=0).

lovverket antatt at den som brøt seg inn hadde som forsett å myrde hvis han eller hun møtte motstand.¹⁹³ Den tidligere nevnte presteattesten ble igjen nevnt og samtidig ble det henvist direkte til paragraf to i tyveriforordningen idet han ble dømt til å arbeide i jern i festningen i fire år. Dette er den hardeste straffen som ble idømt noen tyverianklagede dette året.

Jess Ankers bissele

Samfunnets økonomiske elite i Christiania ble også utsatt for tyverier. Familien Anker var Christianias rikeste og mest innflytelsesrike denne perioden. Familieoverhodet Bernt Anker hadde med Peder Holters død i 1786 stått igjen som Christianias mektigste og Norges rikeste mann,¹⁹⁴ likevel kunne selv ikke han eller hans yngre bror Jess Anker føle seg noe som helst trygge på at verdisakene deres var utenfor tyvers rekkevidde.

22 oktober startet saken mot Hans Andersen Zimmermann som var anklaget for å ha stjålet et hestebissele av sølv fra gården til Jess Anker i Storgata.¹⁹⁵ Zimmermann var ifølge retten tidligere dømt i 1788 til pisking for å ha stjålet et par støvler. I tillegg ble han beskrevet slik: ”...een ubarmhertig mand og fader, der efter at have med ledigang og liderlig levnet forødet fælles formue, forlatt Kone og Barn udi yderste armod...”¹⁹⁶ Zimmermanns forsvarer Procurator Lund krevde sin klient frikjent fra anklagen blant annet fordi ”.. den saa kaldede Bestiaalne hr Anker har ikke eengang dristet sig til med Lovens Eed at bevidne at den omhandlede Triendse er han fra stiaalen...”¹⁹⁷ Jess Anker hadde nøydt seg med å sende inn en forklaring om at bisselet var stjålet fra ham. Lund la også til at bisselet var funnet hos en tredje person, Paul Hansen Fladebye, som ifølge forsvareren ikke kunne bevise at det var Zimmermann som hadde solgt ham bisselet slik han påsto. Vitner sa de hadde sett Zimmermann vise fram bisselet etter det var blitt stjålet, men Lund mente de ikke kunne vise at det var samme bissele som han i retten var anklaget for å ha stjålet.

Retten valgte derimot å legge vekt på vitnene som sa Zimmermann hadde vist fram det

¹⁹³ Ørsted, 1931 s. 120-121.

¹⁹⁴ Frydenlund, 2009 s.44-45.

¹⁹⁵ SAO, Christiania Byfogd Tingbok A 73 , 1789-1793 folie 46a
(Url: http://arkivverket.no/URN:rg_read/30073/48/?size=gigant&mode=0).

¹⁹⁶ SAO, Christiania Byfogd Tingbok A 73 , 1789-1793 folie 50a
(Url: http://arkivverket.no/URN:rg_read/30073/52/?size=full&mode=0)

¹⁹⁷ SAO ,Christiania Byfogd Tingbok A 73 , 1789-1793 folie 46b
(Url: http://arkivverket.no/URN:rg_read/30073/48/?size=gigant&mode=0)

sølvbeslåtte bisselet, og vitner som så han på Jess Ankers gård idet det forsvant. Retten vektla også de tidligere beskrevne negative karaktertrekkene hans. Dommen på tre års straffarbeid i festningen ble begrunnet slik: ” Thi og efter saadan denne Sags beskaffenhed saavel som i Hensigt til den Hans Andersens øvrige slette forhold og Vandel..”¹⁹⁸ Hans Andersen Zimmerman skulle vise seg å dukke opp på nytt i bytinget etter avtjent straff i 1795.

Tyveri hos kongen av Christiania

Den 27. august 1789 stod det som ble beskrevet som en tyvebande foran Christiania byting. Anklagen var å stjele fra Bernt Anker, mannen som ble omtalt, og gjerne oppførte seg som ”kongen av Christiania”.¹⁹⁹ Først og fremst var den tidligere nevnte Nils Christophersen Lund tiltalt som ”Hoved personen af den her omhandlede Tyve Bande.”²⁰⁰ Lund hadde tidligere gått i lære hos urmaker Kaufman. Under denne læretiden hadde han blitt satt til å trekke opp ur i Bernt Ankers kontorer. Lund hadde sluttet i Kaufmans lære, men i følge vitnemålet til Bernt Ankers tjener Ole Engebretsen så ”Vedblev Drengen at gjøre sig ærinde der i Gaarden, snart for at søge Hyre og snart for at bede Etats Raaden om Penge, hvoraf han som Almisse af og til fik lit vel ikke høyere end een Mark.”²⁰¹ Det var i følge samme vitnemål ikke før Engebretsen oppdaget Lund alene på kontoret en dag at noen der satte ham i sammenheng med de pengene Bernt Anker klaget over manglet.²⁰² At en arbeidsledig tyveåring tilbragte mye tid med å oppholde seg utenfor Christianias rikeste manns kontorer, hvor det igjen befant seg verdier til svære summer, ble altså tydeligvis ikke betraktet som verken bemerkelsesverdig eller mistenkelig i seg selv.

Når saken kom opp til dom så hadde Lund tilstått å ha stjålet fra Ankers kontorer. Bytinget gjorde rede for en imponerende liste over verdisaker Lund har forsynt seg av fra Ankers eiendommer.

”...foruden een Diamantes Ring af stoer Værdie og foruden adskillige Ting af Sølv, Skeede, Knive, og forskellige mynter, udi Banco Sedler til visse 307 riksdaler. Af disse Sager var ved Paagriben deels hos

¹⁹⁸ SAO, Christiania Byfogd Tingbok A 73 , 1789-1793 folie 50b
(Url: http://arkivverket.no/URN:rg_read/30073/53/?size=full&mode=0).

¹⁹⁹ Frydenlund, 2009 s. 103

²⁰⁰ SAO, Christiania Byfogd Tingbok A 73 , 1789-1793 folie 50b
(Url: http://arkivverket.no/URN:rg_read/30073/53/?size=full&mode=0).

²⁰¹ SAO, Christiania Byfogd Tingbok A 73 , 1789-1793 folie 26b (Url: http://arkivverket.no/URN:rg_read/30073/29/?size=full&mode=0).

²⁰² SAO, Christiania Byfogd Tingbok A 73 , 1789-1793 folie 26b-27a (Url: http://arkivverket.no/URN:rg_read/30073/29/?size=gigant&mode=0).

hannem og deels hos de øvrige Tiltalte befunden og under forhøret indkom mens, Ringen, 2de Sølv Skeer, 1 Sukkerklype, 41/2 alen Kniplinger, 1 par skoe Spænder, 2de Knive, een Ducat, et Kors af Guld og Penge eller Banco Sædler 73 riksdaler, Videre under Sagen 14 Alen Kniplinger, foruden de fleere udi forhøret beskrevne Sager, hvilke han for de stiaalne Penge haver tilkiøbt sig.”²⁰³

Å bli frastjålet slike verdier kan ha gjort inntrykk selv på en så rik man som Bernt Anker, selv om han hadde en eksepsjonelt stor inntekt.²⁰⁴ Andre saker i disse årene tilsier at tyverier av store verdier fra personer med store formuer ikke var så fullstendig uvanlig i Christiania i denne perioden. Det antyder sterkt at ingen i denne byen kunne føle seg trygge for å bli bestjålet. Som sakene jeg har gått igjennom for disse årene tyder på, så var samtlige sosiale grupper i byen rimelig jevnt utsatt for tyverier.

De øvrige tiltalte i saken var anklaget først og fremst for medviten og heleri. Deres forsvar besto av at Nils Chr. Lund hadde hevdet ovenfor dem at alle verdisakene han har ruttet med hadde vært gaver fra Bernt Anker. Lund hevdet Anker hadde gitt ham disse gavene fordi han, i følge ham selv, hadde ”...givet sig til Frie Mureriet.”²⁰⁵ Bernt Anker var på denne tiden losjemester i St.Olaus til den hvide Leopard. Norges første frimurerlosje.²⁰⁶ Lunds tilknytning til frimurerene var selvfølgelig fiksjon.

De øvrige anklagede i saken virket som en gjeng med ulik bakgrunn. Blant de anklagede var en Sergeant Løberg og hustru, som hadde kommet i besittelse av blant annet diamantringen og var kjent for å pleie omgang med Lund. Disse ble derimot ikke formelt tiltalt av bytinget siden det står at de skulle opp for militærretten.²⁰⁷

Den 24 september 1789 falt dommen.²⁰⁸ Sersjant Løbergs hustrus mor, Grethe Mortensdatter var tiltalt for medviten i saken siden hun blant annet skjulte Lund på loftet sitt når vaktmester Christian Michelsen jaktet på ham, etter myndighetene hadde fattet mistanke om alle tyveriene han stod bak. Hun var i besittelse av noen av verdisakene han hadde stjålet. Retten trodde ikke på hennes defensors forsvar om at hun bare var en enfoldig kvinne som lot seg

²⁰³ SAO,Christiania Byfogd Tingbok A 73 , 1789-1793 folie 43b
(Url: http://arkivverket.no/URN:rg_read/30073/46/?size=full&mode=0).

²⁰⁴ Bernt Anker angav sin netto årsinntekt i årene 1784-94 til 100 000 riksdaler. (Dyrvik,1978 s.257).

²⁰⁵ SAO,Christiania Byfogd Tingbok A 73 , 1789-1793 folie 18b (Url:
http://arkivverket.no/URN:rg_read/30073/20/?size=full&mode=0).

²⁰⁶ Frydenlund, 2009 s.47-50.

²⁰⁷ SAO,Christiania Byfogd folie Tingbok A 73 , 1789-1793 folie 44a. (Url:
http://arkivverket.no/URN:rg_read/30073/46/?size=full&mode=0).

²⁰⁸SAO,Christiania Byfogd Christiania by, Tingbok A 73 , 1789-1793 folie 43a. (Url:
http://arkivverket.no/URN:rg_read/30073/46/?size=full&mode=0)

lure av Lunds løgner om frimureri og dømte henne til å arbeide i tukthuset i tre måneder.²⁰⁹

En som retten derimot fant nok tvil rundt til å frifinne i denne omgangen var den 17 år gamle matros-drengen Nils Olsen Lund. Nils Olsen var i følge vitnene i saken ofte sett utenfor Ankers kontorlokaler sittende i en slik posisjon at han hadde kunnet sett folk komme å gå derfra. Han hadde også vært i besittelse av noen av de omtalte verdisakene Nils Chr. Lund hadde stjålet. I tillegg hadde sistnevnte tilstått at Nils Olsen ofte har fulgt han dit han skulle begå tyveri og som dokumentene formulerer det ” ...og efter all sandsynlighed, staaet uden for paa vagt imedens den anden inden for gjorde sine Greb”.²¹⁰ Til tross for at retten også fant det tvilsomt at Nils Olsen hadde, slik han selv hevdet, falt for Nils Chr.Lunds påstander om frimureri ble det likevel konkludert med siden Nils Olsen benektet skyld og

”... dette til sammenfattat, ei kan udgiøre meere end en stærk formodning og følgelig intet fast Beviis paa at Nils Olsen virkelig har været eller eer Tyvs medvider kan han ei heller til Straf eller undgiældelse for saadant lovmedholdig være at fælde, saa meget mindre da alle de af ham tilstaaede Ting ere tilbagekomen og Nils Lunds Bekiendelse, uden videre Beviis alleene maae fælde ham selv”.²¹¹

Det som sannsynligvis skilte Nils Olsens tilfelle fra andre i samtiden som ble dømt utelukkende på sterk mistanke og vitnemål fra andre tyveridømte, var muligens at Nils Olsen ikke ellers i saken beskrives som en farlig eller dårlig karakter.

Nils Chr. Lund ble dømt til to års opphold i tukthus, med det anført at hans ”uformuenhed” burde komme ham til gode. Både han og Grethe Mortensdatter erklærte seg misfornøyde med dommene sine og forlangte appell.²¹²

1795: Utro tjenere og dårlig oppdragelse

Som det fremgår av tabell 3 i forrige kapittel skilte 1795 seg ut fra det øvrige mønsteret i denne perioden ved at det var det eneste året i undersøkelsen den tabellen er basert på hvor antallet som ble satt inn for tyveri gikk ned i forhold til foregående år representert i

²⁰⁹ SAO,Christiania Byfogd Tingbok A 73 , 1789-1793 folie 45a (Url: http://arkivverket.no/URN:rg_read/30073/47/?size=full&mode=0).

²¹⁰ SAO,Christiania Byfogd Tingbok A 73 , 1789-1793 folie 44b (Url: http://arkivverket.no/URN:rg_read/30073/47/?size=full&mode=0).

²¹¹SAO,Christiania Byfogd Tingbok A 73 , 1789-1793 folie 45a (Url: http://arkivverket.no/URN:rg_read/30073/47/?size=full&mode=0).

²¹² SAO,Christiania Byfogd Tingbok A 73 , 1789-1793 folie 45a (Url: http://arkivverket.no/URN:rg_read/30073/47/?size=full&mode=0).

undersøkelsen. Dette reflekteres ikke i protokollene til bytinget i Christiania. Dette året ble som tidligere vist 52 personer dømt til å arbeide i Christiania tukthus for tyveri, mot 54 i 1789 og 113 i 1801. I Christiania byting ble det avsagt 11 dommer i tyverisaker i 1795, mot ti i 1789.

I 1795 finner vi en tilsvarende spredning i verdiene tyverisakene som kom opp i Christiania byting omhandler som vi så i 1789. I 1795 ble også veldig store verdier frastjålet mennesker som må regnes til det øvre sjikt av samfunnet.

En sen nattestime i første del av året 1795 befant mølleren Johannes Pedersen og smed-drengen Anders Andersen seg i en skog i nærheten av Gjerdrum sogn. Mens de fordelte bytte fra hus de hadde brutt seg inn i i løpet av samme natt, et bytte som blant annet inkluderte en forgyldt tobakksdåse, en pung med sølvbeslag og et nålehus av sølv, drakk Johannes brennevin for å feire det rike utbyttet fra nattens ulovlige arbeid. Senere på året stod Johannes for bytinget og forklarte at han ikke hadde hatt noe glede av verdiene de hadde stjålet, fordi når han ble for full til å følge etter, hadde Anders Andersen grepet Johannes del av byttet og stukket av.²¹³

En herdet og utlært tyv

Hans Andersen Zimmerman dukker som nevnt opp i bytinget igjen, denne gangen tiltalt for å ha stjålet en kjole fra en Axel Olsen. Da dommen ble avsagt 19.februar, ble det lagt vekt på at Zimmerman var en herdet og utlært tyv. Siden den forrige dommen på tre års straffarbeid i festningen tydeligvis ikke hadde fått ham inn på en bedre levevei, så ble han denne gangen dømt til livstid i festningen.²¹⁴ Dette i henhold til tyveriforordningen som foreskrev at de som ble dømt for tyveri tredje gang skulle dømmes til livstidsstraff. I følge beskrivelsene i begge sakene mot Hans Andersen Zimmerman så var dette minst tredje gang han var tatt i tyveri.

21 år gamle Peder Hansen var anklaget i den av sakene fra dette året som omhandler minst

²¹³SAO, Christiania Byfogd Tingbok A 74a , 1793-1796 s.376 (Url: http://arkivverket.no/URN:rg_read/30074/188/?size=full&mode=0).

²¹⁴SAO, Christiania Byfogd Tingbok A 74a s.342-343.(Url: http://arkivverket.no/URN:rg_read/30074/172/?size=gigant&mode=0).

verdi av de utvalgte sakene. Han ble 26 februar funnet skyldig, etter å ha tilstått, i å ha stjålet en vest. For dette ble han dømt til to måneder i tukthuset.²¹⁵

Som følge af en sleet opdragelse

15.januar dette året ble Ide Margrethe Olsdatter og Ellen Trulsdatter stilt fremfor bytinget anklaget for tyveri. De var anklaget for til sammen 11 små tyverier. Retten mente Ide Margrethes alder måtte være et sted mellom 10 og 20, de var tydeligvis ikke sikre og Ellen regnet de med var av omtrent lik alder.²¹⁶ Disse to jentene ble beskrevet i særdeles negative ordelag i dommen. Mer plass ble gitt til å omtale deres generelle livsførsel, slik vitner hadde beskrevet dem, enn til selve tyveriene. Om Ide Margrethe Olsdatter ble det for eksempel sagt at hun ”...viist sig saa hengiven til Drukkenskab, og saa ofte er seet saa yderlig beskienket at hun verken har kundet staae eller gaae.”²¹⁷ Ellen Trulsdatter ble beskrevet som ”...den førstes Selskabs søster, og ike mindre end denne hengiven til drukkenskab og løsgiengerie...”.²¹⁸ De hadde begge også blitt straffet med tukthus tidligere. Ide Margrethe Olsdatter for tyveri og Ellen Trulsdatter for andre ting som ikke blir spesifisert i dokumentet. Før dommen ble avsagt, etter å fastslått at det ikke kunne være tvil om skyldspørsmålet, ble det konkludert med ”at som een følge af een sleet opdragelse have begge disse tidlig begyndt og nu allerede opnaaet saa stor fuldkommenhed i Ledigang, Drukkenskab og fleere der med forbundne Laster, at der næppe kan være Haab om deres forbedring”²¹⁹

Ide Margrethe ble dømt til tre års tukthusstraff på bakgrunn av at det var andre gang hun ble dømt for tyveri. Byfogd Hagerup sørget også for å påpeke at Ellen ”...næppe er bædre, men sandsynlig være end den første”.²²⁰ men dømte henne til den mildere straffen med fire måneder i tukthuset med begrunnelse i at hun ikke tidligere var dømt for tyveri.

²¹⁵ SAO, Christiania Byfogd Tingbok A 74a s.342 (Url: http://arkivverket.no/URN:rg_read/30074/172/?size=gigant&mode=0).

²¹⁶ SAO, Christiania Byfogd Tingbok A 74a , 1793-1796 s.313 (Url: http://arkivverket.no/URN:rg_read/30074/157/?size=full&mode=0).

²¹⁷ SAO, Christiania Byfogd Tingbok A 74a , 1793-1796 s.313. (Url: http://arkivverket.no/URN:rg_read/30074/157/?size=full&mode=0).

²¹⁸ SAO, Christiania Byfogd Tingbok A 74a , 1793-1796 s.313 (Url: http://arkivverket.no/URN:rg_read/30074/157/?size=full&mode=0).

²¹⁹ SAO, Christiania Byfogd Tingbok A 74a , 1793-1796 s.313 (Url: http://arkivverket.no/URN:rg_read/30074/157/?size=full&mode=0).

²²⁰ SAO, Christiania Byfogd Tingbok A 74a , 1793-1796 s.313 (Url: http://arkivverket.no/URN:rg_read/30074/157/?size=full&mode=0).

Tyveriforordningen åpnet derimot for straffer for opptil to år i tukthus for første gangs simpelt tyveri. At hun til tross for bytingets beklagelse over hvor uforbederlig hun skulle være, ble dømt til en straff langt under hva strafferammen i forordningen åpnet for, kan tilsi at det i løpet av årene etter forordningen kom hadde blitt skapt en egen presedens eller prejudikat i bytinget i slike saker. Det var sjelden at førstegangstyver i det hele tatt ble dømt til over to måneders opphold i tukthuset. Straffen hennes var dermed i praksis hardere enn det som var normalt i slike saker, men langt mildere enn hva tyveriforordningen tillot. Det ble ikke nedskrevet i denne domsakten om de to dømte var fornøyde med dommen eller ikke.

Mølleren og smeddrenge

Av de undersøkte sakene fra bytinget dette året er den tidligere nevnte saken mot Johannes Pedersen og Anders Andersen, den som omhandler størst stjålne verdier. Ifølge protokollen hadde de begge vært tiltalt for tyveri før dette tilfelle. Johannes Pedersen hadde tidligere blitt dømt og hadde som straff jobbet to måneder i tukthuset. Anders Andersen hadde derimot ikke tidligere blitt straffet den forrige gangen han hadde vært tiltalt på grunn av at "...hans styrke udi benægtelses kunster vandt frikendelse..."²²¹ Hva slags ting de hadde vært tiltalt for å ha stjålet tidligere står det ikke noe om i denne saken. I gjeldende tilfelle var det derimot klart at det var grovt tyveri det var snakk om.

Slik saken blir beskrevet i tingboken, møttes de to tyveritiltalte i denne saken mens de satt i arrest i påvente av at sakene deres skulle behandles forrige gang de begge var tiltalt. Her skulle de ha blitt enige om å samarbeide som tyver når de begge var på frifot igjen. "som sagt saa giort"²²² som tingboken beskriver det, og de slo seg sammen og begikk innbrudd og tyveri i Ullernsaker prestegård og huset til enken Hårberg. I det siste huset skal Johannes ha vært godt kjent. Det tyveriet han var dømt for tidligere beskrives som å ha blitt begått i den Hårbergske mølle, og siden han selv omtales som møller, så er det rimelig å anta at det er sin tidligere arbeidsgiver han begge gangene hadde stjålet fra.

I tillegg til de gjenstandene tidligere nevnt i kapitlet, hadde de blant annet fått med seg en del

²²¹ SAO, Christiania Byfogd Tingbok A 74a, 1793-1796 s.375 (Url: http://arkivverket.no/URN:rg_read/30074/188/?size=full&mode=0).

²²² SAO, Christiania Byfogd Tingbok A 74a, 1793-1796 s.375 (Url: http://arkivverket.no/URN:rg_read/30074/188/?size=full&mode=0).

linnet til 23 marks verdi og gull, sølv og penger verdsatt til mellom 5 og 600 riksdaler.²²³

Johannes Pedersen erklærte seg skyldig i de anklagene han ble stillt overfor i denne rettssaken mens Anders Andersen benektet å ha hatt noe med verken Johannes Pedersen eller tyveriene å gjøre. Han hevdet å ha vært bortreist i det aktuelle tidsrommet. Mye plass i tingboken vies til å understreke hvor usannsynlig byfogden fant Anders Andersens forklaring, spesielt siden han ikke kunne gjøre rede for hvor han hadde oppholdt seg eller hvordan han hadde skaffet seg mat og livsopphold i den aktuelle perioden.

Etter å ha omhyggelig gjort rede for alle svakhetene i Andersens forklaring ble de begge funnet skyldige den 9.april 1795. At Johannes Pedersen ikke hadde noen glede eller nytte av tyveriene, siden han selv ble frastjålet sin andel avises som formildende omstendighet og som andre gangers dømt tyv ble han dømt til tre års arbeid i festningen. Noe han sa seg fornøyd med uten å be om appell. I overenstemmelse med forordningen ble Anders Andersen dømt mildere, siden dette var hans første dom for tyveri. Han ble dømt til to år i tukthuset. Ikke overaskende med hensyn til sakens omstendigheter, fikk han altså den strengeste straffen forordningen tillot. De ble også begge pålagt å erstatte de verdier som enken Hårberg ikke hadde fått tilbake etter de var arrestert. Retten anslo dem dermed til å skylde henne 404 riksdaler og åtte skilling. I motsetning til Pedersen forlangte Andersen appell.²²⁴

Årsaken til at Johannes Pedersen ikke ba om appell, i motsetning til Anders Andersen, til tross for at han ble idømt en i teorien strengere straff, kan ha hatt med forskjellene på forholdene på festningen kontra tukthuset å gjøre. At arbeid på festningen var tenkt som hardere straff i tyveriforordningen er det ikke tvil om, likevel er det sterk tvil om at det ble opplevd slik i praksis. En straffeanstaltkommisjon med oppdrag å vurdere de norske straffeanstaltene opp mot amerikanske botsfengsler publiserte sitt arbeid i 1841. Om forholdene på festningene står det der blant annet beskrevet at det var vanlig for slavene å arbeide utenfor festningen, de kunne få private oppdrag og dermed jobbe og omgås mennesker rundt omkring i Christiania.²²⁵ Om vinteren står det at det kunne mangle arbeid både i og utenfor festningen til slavene og derfor kunne de da kunne ende opp i ”fuldkommen Lediggang.”²²⁶ En kontrast til

²²³ SAO,Christiania Byfogd Tingbok A 74a , 1793-1796 s.377. (Url: http://arkivverket.no/URN:rg_read/30074/189/?size=full&mode=0).

²²⁴ SAO,Christiania SAO,Christiania Byfogd Tingbok A 74a , 1793-1796 s.377. (Url: http://arkivverket.no/URN:rg_read/30074/189/?size=full&mode=0).

²²⁵ Straffeanstaltkommisjonen 1841 s.51-53.

²²⁶ Straffeanstaltkommisjonen 1841 s.53-54.

tukthuset hvor de satt innesperret og jobbet året rundt. Kommisjonens rapport kom 40 år etter perioden undersøkt i denne fremstillingen, men sannsynligvis påpekte den forhold som hadde vedvart lenge i festningen. I tillegg skrev Mary Wollstonecraft, da hun besøkte Christiania i 1795: ”Storparten av de slaver, jeg så her, var ikke dømt til livsvarig straff. Deres arbeide er ikke hårdt; og de arbeider i det fri, hvilket forhindrer at deres helse tar skade av fengselsoppholdet. Men siden de fritt kan blande seg med hverandre og skryte av sin forslagenhet, ikke bare til hverandre, men også til de soldater som omgir dem i garnisonen, er det rimelig å anta at de løslates som mer forherdede og drevne forbrytere enn de var da de ble sperret inne.”²²⁷ I kontrast til dette fikk de som satt fanget i Christiania tukthus aldri jobbe utenfor tukthusets trange og overbefolkede lokaler, og da Pram besøkte det i 1804 ble han, i følge Daaes sitat fra Prams indberetning til Land-Økonomi og Commerce Collegiet, forferdet over de hygieniske forholdene som møtte ham.²²⁸

På bakgrunn av dette er det ikke vanskelig å tenke seg at Johannes Pedersen var mindre misfornøyd med sin festningsstraff enn Anders Andersen var med sin tukthusstraff.

Ladhed og Lyst til Lediggang

5.november dette året ble en Arne Jørgensen dømt for smått tyveri i en sak hvor verken anklager eller de stjalne gjenstandene blir identifisert i tingboken. Siden han hadde tilstått tyveriene i tillegg til at det var ført vitner mot ham, nøyde Jørgensens forsvarer seg med å be om minst mulig straff siden ”...det er saa ynkelige smaa Ting her handles om, at det næppe kan være at forregne til Tyverie, men heller til et slags naskerie...”.²²⁹ I forordningen skilles det ikke noe mellom begrepene tyveri og naskeri, men det er rimelig å anta at det her vises til

²²⁷ Mary Wollstonecraft, *Min nordiske reise. Beretninger fra et opphold i Sverige, Norge og Danmark 1795*. Pax Forlag. 1995(1796) Oslo. s. 96.

²²⁸ Daae, 1908 s.158-159. “Man var i Færd med nogle nye Inddelinger og Indretninger I Tugthusbygningen til større Bequemhed for Manufacturanstalten. Der sporedes forresten Orden og Paapasselighed allevegne, og i det hele syntes alting passende til Hensigten og intet væsentlig, saavidt jeg mærkede, at mangle undtagen Fangernes Sovested, som og var over al Maade og Forestilling græsseligt. 130 Menneskeskabninger (saamange var her nu, Antallet vaklede mellem 100 og 180) indespærrede i to Stalde, hvert kjøen for sig, men hver Stald saa lav, saa indskrænket, saa lidet indrettet til Luftens Rensning, at jeg da jeg kom der KL. over 1 om Middagen, altsaa en 5 til 6 Timer efter at Fangerne vare udslupne, og Dørene satte viid aabne, mødtes jeg endda af en saadan Stank, at jeg vilde troet det umuligt for noget aandedragende Væsen der at udholde fem Minutter. Der var paa Straaet en Art af Uldtæpper, men intet Linned og selv af det uldne intet til Omskiftning. Inspecteuren klagede, at han hvormeget han end havde paatalt Nødvendighedenn af en total Forandring heri, ikke endnu været istand til at bevirke den. Dog haabede han nu alt og snart af den ogsaa her overalt som forhen I trondhjem virksomme og aarvaagne Stiftamtmand.”

²²⁹ SAO, Christiania Byfogd Tingbok A 74a , 1793-1796 s.498 (Url: http://arkivverket.no/URN:rg_read/30074/249/?size=full&mode=0).

en et mer hverdagslig skille mellom de to begrepene, som retten kunne være tilbøyelig til å ta hensyn til. I 1817 ble tyveriforordningen kritisert av Norges høyesterett nettopp for å ikke skille mellom tyveri og nasking.²³⁰ I dommen ble det anerkjent at det er snakk om veldig liten verdi på det som hadde blitt stjålet. Det ble omtalt som ikke meget over en riksdalers verdi. Arne Jørgensens karakter anførtes derimot som en skjerpene omstendighet. Det er som allerede vist i tidligere saker omtalt her, et gjennomgående trekk at bytinget vurderte den tiltaltes generelle karakter og vandel når dom skulle felles.

Jørgensen ble beskrevet i dommen som et ungt og friskt menneske som lett kunne ha tjent til sin egen føde gjennom arbeid og det ble lagt til "...saa kan mand og trygt forudsætte, at Ladhed og Lyst til Lediggang har sat ham i den nøgne og usle Tilstand i hvilken han er befunden..."²³¹ I tillegg ansås det som det var lite håp om at han skal kunne forbedre seg. Til slutt ble han dømt til to måneders opphold i tukthuset.²³² En dom Arne Jørgensen sa seg fornøyd med. Dette er som tidligere beskrevet den laveste straffen forordningen tillot når det omhandlet første gangs lite tyveri og tyder på at forsvarers forsøk på å få det definertsom naskeri ville ha ført til en enda lavere straff og dermed virker det som om det var en funksjonell forskjell mellom disse to begrepene i rettsapparatet i Christiania på denne tiden.

Avslutningsvis i analysen dette året er det verdt å ta med en kort beskrivelse av en sak hvor den tiltalte ble helt frikjent fra straff for å vise at ikke samtlige som ble anklaget for tyveri i bytinget ble idømt straff. I alle fall ikke utover den arrestasjonen de allerede hadde utstått når de var tiltalte for tyveri. En Poul Herthus kom opp for dom, anklaget for å ha stjålet en lær-vev remning 10 september 1795.²³³ At gjenstanden var stjålet og at Herthus deretter hadde hatt den i sin besittelse og solgt den videre ble ikke argumentert mot. Derimot står det i domsakten "...men deraf kan dog lige til ike følge, at han enten er Tyven eller Tyvshæler..."²³⁴ Her har vi altså en sak hvor tvilen kom den anklagede til gode. Videre ble anklageren, som ikke ble nevnt ved navn i domsakten, refset for å ha dårlig forvart den stjalne

²³⁰ Langeland, 2005 s.70. "Det å dømme folk til straff for tjuveri fordi dei hadde gjort seg skuldige i bagatellmessige lovbrøt til livsopphaldet, var det samme som å risikere at dei ville gå tapt for det borgarlege samfunn for alltid."

²³¹ SAO, Christiania Byfogd Tingbok A 74a , 1793-1796 s.503 (Url: http://arkivverket.no/URN:rg_read/30074/252/?size=full&mode=0).

²³² SAO, Christiania Byfogd Tingbok A 74a , 1793-1796 s.503 (Url: http://arkivverket.no/URN:rg_read/30074/252/?size=full&mode=0).

²³³ SAO, Christiania Byfogd Tingbok A 74a , 1793-1796 s.470. (Url: http://arkivverket.no/URN:rg_read/30074/235/?size=full&mode=0).

²³⁴ SAO, Christiania Byfogd Tingbok A 74a , 1793-1796 s.470 (Url: http://arkivverket.no/URN:rg_read/30074/235/?size=full&mode=0).

gjenstanden.²³⁵

1801: Potettyver og innbruddstyver

I 1801 øker antallet dommer i tyverisaker i bytingsprotokollen ytterligere. Det ble avsagt dom i 15 tyverisaker i Christiania byting dette året. Dette året viste seg også å ha det største spennet i verdien på de stjalne sakene som kommer opp i bytinget. To ting skiller seg for øvrig ut ved sakene nedskrevet i protokollen dette året i forhold til de to tidligere årene som er gjennomgått i denne oppgaven. For det første blir samtlige som blir funnet skyldige i tillegg til øvrig straff dømt til å betale omkostningene for arrestasjonen og rettergangen. For det andre blir det alltid notert avslutningsvis i sakene om de er ført effektivt og med eller uten noen unødvendige opphold. Dette er tilfellet i alle dommene jeg har tittet på selve domsakten i under dette året. Ikke bare i de som blir gjennomgått i denne teksten. I denne anledning er det verdt å merke seg at tiden mellom sakene kommer opp i retten i dette året og til det blir avsagt dom er merkbart kortere enn de to tidligere undersøkte årene.

En natt mot slutten av sommeren 1801 befant Samuel Olsen og Peder Olsen fra Øyer prestegjeld seg på en potetåker i Christiania. De var arbeidsledige og sultne og hadde bestemt seg for å stjele noen poteter for å stagge sulten. Dessverre for dem var slikt potettyveri blitt så vanlig at bonden som eide denne åkeren hadde hyrt inn to menn til å ligge i bakhold hvis noen prøvde seg på potetene hans.²³⁶ Samuel og Peder ble tatt på fersk gjerning og måtte finne seg tiltalt for tyveri på bytinget.

Maa ansees Tugthuus Straf Værdig

Den første saken jeg vil ta for meg fra 1801, er en hvor Maren Katrine Sørensdatter stod tiltalt for to små tyverier. Saken hennes ble først tatt opp i bytinget 3. februar dette året.²³⁷ Hun fikk

²³⁵ SAO,Christiania Byfogd Tingbok A 74a , 1793-1796 s.470 (Url: http://arkivverket.no/URN:rg_read/30074/235/?size=full&mode=0).

²³⁶ SAO,Christiania Byfogd Tingbok A 75 , 1799-1804 s.352 (Url: http://arkivverket.no/URN:rg_read/30076/180/?size=full&mode=0).

²³⁷ SAO,Christiania Byfogd Tingbok A 75 , 1799-1804 s.255 (Url: http://arkivverket.no/URN:rg_read/30076/131/?size=full&mode=0).

dommen sin allerede dagen etter, den 4. februar.²³⁸ Maren Katrine ble beskrevet som den ”..over 30 Aar gamle ugifte qvinde-menneske...”.²³⁹ Både vitnemål mot henne og hennes egen bekjennelse etterlot retten uten tvil om hennes skyld i de aktuelle tyveriene. I tillegg så anførtes det som skjerpene omstendigheter at hun var frisk, sterk og arbeidsfør. Enda verre var det at hun ble beskrevet som drikkfeldig og derfor ”...saa meget meere maa ansees Tugthuus Straf værdig.”²⁴⁰ Den nedsatte tilregneligheten man får av å drikke alkohol ble på denne tiden ikke ansett som en formildende omstendighet siden selve drikkingen var en handling som ble regnet for å bli gjort av helt og holdent fri vilje. Derfor var det tvert imot regnet som en skjerpene omstendighet.²⁴¹

Til tross for at disse tingene ble holdt i mot henne i domsakten, ble Maren Katrine Sørensdatter dømt til den laveste straffen forordningen tillot. To måneders tukthusarbeid og, som tidligere skrevet, i likhet med andre som ble funnet skyldige dette året ble hun skyldig å betale alle omkostningene tilknyttet saken hennes.²⁴²

Afskummet af Kiønnet

Mer eller mindre samtidig som saken mot Maren Katrine Sørensdatter ble ført var to andre kvinner sammen også i bytinget tiltalt for tyveri. Disse to var Ide Margrethe Olsdatter, som var den samme som ble dømt til tre års tukthusopphold i 1795 beskrevet tidligere i kapitlet, og Johanne Andersdatter. Ingen andre i de sakene som er gjennomgått i denne oppgaven har måttet finne seg i å bli beskrevet av byfogden med så harde ordelag som disse to kvinnene. I innledningen i domsakten den 6.februar 1801 åpnet Hagerup med å erklære at de ”...maae være at henregne til Afskummet af Kiønnet...”. I tillegg til å ”...have fornægtet all blufærdighed...”, listet han opp en serie med tidligere dommer mot dem som inkluderte blant annet liddelighet og løsgjengeri. Ide Margrethe var i tillegg dømt to ganger tidligere for

²³⁸ SAO,Christiania Byfogd Tingbok A 75 , 1799-1804 s.257 (Url: http://arkivverket.no/URN:rg_read/30076/132/?size=full&mode=0).

²³⁹SAO,Christiania Byfogd Tingbok A 75 , 1799-1804 s.257 (Url: http://arkivverket.no/URN:rg_read/30076/132/?size=full&mode=0).

²⁴⁰ SAO,Christiania Byfogd Tingbok A 75 , 1799-1804 s.257 (Url: http://arkivverket.no/URN:rg_read/30076/132/?size=full&mode=0).

²⁴¹ Erichsen, 1993 s.81.

²⁴² SAO,Christiania Byfogd Tingbok A 75 , 1799-1804 s.257 (Url: http://arkivverket.no/URN:rg_read/30076/132/?size=full&mode=0).

tyveri.²⁴³

I denne saken var de tiltalt for åtte til ti små tyverier. Mesteparten av fortjenesten fra disse tyveriene skal de ha fortært i brennevin. I tillegg til Olsdatter og Andersdatter var flere andre personer tiltalt i samme sak for å ha handlet tyvegods av de to kvinnene. Ide Margrethe Olsdatter ble dømt til tukthus på livstid siden dette var tredje gang hun ble straffet for tyveri. Dommen ble avsagt med en direkte henvisning til tyveriforordningens tredje paragraf. Angående Johanne Andersdatter anførtes det at hun "...fra alle side betragtet næppe er et Haar bedre...." men siden hun ikke tidligere egentlig var dømt for tyveri ble det bemerket at hun måtte dømmes etter tyveriforordningens første paragraf.²⁴⁴ Hun fikk den hardeste straffen denne paragrafen tillot, nemlig to år i tukthuset.

De øvrige i saken som var tiltalt for heleri forsøkte å forsvare seg med at de ikke visste at gjenstandene de hadde handlet med de to kvinnene om var tyvegods, men retten fant det veldig tvilsomt siden de kjendte de to kvinnene og på grunn av de tos "...Liderlige levnet og Vandel, maatte de aldrig have kundet paatvivle, at hvad de handlede med var paa ulovlig maade tilkommen...".²⁴⁵ Videre ble det bemerket at da det de helerimistenkte hadde blitt forhørt hadde de levert inn bare det man da "...havde spor paa..."også først hadde blitt avtvunget resten av tyvegodsset under et senere forhør. For sin mistenkelige handel ble de dømt til å betale to riksdaler til byens fattigkasse.²⁴⁶ Dette var forøvrig ikke i overenstemmelse med tyveriforordningen som foreskrev at tyvsmedvitere skal dømmes til vilkårlig tukthusstraff på mellom en måned og et år. Det dobbelte hvis de som skulle straffes var tidligere dømt for samme forbrytelse.

²⁴³ SAO,Christiania Byfogd Tingbok A 75 , 1799-1804 s.260 (Url: http://arkivverket.no/URN:rg_read/30076/134/?size=full&mode=0).

²⁴⁴ SAO,Christiania Byfogd Tingbok A 75 , 1799-1804 s.261 (Url: http://arkivverket.no/URN:rg_read/30076/134/?size=full&mode=0).

²⁴⁵ SAO,Christiania Byfogd Tingbok A 75 , 1799-1804 s.261 (Url: http://arkivverket.no/URN:rg_read/30076/134/?size=full&mode=0).

²⁴⁶ SAO,Christiania Byfogd Tingbok A 75 , 1799-1804 s.261 (Url: http://arkivverket.no/URN:rg_read/30076/134/?size=full&mode=0).

Problemet med overløpere fra Sverige

Av de undersøkte sakene i 1801 er det et innbrudd hos stiftamtman Fredrik Julius Kaas²⁴⁷ som omhandler størst verdier. 7.mars 1801 ble det avsagt dom over svenske Jacob Hambeck for selve tyveriet og de to nordmenne Anders Wold og Ole Arnesen for medviteri. I innledningen til domsakten kom byfogd Hagerup med en interessant bemerkning. Nemlig ”I blant de mange her i denne Tiid opdagede Tyverier ere de fleste befunden forøvde af overløbne Svenske; det var altsaa Ønskeligt, at ingen saadanne maatte til stædes ophold her, med mindre de kunde viise nogen ordentlig Haandtegning eller næringsmaade.”²⁴⁸. At svensker var de som er ansvarlige for de fleste tyverier i Christiania på denne tiden er ikke noe det øvrige kildematerialet gjennomgått for denne oppgaven gir dekning for. Akkurat hva Hagerup mente med ”her i denne Tiid” er heller ikke sikkert. Mente han for eksempel de siste årene, eller de siste månedene? Som byfogd gjennom flere år og den med ansvar for å dømme alle som kom opp for bytinget tiltalt for tyveri, må Hagerups observasjon tillegges betydelig vekt. Dette passer godt med den tidligere nevnte antagelsen til Clarke om at det store antall tiggere og tyver i Christiania hadde sammenheng med de mange utlendinger som kom til byen. Bortsett fra at han i sin iver etter å plassere folk inn i stereotyper kalte Sverige ærlighetens land, og var full av ros ovenfor hvor pålitelige svensker var.²⁴⁹

I denne spesifikke saken stod altså Jacob Hambeck som hovedtiltalt. Verdien av de gjenstandene han var tiltalt for å ha stjålet fra stiftamtmannen ble beregnet til å være over 1400 riksdaler. Når dommen skulle avsies hadde Hambeck bekiendt å ha begått både dette og flere tidligere tyverier. Han hadde også utpekt Wold og Arnesen som ”...de, som havde opmuntret og veyledet ham ey alleene til dette, men endog fleere forhen begangne Tyverier.”²⁵⁰ I tingboken i denne saken er det for øvrig skrevet at aktor under saksgangen

²⁴⁷ Kaas skal for øvrig i 1794 ha beskrevet tyveriforordningen som en ”sær milde anordning”(Markus A.Stuestøl, *Mellom lovverk og praksis. Generalauditøren og den militære jurisdiksjon 1794-1814*. Universitetet i Oslo: Masteroppgave i historie, 2009 s.65).

²⁴⁸ SAO,Christiania Byfogd Tingbok A 75 , 1799-1804 s.283 (Url: http://arkivverket.no/URN:rg_read/30076/145/?size=full&mode=0).

²⁴⁹ Clarke, 1977 s.163.

²⁵⁰ SAO,Christiania Byfogd Tingbok A 75 , 1799-1804 s.283 (Url: http://arkivverket.no/URN:rg_read/30076/145/?size=full&mode=0).

påpekte at "...hvor en offentlig forbrydelse funden stæd der er Justitien competent Actor enten der er Klagere eller ikke."²⁵¹ Akkurat hva dette er et tilsvarende kommer ikke tydelig frem, men det er verdt å merke at en forbrytelse som tyveri nå offisielt hadde gått fra å være en affære folk selv måtte ta initiativ til å rettsforfølge til å bli et helt og holdent offentlig anliggende.

Hendelsesforløpet i dette tyveriet fant retten det verdt å gjengi i protokollen. Hambeck hadde på aftenen den 14 desember 1800 sneket seg inn i stiftamtmannens gård. Deretter gjemt seg der til midnatt, ved hjelp av medbragt fyrstøy, tatt seg først inn i Kaas kontor, hvor han ikke hadde funnet noe av verdi å stjele. Så hadde han begitt seg ned i værelsene hvor han hadde forsynt seg av flere verdigjenstander, blant annet et gullur og fem merskumpiper.

Da hadde han etter det, fortsatt ifølge protokollens beskrivelse, begitt seg fra gården og møtt Anders Wold på et på forhånd avtalt møtested for å fordele byttet. Det anføres at Hambeck "...ligesaa udlært som dristig Tyv maa blive at ansee...", og selv om de ikke hadde noe bevis for hans øvrige vandel så "...kan man nok frit forudsætte, at han ey er kommen herover for hans Dyders skyld."²⁵² Han ble dømt til å arbeide to år i tukthuset, erstatte 17 riksdaler som ikke hadde kommet til rette i erstatning til stiftamtmann Kaas, og i likhet med andre som ble funnet skyldige dette året til å betale omkostningene for sin arrestasjon.²⁵³

Da Hambeck hadde først blitt arrestert hadde Anders Wold og Ole Arnesen selv i følge domsakten angitt ham og ga tilbake noen penger de hadde fått av ham. Det noteres som høyst tvilsomt at de hadde gjort dette av ærlige årsaker. "Rettskaffenhed eller Drift til Tyveriets fulde opdagelse kan hos disse personer ey være at formode...".²⁵⁴ Derimot ble det antatt at de regnet med at Hambeck ville angi dem, og kom han i forkjøpet i håp om at han skulle ende opp tiltalt alene i saken. Denne antagelsen ble notert som ikke nok til å felle noen dem alene, men i kombinasjon med deres øvrige vandel blir det anført som, i alle fall i Anders Wolds tilfelle, nok til å lede til fellende dom.

²⁵¹ SAO, Christiania Byfogd Tingbok A 75 , 1799-1804 s.280 (Url: http://arkivverket.no/URN:rg_read/30076/144/?size=full&mode=0).

²⁵² SAO, Christiania Byfogd Tingbok A 75 , 1799-1804 s.284 (Url: http://arkivverket.no/URN:rg_read/30076/146/?size=full&mode=0).

²⁵³ SAO, Christiania Byfogd Tingbok A 75 , 1799-1804 s.285 (Url: http://arkivverket.no/URN:rg_read/30076/146/?size=full&mode=0).

²⁵⁴ SAO, Christiania Byfogd Tingbok A 75 , 1799-1804 s.284 (Url: http://arkivverket.no/URN:rg_read/30076/146/?size=full&mode=0).

Wold og Arnesen var begge tidligere soldater, og de hadde begge blitt to ganger dømt og straffet for tyveri i løpet av tjenesten.²⁵⁵ Bevisene mot Wold ble beskrevet som klare, han var blitt oppdaget å være i besittelse av flere av de gjenstandene som var stjålet fra stiftamtmannens gård. Det ble i hans tilfelle konkludert med at "...de mange beviiser paa hans styrke og behændighed udi Lommetyverier; han maa altsaa blive at ansee som den der nu 2de gang udi Tyverie er befunden."²⁵⁶ Disse bevisene på hans tidligere bedrifter som lommetyv forklares ikke noe nærmere i tingboken. Tydeligvis kunne ikke de tyveriene han var straffet for i løpet av militærtjenesten telles mot ham i denne saken, men de nevnte lommetyverier ble regnet for godt nok til å dømme ham som andregangs tyv. Resultatet ble en dom på fem års straffarbeid i Akershus festning.

I Ole Arnesens tilfelle ble det anført som sannsynlig at han var like skyldig som Wold og 16 av de manglende 17 riksdalene som ikke hadde kommet til rette hadde Hambeck påstått at Arnesen hadde fått til forvaring. Likevel ble det påpekt at siden det ikke fantes noen konkrete bevis mot ham i saken så ble han frifunnet uten annen straff enn å måtte betale de omkostningene saken mot ham hadde medført. At man måtte betale omkostningene av saken, eller actions-omkostningene som det ble kalt, selv om man ble frifunnet var vanlig prosedyre. Noe som også fremkommer av et svar fra kanselliet til stiftamtmannen i Stavanger i 1809 til en forespørsel om klargjørelse av hvilke av kostnadene den frifunnede skal dekke.²⁵⁷

Potettyvene

En av de mest interessante sakene fra dette året er også en av de i denne oppgaven undersøkte saker som omhandler minst pengeverdi, men som kaster lys over sosiale forhold i byen dette året. Som omtalt tidligere i kapitlet så hadde Samuel og Peder Olsen ifølge sin egen forklaring i bytinget bestemt seg for å stjele de aktuelle potetene fordi de var sultne og arbeidsledige. Når saken innledes den 17. august 1801 så var det for øvrig anført at navnene på de tiltalte var

²⁵⁵SAO, Christiania Byfogd Tingbok A 75, 1799-1804 s.284 og 285 (Url: http://arkivverket.no/URN:rg_read/30076/146/?size=full&mode=0).

²⁵⁶ SAO, Christiania Byfogd Tingbok A 75, 1799-1804 s.285 (Url: http://arkivverket.no/URN:rg_read/30076/146/?size=full&mode=0).

²⁵⁷, Fr. Aug. Wessel Berg, *Kongelige Rescripter, Resolutioner og Collegial-Breve for Norge i Tidsrummet 1660-1813 Fjerde Bind. 1797-1813*. J.W. Cappelen. Christiania. 1845. s.801.

Ole Torgersen og Peder Olsen. Samuel Olsen forklarte seg med at ved pågripelsen "...blev han sadt i saadan Arrest, at han ike vidste hvad han sagde, og derunder af feiltagelse navnega Ole Torgersen...".²⁵⁸ Videre forklarte han at hadde etterlat seg en kone i Øyer, at han hadde tjent som soldat i Kaptein Ankers kompani, fått avskjed derfra året utmarsjen til Sverige skjedde og var nå 39 år gammel og ville det skulle være kjent at han aldri tidligere hadde begått noen misgjerninger og var i dette tilfelle drevet til det av sult og nød. Han forklarte han hadde kommet til Christiania for å søke arbeid, men hadde blitt syk ved ankomsten og hadde ikke hatt anledning til å finne noe livsopphold.²⁵⁹

Peder Olsen på sin side bekreftet at han hadde oppgitt riktig navn, noe slektskap mellom dem blir aldri bekreftet eller avkreftet i tingboken. Han kom som sagt også fra Øyer og oppga å være 25 år gammel på dette tidspunkt. Han hadde også kommet til byen for å finne arbeide og kunne fortelle at han hadde funnet jobb på Aggers sager "...Hvorefter han blev syg og for ræsten den Tiid siden ike været Arbejdsfør...".²⁶⁰ Han forklarte også nød som årsaken til at han nå var tatt i å begå tyveri.

Like små tyverier har ikke vært representert i de sakene som har vært undersøkt i de to tidligere årene i dette kapitlet og domsakten fra 27.august gir en sterk antydning til at det tidligere ikke hadde vært vanlig at slike saker førte til straff i bytinget. De anklagedes forsvarer argumenterte for at de burde skånes siden verdien av det stjålne var blitt priset til ikke mer enn 48 skilling, i domsakten argumentertes det derimot "...dette slags Tyverie har nu bekiendtlig taget saadant overhaand, at næsten ingen er siker eller bleven ubesøgt, og derfor saa meget mindre bør skaanes."²⁶¹

Noe fleksibilitet viste byfogden alikevel siden de to ble dømt "...til Skræk og Advarsel for andre.." til fire ukers tukthusopphold, mindre enn de to månedene tyveriforordningen satte som minstestraft for første gangs tyveridom.²⁶²

²⁵⁸ SAO,Christiania Byfogd Tingbok A 75 , 1799-1804 s.351 (Url: http://arkivverket.no/URN:rg_read/30076/179/?size=full&mode=0).

²⁵⁹ SAO,Christiania Byfogd Tingbok A 75 , 1799-1804 s.351 (Url: http://arkivverket.no/URN:rg_read/30076/179/?size=full&mode=0).

²⁶⁰SAO,Christiania Byfogd Tingbok A 75 , 1799-1804 s.352 (Url: http://arkivverket.no/URN:rg_read/30076/179/?size=full&mode=0).

²⁶¹SAO,Christiania Byfogd Tingbok A 75 , 1799-1804 s.357 (Url: http://arkivverket.no/URN:rg_read/30076/182/?size=full&mode=0).

²⁶² SAO,Christiania Byfogd Tingbok A 75 , 1799-1804 s.357 (Url: http://arkivverket.no/URN:rg_read/30076/182/?size=full&mode=0).

Rådstueretten og stiftoverretten

Appellene fra sakene beskrevet ovenfor, med unntak av Carl Pedersen, Karen Larsdatter og Anne Maria Christensdatter som må ha fått sakene sine behandlet i rådstueretten i perioden før 27.10. hvor domsprotokoller ikke eksisterer i 1789, er mulige å finne igjen i protokollene til rådstueretten og stiftamtoverretten som erstattet sistnevnte i 1797.

Appellen til Niels Chr. Lund, Niels Olsen Lund og Grethe Mortensdatter som var tiltalte for tyveriene fra Bernt Ankers kontor fikk sin avgjørelse i rådstueretten 10.november 1789.²⁶³ Her kommer det fram at Niels Chr. Lund var et ”moderløst Barn” som hadde blitt satt på vei til å bli et ”nyttigt” menneske gjennom sin lære hos urmaker Kaufman. Dessverre hadde han i følge retten, vendt seg bort fra denne vei og blitt et problem både for sin læremester og for samfunnet.²⁶⁴ Rådstueretten trodde heller ikke noe på Grethe Mortensdatters forklaring på at hun var uvitende om at Niels Chr. Lund hadde stjålet de kostbare tingene han hadde hatt i sin besittelse. Niels Chr. Lunds straff på to år i tukthus, og Niels Olsen Lunds frifinnelse ble opprettholdt i rådstueretten. I Grethe Mortensdatters tilfelle derimot så skjerpet de straffen fra tre måneder til seks måneder i tukthus. Rådstueretten mente hun burde dømmes etter artikkel 14 i plakaten av 3.desember 1755 som sa:” De, som tillade Læredrenge at drikke eller spille i deres huse, skal straffes efter L. 6-22-3).”²⁶⁵ Christian Vs norske lov av 1687 6-22-3 sier: ”De, som forføre Ungdommen til Drik, Dobbelt og anden forargelig Omgængelse, straffis paa deris Boeslod og forvisis Byen. Have de ingen Boeslod, straffis paa Kroppen med Fængsel og Arbejd, som Forseelsen er til.”²⁶⁶ Rådstueretten mente Grethe måtte straffes for å ha latt Niels Chr. Lund, som egentlig skulle vært i lære hos urmaker Kaufman, drive med spill og drikk i hennes hus, og at hun måtte holdes ansvarlig for å korrumpere en læregutt. Niels Chr. Lund sa seg fornøyd med denne dommen, kanskje av frykt for at hans straff også skulle forlenges hvis han appellerte videre, mens Grethe Mortensdatter forlangte ytterligere en appell.²⁶⁷

²⁶³ SAO/A-11132/F/Fa/L0042, 1789-1797 folie 5a (Url: http://arkivverket.no/URN:rg_read/40059/9/?size=bigger&mode=0).

²⁶⁴ SAO/A-11132/F/Fa/L0042, 1789-1797 folie 5a (Url: http://arkivverket.no/URN:rg_read/40059/9/?size=bigger&mode=0).

²⁶⁵ M.Ø. Berg og Falck Ytter, *Norsk lovsamling for Aarene 1667 til 1858 : indeholdende de vigtigste Forordninger, Rescripter, Kgl. Resolutioner m.v., de gjældende almindelige Storthingslove, samt et Uddrag af Christian Vtes norske Lov af 1687*. B.E. Mallings Forlag-Boghandel. Christiania. 1839 s.40.

²⁶⁶ Christian Vs NL av 1687, 6. bok, 22 kap, 3 art. (Url: http://www.hf.uio.no/iakh/forskning/prosjekter/tingbok/kilder/chr5web/chr5_06_22.html).

²⁶⁷ SAO/A-11132/F/Fa/L0042, 1789-1797 folie 6a-6 .(Url: http://arkivverket.no/URN:rg_read/40059/10/?size=bigger&mode=0).

Nils Chr. Lund dukker opp i Christiania tukthus noen måneder senere. 17 desember 1789 står det han inkom med gjenpart dom for stort tyveri og skal arbeide der i to år. I tillegg er det oppført at han døde om aftenen den 26 mai.²⁶⁸

Anne Maria Christensdatters sak i rådstueretten er tapt, men hun er å finne i voteringsprotokollene til høyesterett 9.november samme år 1789.²⁶⁹ Der står det at hun i Christiania rådstuerett 9.april 1789, hadde blitt dømt til ett års tukthusopphold. Altså hadde rådstueretten, i likhet med Grethe Mortensdatter, økt straffen hun hadde fått på tre måneder i bytinget.

Hans Andersen Zimmermann fikk sin appell avgjort i rådstueretten 7.april 1795. Der ble dommen på livstid i Akershus festning fra bytinget opprettholdt.²⁷⁰ Anders Andersens appell fikk sin dom der 19.mai 1795.²⁷¹ Også i hans tilfelle blir resultatet at bytingets dom burde ”med magt at stande.” Det står under Andersens dom at ”Actionerede var misfornøyet med Dommen og declarerede Appell.” Det står ikke mer, men denne videre appellen må ha blitt nektet ham. I Christiania tukthus fangeprotokoll står det at han ble innsatt der 7.juli 1795 med rådstueretts dom på å skulle arbeide der i to år. Det står også oppført der at han døde 12.juli 1795.²⁷²

I 1801 hadde rådstueretten blitt erstattet av stiftoverretten. Her ble appellen til Jacob Hambeck, Anders Wold og Ole Arnesen avgjort, 4 mai 1801. Der omtales verdien av det de er tiltalt for å stjålet hele 2000 riksdaler. Bortsett fra det så betvilte ikke stiftoverretten verken skyldspørsmålet eller hvordan tyverifordningen hadde blitt tolket av bytinget. Den opprettholdt straffene bytinget hadde idømt Hambeck og Wold, og også frifinnelsen av Arnesen.²⁷³

²⁶⁸ SAO, Christiania tukthus, Fanger, Rekke II, Fangeprotokoll 3, 1775-1809 Det står faktisk Niels Olsen Lund, men dette må sannsynligvis være en skrivefeil.

²⁶⁹ Det står i høyesterettsprotokollen at dommen hennes ble avlagt av Christiania lagting den 3. august 1789. Dette stemmer ikke. Dommen ble avsagt av Christiania lagtinget den 7. mai 1789. 3. august dette året var ikke Christiania lagting en gang satt i følge bytingsprotokollen. Det kan hende skriveren i høyesterettsprotokollen har forvekslet lagtinget (bytinget) med rådstueretten. Protokollen for denne finnes ikke for 3.august 1789. Voteringsprotokollen til rådstueretten for denne perioden eksisterer, men der er ikke sakene datert og er veldig vanskelig å finne.

²⁷⁰ SAO/A-11132/F/Fa/L0042, 1789-1797 folie 156b-157a (Url: http://arkivverket.no/URN:rg_read/40059/160/?size=bigger&mode=0).

²⁷¹ SAO/A-11132/F/Fa/L0042, 1789-1797 folie 161a. (Url: http://arkivverket.no/URN:rg_read/40059/164/?size=bigger&mode=0).

²⁷² SAO, Christiania tukthus, Fanger, Rekke II, Fangeprotokoll 3, 1775-1809

²⁷³ SAO, Stiftsoverrett, Domsprotokoll, 27.11.1797 - 20.12.1802.

Ide Margrethe Olsdatter og Johanne Andersdatter fikk også sin appell behandlet her 16.mars 1801. Som i forrige nevnte sak, så fant også retten her at bytinget hadde dømt i tråd med tyveriforordningen og opprettholdt dermed dommen derfra.²⁷⁴

Med unntak av Grethe Mortensdatter og Anna Maria Christensdatters tilfeller, så virker det som rådstueretten og stiftsoverretten i Christiania bedrev en rettspraksis som stort sett var i tråd med Christiania bytings dommer.

Høyesterett i København

Ved reskript av 1783 ble det bestemt at alle straffesaker skulle ankes direkte til høyesterett uten å gå innom overhoffretten. I 1786 ble bestemmelsen begrenset til bare å gjelde de delinkventer som satt arrestert på offentlig bekostning.²⁷⁵

En sak som ikke er nevnt tidligere i kapitlet er likevel interessant å presentere. Den er første gang tyveriforordningen omtales direkte i en tyverisak fra Christiania. Saken kom opp i høyesterett i København 16 juli 1789.²⁷⁶ Halvor Andersen var blitt dømt av lagtinget i Christiania til å arbeide seks måneder i festningen for innbrudd og tyveri.²⁷⁷

Høyesterettsjustitsarius Graah viste til forordningen, og påpekte at Andersen ifølge den burde settes i tukthus og ikke i festningen for de forbrytelsene han var dømt for. Dette var alle dommerne enige om, bortsett fra Levetzau som påpekte at siden de ikke hadde noen andre bevis mot Andersen enn vitnemålene til andre tyver, så måtte de frifinne ham fra tiltalen. Mangelen på konkrete bevis påpekte forsåvidt Graah også men la til ”dog maa Arrestanten ansees for et farlig menneske, og kan derfor (uleselig ord) ikke ganske frifindes.”, og la til at Andersen også var tatt i å lyve om hvor han var natten tyveriet ble begått.²⁷⁸ Det var derimot

²⁷⁴ SAO, Stiftsoverrett, Domsprotokoll, 27.11.1797 - 20.12.1802

²⁷⁵ Norsk Historisk Leksikon

(Url :<http://www.lokalhistoriewiki.no/index.php/Leksikon:Overhoffretten>)lest 2011-11-17.

²⁷⁶DRA, Højesteret, Voteringsprotokoll 152 , 1789-1789 s.260 (Url: http://arkivverket.no/URN:rg_read/36214/134/?size=bigger&mode=0).

²⁷⁷I følge voteringsprotokollen til høyesterett ble denne dommen felt 17 mars sistleden. Bytinget var ikke satt den dagen og jeg kan ikke finne denne dommen verken der eller i overhoffsrettprotokollen i den aktuelle perioden. Rådstuerettens protokoller for den perioden eksisterer som beskrevet ikke. Det kunne være mulig å lete gjennom voteringsprotokollen til raadstueretten som er tilgjengelig men da denne er veldig lang og uoversiktlig virker det som det ville ta for mye tid å lete gjennom den i forhold til verdien av et eventuelt resultat.

²⁷⁸DRA, Højesteret, Voteringsprotokoll 152 , 1789-1789 s.261(Url: http://arkivverket.no/URN:rg_read/36214/134/?size=bigger&mode=0).

uenighet blant de andre dommerne om hvor lang straffen burde være. Graah gikk inn for de seks månedene som Andersen ble dømt til i Christiania. Feddersen argumenterte også for å følge forordningen, men siden tiltalte ikke tidligere var straffet for tyveri og fordi de manglet skikkelige bevis, burde straffen bare bli på en måned. Sporon mente han ikke burde slippe unna med mindre enn de to år som er maksimumstraffen forordningen tillot.²⁷⁹ Under voteringen sluttet de fleste høyesterettsdommerne seg til Graah og Halvor Andersen endte med å få dommen sin fra Christiania omgjort fra seks måneders straffarbeide i festning til seks måneders straffarbeide i tukthus på bakgrunn av tyveriforordningen.²⁸⁰

Anne Maria Christensdatters appell kom, som nevnt tidligere, opp i høyesterett 9. november 1789. Der ble det vektlagt at hun er av tvilsom karakter og upålitelig. Rådstuerettsdommen på ett år ble opprettholdt med støtte fra samtlige dommere.²⁸¹ 5 desember 1789 ble hun satt inn i tukthuset og hun slapp ut 5. desember året etter.²⁸²

Grethe Mortensdatters sak ble avgjort i høyesterett 17. februar 1790.²⁸³ Stemann mente at rådstueretten hadde gjort feil i å dømme henne for å latt en læregutt spille og drikke hjemme hos seg, siden Niels Chr. Lund ikke lenger var i lære da han skal ha drevet med disse aktivitetene hos henne. Han konkluderte med at bytingets dom om tre måneders tukthusarbeid for heleri var den riktige straffen. Bare to dommere var uenige i dette, og ville opprettholde rådstuerettens dom på seks måneder. Jacobi mente i tillegg at den lange arresten hun allerede hadde sittet i, var tilstrekkelig straff for å ha latt Niels Chr. Lund spille og drikke hjemme hos seg.²⁸⁴ Dermed ble bytingsdommen på tre måneder den endelige dommen til høyesterett.

Hans Andersen Zimmermann fikk sin endelige dom 11 juni 1795. Enstemmig avgjorde høyesterett at dommen hans på livstid i festningen som både bytinget og rådstueretten i Christiania hadde kommet fram til, var riktig.²⁸⁵

²⁷⁹ DRA, Højesteret, Voteringsprotokoll 152 , 1789-1789 s.262 (Url: http://arkivverket.no/URN:rg_read/36214/135/?size=bigger&mode=0)

²⁸⁰ DRA, Højesteret, Voteringsprotokoll 152 , 1789-1789 s.262 (Url: http://arkivverket.no/URN:rg_read/36214/135/?size=bigger&mode=0).

²⁸¹ DRA, Højesteret, Voteringsprotokoll 152 , 1789-1789 s.404 (Url: http://arkivverket.no/URN:rg_read/36214/206/?size=bigger&mode=0).

²⁸² SAO, Christiania tukthus, Fanger, Rekke II, Fangeprotokoll 3, 1775-1809

²⁸³ DRA, Højesteret, Voteringsprotokoll 152 , 1789-1789 s.758 (Url: http://arkivverket.no/URN:rg_read/36215/150/?size=big&mode=0).

²⁸⁴ DRA, Højesteret, Voteringsprotokoll 152 , 1789-1789 s.760 (Url: http://arkivverket.no/URN:rg_read/36215/151/?size=big&mode=0).

²⁸⁵ DRA, Højesteret, Voteringsprotokoll 167 , 1795-1795 s.231-232. (Url: http://arkivverket.no/URN:rg_read/36229/23/?size=bigger&mode=0).

Ide Margrethe Olsdatter og Johanne Andersdatter fikk sin sak behandlet i høyesterett 11. april.1801.²⁸⁶ I deres tilfelle var høyesterett enstemmig enig i dommene som bytinget og rådstueretten begge hadde idømt dem, på henholdsvis livstid og to år i tukthuset.

Jacob Hambeck, Anders Wold og Ole Arnesen fikk sin høyesterettsdom 16. juni 1801.²⁸⁷ I tilfellene Hambeck og Arnesen fant dommerne det uproblematisk å opprettholde bytinget og stiftsoverrettens dommer på henholdsvis to år i tukthus og frifinnelse. Saken mot Anders Wold fant derimot mange av dommerne tvilsom. Alle dommerne var enige i straffen på fem år i festning som bytinget og stiftsoverretten hadde idømt Wold var feil, siden det var fullstendig fravær av bevis på at han hadde faktisk hadde begått noe som kunne regnes som direkte tyveri. Lommetyveriet som bytinget henviste til ble avvist som umulig å bevise. Rask mente han burde frifinnes for all tiltale, siden de ikke hadde noen konkrete beviser mot ham. Brorson argumenterte for at Wolds straff burde reduseres til ett år i tutkhus. Seks dommere sluttet seg til Rask, mens tre støttet Brorson.²⁸⁸ I motsetning til Halvor Andersen som i 1789, ble dømt av høyesterett på grunn av hans øvrige vandel, selv om det manglet bevis mot ham, så ble altså Anders Wold, selv om han hadde en mistenkelig bakgrunn og flere indisier i mot seg, frifunnet av høyesteret på grunn av mangel på konkrete bevis.²⁸⁹

Høyesterett virket, ut i fra disse sakene, også å stort sett dømme, mer eller mindre, i overenstemmelse med bytinget i Christiania, som antyder at rettspraksisen i Christiania byting ikke var spesielt unik, eller i utakt med øvrig rettspraksis i Danmark-Norge.

Mørketall

Ved folketellingen i 1801, hadde Christiania (med de tidligere forstedene Storgaden, Vaterlandsgaden til Vaterlands bro (Brogaden) og Vaterlands torv (Lilletorget) lagt under

²⁸⁶DRA, Højesteret, Voteringsprotokoll 180 , 1801-1801 s.199-200 (Url: http://arkivverket.no/URN:rg_read/36242/30/?size=big&mode=0).

²⁸⁷ DRA, Højesteret, Voteringsprotokoll 180 , 1801-1801 s.464 (Url: http://arkivverket.no/URN:rg_read/36242/63/?size=full&mode=0).

²⁸⁸ DRA, Højesteret, Voteringsprotokoll 180 , 1801-1801 s.466 (Url: http://arkivverket.no/URN:rg_read/36242/64/?size=full&mode=0).

²⁸⁹ DRA, Højesteret, Voteringsprotokoll 180 , 1801-1801 s.467. (Url: http://arkivverket.no/URN:rg_read/36242/64/?size=full&mode=0).

byen i 1784) registrert 4071 innbyggere. Legger man til forstedene på byens grunn: Storgata og Vaterland torg, Fjerdingsgen, Vaterland og Sagbanken, Grensen og Hammersborg, Pipervika, Møllergata og Bergfjerdingsgen, så kommer antallet opp i 8932 personer.²⁹⁰ 15 tyverisaker i bytinget dette året virker ikke i forhold til dette å underbygge den bekymringen Pram ga uttrykk for i 1804, beskrevet i kapittel tre, om den voldsomme utbredelsen av tyveri som hadde vokst frem i løpet av 1790-tallet. Antallet saker i bytinget er derimot ingen representativ kilde til hvor mange tyverier som faktisk ble begått i byen. Åpenbart kan det ha vært et betydelig antall personer som begikk tyverier uten å bli stilt til ansvar for det, og noen kunne som Bergkvist beskrev ende opp tiltalt og dømt under løsgjengerkategorien. Videre viser ikke antall saker hvor mange som faktisk ble tiltalt. Veldig mange av sakene er tiltaler mot mer enn et enkeltindivid. Dessuten er de tiltalte i sakene gjerne tiltalt for mer enn et tilfelle av tyveri. For eksempel Ide Margrethe Olsdatter og Johanne Andersdatter som i 1801 var tiltalt for åtte til ti tyverier. Til sist, men av stor betydning, Christiania var en garnisonsby, og i disse, som Mads Ramstad skrev "...levde borgerskapet og soldatene side om side, men innenfor hver sine sosiale, økonomiske og juridiske rammer."²⁹¹

Soldater som begikk tyveri ble dermed ikke tiltalt i det sivile rettsystemet. I saken mot Niels Chr. Lund m.fl. så vi at sersjant Løberg ikke ble tiltalt av bytinget fordi han var militær, mens i saken mot Jacob Hambeck, Anders Wold og Ole Arnesen ble det slått fast at de to sistnevnte hadde begått tyverier tidligere da de hadde avtjent militærtjeneste.

Markus A. Stuestøl som har undersøkt det norske generalauditoriets militære straffesaker i perioden 1794 til 1814, har funnet at de to kategoriene "tyveri" og "desertering og tyveri" utgjorde av 211 av 556 saker behandlet der i det tidsrommet.²⁹² Altså utgjorde tyveri 38% av alle sakene i militære straffesaker i de årene han har undersøkt. Dette gjelder riktignok for hele Norge, men viser at det ikke var usannsynlig at soldater kunne stå bak en betydelig del av tyveriene som bekymret Pram i Christiania.

Sakene i bytinget, rådstueretten og stiftoveretten kan derfor ikke avsløre hvor utbredt tyveriproblemet i realiteten var i Christiania, men de avslører mye om rettspraksis i byen

²⁹⁰ Bergkvist, 2008 s.174.

²⁹¹ Mads Ramstad, *Soldat og Håndverker. Spenninger mellom militære og sivile næringsrettigheter i garnisonsbyene på 1700-tallet*. Oslo: Tingbokprosjektet 1996 s.134.

²⁹² Stuestøl, 2009 s.61.

angående tyveri, og viser at tyveriforordningen ble fulgt opp av de sivile juridiske instansene i byen.

Hva forteller dommene?

Det er mange flere dommer som det hadde vært mulig å presentere i dette kapitlet, men ingen av dem forteller noe ulikt om praksisen i bytinget enn de som er beskrevet ovenfor. Samtidig ville det vært et overveldende arbeide innenfor rammene av denne oppgaven å finne og gå gjennom samtlige tyveridommer fra disse årene slik at man kunne lage en statistikk over hvor ofte de ulike straffene ble idømt, hvor ofte de ble appellert og lignende.

Det som kommer tydelig fram av disse sakene er at Christiania byting allerede fra 19 mars 1789 dømmer ut i fra tyveriforordningen, men at de ikke i løpet av de årene belyst her noensinne følger den helt slavisk. Ørsted skrev ”I Praxis anvender man ofte Maximum af den i Frd. 20 Febr. 1789 §. 1 fastsatte Straf, endog hvor kun nogle af de der nævnte Synspunkter tale mod den Skyldige, naar disse i sig ere særdeles viktige.”²⁹³ I Christiania i årene 1789 til og med 1801, ser vi av sakene presentert her at dette ikke var tilfelle. Bytinget legger seg raskt på en linje hvor de deler ut de laveste straffene tyveriforordningen tillater, noen ganger også lavere, selv noen ganger når de anser at det er skjerpene omstendigheter som taler mot den tiltalte. Som eksempel minstestrafen på to måneders tukthusopphold som Arne Jørgensen ble idømt, til tross for at retten mente han bare hadde egen latskap å takke for at han endte opp med å stjele. Bytinget i Christiania var nok spesielt bevisste på at tukthuset i byen slet med plassmangel og dette er den mest sannsynlige forklaringen på praksisen med så mange forholdsvis korte straffer utviklet seg raskt i 1789 og vedvarte fram til og med 1801.

Hays konspirasjon?

Kan man ane noen konturer av det Hay beskrev som en konspirasjon fra de øvre lag i samfunnet for å beskytte sin eiendom og kontroll i disse sakene? Eller viser de at praksisen i Christiania byting var motivert av et ønske om å beskytte de få eiendelene fattige hadde, slik Langbeins forklarte engelsk rettspraksis. Sakene gir, selvfølgelig, ikke noe enkelt og entydig

²⁹³ Ørsted, 1931 s.94.

svar på disse spørsmålene, og man må hele tiden ha klart for seg den betydelige forskjellen mellom engelsk og dansk-norsk rettspraksis og- kultur i den aktuelle perioden. London var også en veldig annerledes by enn Christiania. Mye større og mer segregert, noe som i seg selv ville gjøre det naturlig å anta betydelige forskjeller i hvordan rettsvesenet blir håndhevet i de to byene.

Likvel gir spørsmålet et fruktbart utgangspunkt for å analysere sakene i Christiania byting i en større sammenheng og åpner for å prøve å få en mer helhetlig forståelse av rettspraksisen i denne byen. Det umiddelbart mest påfallende i denne sammenhengen er at det kommer tydelig frem i disse sakene at Christianias sosiale elite ikke på noen måte kunne føle seg trygge for tyveri. Bernt og Jess Anker, stiftamtmann Fredrik Julius Kaas og Rasmus Schriver som dukker opp som fornærmet part i noen av de gjennomgåtte sakene, var blant de mest innflytelsesrike personene i hele Norge i denne perioden. Deres opptreden i disse sakene, selv om de enten ikke hadde tid eller fant det under sin verdighet å møte opp personlig i tyverisakene de var ofre i, gjør det høyst sannsynlig at tyverilovgivning var noe som interesserte dem og ikke slik Langbein hevder om den engelske sosiale eliten at tyverilovgivning var av marginal interesse for den sosiale eliten. Dette sier selvfølgelig ikke noe om det var tilsvarende tilstander i England. Årsaken til at den sosiale eliten i Christiania var sårbar for tyverier kan være å finne i byens kultur. Som Edward Daniel Clarkes beskrivelse tyder på, var tiggere et usedvanlig vanlig syn i Christianias bybilde. At Niels Chr. Lund og Niels Olsen Lund kunne tilbringe så mye tid i og rundt Bernt Ankers kontor som vitnemålet i saken mot dem tyder på, uten at det ble anset som mistenkelig før en av dem ble tatt på fersk gjerning i å stjele, skaper et bilde av en by hvor det var lite fysisk rom som skilte fattig fra rik. Fattige mennesker var tydeligvis på ingen måte fysisk segregert i hverdagen fra de områdene i byen hvor de rike bodde og arbeidet.

Det er ingenting i ordlyden i de sakene hvor noen fra den sosiale eliten er innblandet som ofre som tyder på at bytinget fant det spesielt skjerpene at nettopp noen innflytelsesrik hadde blitt rammet. Det som gjør at disse sakene ender med strenge dommer er øyensynlig først og fremst de voldsomt store summene som er blitt stjålet. De er av en størrelsesorden som gjør det umulig å ikke regne disse tyveriene for grove, til tross for den tiltenkte vagheten rundt hva som skal defineres som grovt tyveri i tyveriforordningen.

Den gangen det nevnes spesifikt i disse sakene at offerets sosiale status er en skjerpene omstendighet er når et av ofrene er en fattig gammel enke som er blitt bestjålet. Det er ikke overraskende at dette ikke kommer opp ofte. Maren Clauses, ofret i dette tilfelle, var en gammel enke og dermed en person samtiden kategoriserte som en verdig fattig. En person som ikke kunne noe for sin egen ulykke. I tukthusanordningen fra 1741 omtales disse som ”rette Fattige” dette var de som ”formedelst Alderdom og Skrøbelighed ei kan fortjene Føden”.²⁹⁴ Hvis noen fattige unge mennesker som ble betraktet som fysisk arbeidsdyktige ble rammet av tyveri, er det ikke uventet om bytinget ikke vil se på det som skjerpene eller finne det vært å bringe opp når de skulle forklare årsakene til dommen. De som ble kategorisert som uverdige fattige, de som ble ansett for å selv å ha forårsaket sin egen fattigdom og nød, kunne ikke utifra den tidens mentalitet forvente seg noen spesielle hensyn fra bytingets side. Hvis noen av disse var ofre i noen av de gjennomgåtte sakene, er det ikke unaturlig at de ikke blir nevnt i protokollen.

Til velfortient Straf og andre ligesinede til eksempel og afsky

I tråd med tyveriforordningen virker bytinget i Christiania opptatt av at dommene skal ha en avskrekkende effekt. ”Til velfortient Straf og andre ligesinede til eksempel og afsky” eller tilsvarende formuleringer går igjen i de fleste sakene like før selve dommen skal avsies. Det antyder at bytinget i sine dommer vektla avskrekkelse og gjengjeldelse i sine dommer. Det finnes lite i måten byfogdene ordlegger seg i bytingsprotokollene i disse sakene som tyder på noe spesielt hensyn til om straffene skal ha en forbedrende effekt på de dømte eller ikke. Likevel betyr ikke dette fraværet av slike formuleringer nødvendigvis at hensynet ikke var der. De aller fleste sakene presentert her, slik de beskrives i protokollen, dreier seg hovedsakelig om å avdekke kjensgjerningene rundt det som har skjedd. Karaktertrekk hos tiltalte anføres innimellom som skjerpene eller formildende omstendigheter, men i de fleste tilfellene tillegges ikke dette stor vekt i bytingets straffeutmåling. Ganske forutsigbart gjennom hele perioden ble de fleste tiltalte idømt en av de laves straffene tyveriforordningen tillater bytinget å gi. Bytinget i Christiania håndhevet dermed

²⁹⁴ Anordning om Tugthusets Indrettelse i Christiania og de Fattiges Forplegning i Aggershuus Stift” av 2. desember 1741 i *Kongelige Rescripter, Resolutioner og Collegial-Breve for Norge: i Tidsrummet 1660-1813, udgivne i Udtog af Fr. Aug. Wessel-Berg*. 1. bind. Christiania: Cappelen, 1660-1746, s.789-790.

tyveriforordningen trofast i den grad de praktiske rammefaktorene tillot dem det.

Kapittel 5: Sammendrag og konklusjon

I innledningen ble disse spørsmålene stilt: ”Kan rettspraksis i tyverisaker i Christiania byting karakteriseres som klassejustis? Hvem ble bestjålet? Hvem var tyvene? Hvordan ble loven praktisert?” Jeg vil svare på det siste først.

Tyveriforordningen i praksis i Christiania

Slik det ble nevnt i kapittel tre, omtalte Anders Sandøe Ørsted tyveriforordningen som ”...dette skjønne Phenomen af Humanitet og Viisdom i vor Straffelovgivning...” At tyveriforordningen i sin samtid ble oppfattet som en humanistisk og formildende lovgivning kan det ikke finnes tvil om. Hvor humanistisk og vis den virkelig var i praksis er utenfor rammene til denne oppgaven å svare på, men det som står klart og tydelig er at antallet tyveridømte steg dramatisk i Christiania i de første tiårene etter forordningen kom og at Christiania byting, hvor byfogd Søren Hagerup dømte, i det første tiåret etter tyveriforordningen ble innført fulgte den opp med dommer som stort sett etterlevde forskriftene i den, selv om de fleste straffene var av de mildere typene som tyveriforordningen tillot. Om antallet tyveridømte steg så voldsomt fordi straffene ikke lenger var avskrekkende nok, som beskrevet i kapittel tre at Christen Henriksen Pram mente, eller om det var større samfunnsmessige sammenhenger som lå bak det økende antallet, kan det ikke gis noe entydig svar på her. Det som derimot er tydelig er at straffene for de som ble arrestert og funnet skyldig i tyveri i Christiania etter tyveriforordningen ble innført kunne forvente forutsigelige straffer som ble gjennomførte slik Christian Colbjørnsen var opptatt av i sine anmerkninger til tyveriforordningen. I straffeprotokollene til tukthuset dukker alle som blir dømt dit av bytinget, rådstueretten eller høyesterett opp, og alle som ikke dør under soningen blir holdt innesperret der så lenge dommen deres foreskriver. Vilkårligheten som bekymret Colbjørnsen og mange av opplysningsfilosofene er blitt fjernet og de som blir dømt for tyveri etter 1789 og i det første tiåret etterpå, har ikke lenger muligheter til å unnsnippe straffen sin gjennom kongelig benådning eller annen inngripen.

Likevel må det konkluderes med at denne forutsigbarheten i gjennomføringen av straffene ikke kan ha hatt den tiltenkte effekten siden antallet tyveridømte steg så dramatisk som tallene

presentert i kapittel tre demonstrerer. Det kan spekuleres i flere årsaker. Hvor bevisste de som utførte tyverier var på hvor forutsigbart straffesystemet var er uvisst. Det er tvilsomt at de fleste av dem gjorde noen særlig risikoanalyse før de begikk tyveri, så om det hadde noe å si hvor forutsigbar straffen var eller ikke er tvilsomt. Andre faktorer spilte nok en betydelig større rolle i den voldsomme oppgangen av tyveridømte. Å samle alle tyveridømte sammen i tukthuset, og en del i slaveriet på Akershus festning, kan nok heller ha ført til den motsatte effekten av hva myndighetene ønsket. Å føre dem alle sammen førte til nettverksbygging dem i mellom, og kan ha gitt unge tyveridømte anledning til å lære fra de mer herdede tyvene. Slik saken med Anders Andersen og Johannes Pedersen i kapittel fire viser, så var innesperring sammen en ypperlig anledning til å planlegge tyverier man kunne begå når man slapp ut i frihet igjen.

At innesperring allerede fra praksisen ble begynt, førte til at institusjonene hvor forbryterdømte ble holdt fanget i praksis ble forbryterhøyskoler er en vel etablert kjennsgjering. Foucault siterte Ch. Lucas som allerede i 1836 skrev: ”Fengslet vil nødvendigvis fabrikere forbrytere, gjennom den form for tilværelse de innsatte fører. Hva enten de settes i enecelle eller til et unyttig arbeid, som de ikke vil kunne leve av, kommer ut på ett. For i begge tilfeller «tenkes det ikke på mennesket i samfunnet. Det skapes en naturstridig, unyttig og farlig» tilværelse. Vil man at fengslet skal oppdra de innsatte, må ikke dets oppdragelsesystem strid mot naturens lover?”²⁹⁵ Straffanstaltkommisjonen kom i sin rapport i 1841 til lignende konklusjoner. Der ble tukthusene, festningene og lovene vurdert til å fungere mot sine hensikter. Det ble konkludert med at anstalten fordervet framfor å forbedre de innsatte.²⁹⁶ Altså ble i hvert fall i Christiania tyveriforordningen fulgt opp av rettsystemet, men straffenes natur og virksomheten til tukthuset og slaveriet på festningen gjorde at forutsigbarheten de nye strafferammene og rettspraksisen medførte ikke hadde noen hensiktsmessig funksjon når det gjaldt å redusere antall tyverier i byen. Det eksempel dommene satte og den avsky de eventuelt vakte, kunne ikke konkurrere med den effekten det hadde for de tyveridømte å måtte omgås hverandre i lange perioder. Spesielt ettersom de i stadig økende grad ble den dominerende gruppen innenfor i Christiania tukthus.

Var hensikten fremfor å redusere kriminalitet, siden det åpenbart ikke reduserte antallet tyverier, dermed , slik Foucault hevdet, å skape en autoritetsstruktur gjennom å innarbeide

²⁹⁵ Foucault, 2001. s.236-237.

²⁹⁶ Straffanstaltkommisjonen 1841. s.343.

føyelighet og disiplin i fangene og slik øke myndighetenes makt og kontroll? ²⁹⁷ I et slikt tilfelle kan man tenke seg at det til og med kunne blitt sett på som hensiktsmessig at antallet straffedømte steg med den nye lovgivningen. Desto flere som ble sendt på tukthus, desto flere kunne gjøres mer disiplinerte og føyelige. Midré skrev ”Den som tukter, elsker – har omsorg for – den tuktede. Tukten inngir skam, ”merker” og støter den tuktede bort, men bare som et middel til senere å integrere den villfarne i samfunnet igjen. Tukten kan derfor oppfattes som en sosial investering i et samfunnsmedlem.”²⁹⁸

Anser man Colbjørnsen og Ørsted som representative for myndighetene i denne fremstillingen, så er det vanskelig å se spor etter motiver utover å innføre en mer effektiv og avskrekkende straffelovgivning overfor tyver. Ørsted skrev selv, som nevnt i kapittel tre, om straffeanstaltens mangler til å ha noen positiv effekt i å bekjempe tyveri. Hans tekst gir en alternativ forklaring på hvorfor innesperringen av tyver fortsetter til tross for dårlige resultater. I hans øyne var det ikke lovgivningen det var noe i veien med, bortsett fra at den ikke var nøyaktig nok, men straffeanstaltens manglende ressurser. Dermed trengte man ikke å avskrive innesperring som uhensiktsmessig i seg selv, man kunne fortsette å mene at det var riktig fremgangsmåte og at den eneste mangelen var at det ikke fantes, eller ikke ble bevilget nok penger til å utforme anstaltene helt riktig. I så fall virket det å sperre tyver inne fortsatt som en god ide, ikke fordi myndighetene hadde indirekte hensikt å disiplinere befolkningen, selv om det nok også spilte en rolle, men fordi man fortsatte å se for seg at det skulle begynne å virke som tenkt når man bare fikk nok ressurser til å ordne straffeanstaltene på riktig måte. Som Ørsted skrev ”...der ikke fattes på Indsigt i hvorledes slige Stiftelser bør være dannede, men at man kun ikke endnu er blevet færdig med at udføre den vel udtænkte Plan man har lagt.”²⁹⁹

Klassejustis?

Kan rettspraksisen i Christiania karakteriseres som klassejustis i favør av de subjektive interessene til overklassen? Det er vanskelig å finne noen tegn som peker i denne retningen

²⁹⁷ Foucault, 2001 s.126.

²⁹⁸ Midré, 1990 s.55.

²⁹⁹ Ørsted, 1931 s.276.

både i tyveriforordningen og sakene som ble presentert fra rettsystemet i kapittel fire. Til tross for at det øvre økonomiske sjiktet i Christiania var sårbart for tyverier, så er det ingenting spesielt som tilsier at de har øvet noe press eller innflytelse på verken bytinget eller rådstueretten i Christiania. Ingenting skrevet i domsaktene som er analysert i denne fremstillingen tyder på at det ble ansett som spesielt skjerpene når noen fra det sosiale og økonomiske toppsjiktet var de som hadde blitt rammet. Tvert i mot, som vist i saken mot Karen Larsdatter i 1789, beskrevet i kapittel fire, hvor det anføres som skjerpene omstendighet at offeret er en fattig gammel enke. Generelt virker retten i Christiania, bortsett fra når det er noen som kategoriseres som verdig fattig, lite opptatt av den sosiale og økonomiske statusen til de som har blitt rammet av tyveriene.

Mot dette kan det argumenteres at systemet av natur nødvendigvis straffer de som stjeler fra rike personer hardere, siden summene som blir stjålet fra disse er større. Et poeng Ørsted, som beskrevet i kapittel tre, også kritiserte tyveriforordningen for. De faller da inn under kategorien grovt tyveri, og vil automatisk straffes hardere enn noen som har stjålet noe av liten verdi fra en fattig person. Tyveriforordningen gir ingen oppfordring til å vurdere hvor grovt ett tyveri er ut i fra ressursene til offeret selv om den er hensiktsmessig vag på hvilke tyverier som skal falle inn under hvilke kategorier. Karen Larsdatter blir ikke dømt for grovt tyveri selv om det hun tok sannsynligvis utgjorde en større del av enken Maren Clauses ressurser enn for eksempel de flere hundre riksdalernes verdi av gjenstander Bernt Anker ble frastjålet utgjorde for ham. At simpelt og grovt tyveri ble kategorisert ut i fra absolutte summer i rettspraksis uavhengig av offerets ressurser gjorde at å bli dømt i å stjele fra en person fra det økonomiske toppsjiktet i Christiania naturlig ville medføre hardere straff. Dermed var det overflødig for dem å eventuelt øve noe ytterligere press på bytinget eller rådstueretten for at det skulle slåes ytterligere ned på tyveri av deres eiendom. Fordi det de eide stort sett var av høy verdi førte det automatisk til hardere straff å stjele den, enn hvis man stjal noe fra en fattig eller ubemidlet person. Dermed møtte man i praksis hardere straffer om man stjal fra den økonomiske eliten enn man ellers ville gjøre. De seks månedene i tukthus Karen Larsdatter ble dømt til for å ha stjålet fra en fattig gammel enke, var betydelig mildere enn de to årene i samme anstalt Niels Chr. Lund ble tildømt for å ha stjålet fra Bernt Anker.

Dette er ikke noe som er unikt ved lovgivningen i Danmark-Norge eller ved rettsystemet i Christiania på den tiden, men viser likevel at justisen her i praksis straffet de som stjal fra de

økonomisk ressurssterke hardere enn de som stjal fra de mindre velstående. I kapittel to siterte jeg fra Hays essay: ”The poor suffer from theft as well as the rich, and in eighteenth-century England probably far more poor men lost goods to thieves, if only because the rich were few and their property more secure. In recognizing that fact, to ordinary men, the criminal law did much to justify itself and the gentlemen who administrated it.” Nå var som vist i kapittel fire eiendommen til de rike i Christiania ikke spesielt sikker og totalt sett er det ikke mulig å dra noen entydig konklusjon ut i fra kildematerialet som er behandlet i denne fremstillingen, men det at rettspraksisen vurderte hva som var grove tyverier etter Christian Vs norske lov passet kanskje den økonomiske eliten i Christiania utmerket.

Hvem ble bestjålet?

Siden tyverisaker var offentlig anliggende og justitien alltid stod oppført som saksøker, var det ikke en gang nødvendig for offeret å anmelde forholdet selv. Derfor er det ikke alltid lett å identifisere de rammede i rettsprotokollene som er blitt analysert i denne fremstillingen. Offerets sosiale status bringes bare på bane i saksprotokollene i spesielle tilfeller. Likevel er det mulig å konkludere på bakgrunn av sakene presentert i kapittel fire at samtlige sosiale og økonomiske grupper i Christiania var utsatt for tyveri. Verken rike eller fattige, mektige eller svake kunne føle seg spesielt trygge, siden de navngitte ofrene i sakene strekker seg fra den fattige enken Maren Clauses til etatsråd Bernt Anker og stiftsamtmann Fredrik Julius Kaas. Dette kan ha gjort den sosiale eliten i Christiania spesielt sårbare for tyveri i forhold til tilsvarende sosiale grupper i andre byer i tidlig nytid. For å si noe sikrere om dette ville det vært nødvendig å forske spesifikt på forskjellige andre byer i samme tidsrom på dette området og deretter sammenligne dem med Christiania.

I sin oppgave *Kriminalitet og Rettsvesen i Kristiania på Slutten av 1600-Tallet* har Bodil Erichsen funnet flest saker hvor det var velstående mennesker som saksøkte for tyveri, men dette kan ha mest sammenheng med at det var et privat anliggende på 1600-tallet å tiltale og få dømt og straffet. Dette var en kostbar affære og derfor er nødvendigvis ikke overvekten av velstående saksøkere et tegn på at de var den gruppen som var mest utsatt. Det kan like gjerne bety at de fattigere ofrene for tyveri rett og slett ikke hadde ressurser til å føre sak mot de som

stjal fra dem.³⁰⁰ Det at rike personer forble godt representert blant de bestjålne etter at dom og straff av tyver hadde blitt et offentlig anliggende, kan tyde på at de hele tiden var spesielt utsatt for tyveri. Det kan også bety at de lavere økonomiske sjiktene i samfunnet foretrakk å gjøre opp tyverisaker personlig, kanskje slik saken med Christen Andersen, beskrevet i kapittel fire, som hadde fått tredd en tønne over seg illustrerer.

Et mer presist svar på fordelingen mellom de forskjellige gruppene har ikke kildematerialet benyttet i denne fremstillingen vært i stand til å gi.

Hvem var tyvene?

Som det er rimelig å forvente er de personene som ble tiltalt i rettsystemet og satt inn i straffeanstaltene for tyveri, en mer homogen gruppe enn de som ble stjålet fra. Ut i fra hva sakene presentert i denne fremstillingen bytings- og rådstuerettprotokollene var de som ble dømt for tyveri blant annet rømte lærlinger, utro tjenere, svenske omstreifere og prostituerte. Ingen av de tiltalte i de ovenfor beskrevne sakene ble omtalt med yrkestittel i tingboka, noe som var praksis å gjøre med personer som hadde et lovlig og fast yrke.

Bare i en av sakene omtalt i denne oppgaven, den med potettyvene Samuel og Peder Olsen i 1801 viste den dømmende instans, i dette tilfelle byfogd Søren Hagerup i bytinget, noen sympati med de tiltaltes livssituasjon. Ellers består de tiltalte av økonomisk ressursvake personer som øvrigheten i Christiania og myndighetene mente selv var skyld i sine omstendigheter. Mennesker som i sin samtid ble kategorisert og betraktet som uverdige fattige. Selvfølgelig til de som ble dømt og straffet for tyveri i årene denne fremstillingen omhandler kan ikke de kildene som er brukt si noe om. De kildene denne fremstillingen er basert på representerer perspektivet til dommerne og vokterne deres.

Forutsigbare straffer for tyveri i Christiania

³⁰⁰ Erichsen, 1993 s.129.

I kapittel to ble det beskrevet hvordan opplysningsfilosofene, med Beccaria som mest fremtredende representant, argumenterte for at det var nødvendig med forutsigbare og proporsjonale strafferammer hvis man effektivt skulle bekjempe kriminalitet. I Christiania ble tyveriforordningen satt ut i live med en god grad av forutsigbarhet, men noe forsøk på en form for presis proporsjonalitet finnes ikke. Om dette siste er en av årsakene til at antallet tyveridømte steg jevnt og dramatisk etter 1789 er utenfor denne fremstillingens rammer å forsøke å gi noe svar på. Det som kan slås fast sikkert er at til tross for tyveriforordningens fokus på rasjonalisert avskrekking, som bytinget og rådstueretten i Christiania fulgte opp konsekvent selv om de gjerne delte ut de mildeste straffene forordningen tillot, så hadde dette ingen positiv effekt når det gjaldt å forebygge tyveri. Statistikken antyder tvert i mot at både tyveriforordningen og rettspraksisen kan ha bidratt til den store oppgangen i tyverier i årene etter forordningen kom. Resultatet av å konsentrere så mange tyveridømte sammen i tukthuset og slaveriet, var sannsynligvis nettverksbygging. På den andre siden kan det argumenteres at alle tyveriene som ble begått i disse årene var et resultat av større sosiale og samfunnsmessige sammenhenger og at tyveriforordningen alene ikke var tilstrekkelig til å motvirke disse.

Litteraturliste

Utrykte kilder

SAO, Fanger, Rekke II, Fangeprotokoll 3, 1775-1809, Hyllenummer 3C05124 (Tukthusprotokoll 1775-1809)

SAO, Fanger, Rekke VI, Fangeprotokoll, Diverse fangeprotokoller, Nr. 3 1796-1803, Hyllenummer 3C05131 (Tukthusprotokoll 1796-1803).

SAO, Stiftsoverrett, Domsprotokoll, 27.11.1797 - 20.12.1802.

Digitale kilder

Norsk Historisk Leksikon, Lest på

<http://www.lokalhistoriewiki.no/index.php/lokalhistoriewiki.no:Hovedside> 2011-11-17.

SAO, Christiania Byfogd Tingbok A 72, 1785-1789, Lest på <http://digitalarkivet.uib.no/>

SAO, Christiania Byfogd Tingbok A73, 1789-1793, Lest på <http://digitalarkivet.uib.no/>

SAO, Christiania Byfogd Tingbok A 74a , 1793-1796, Lest på <http://digitalarkivet.uib.no/>

SAO, Christiania Byfogd Tingbok A 75 , 1799-1804, Lest på <http://digitalarkivet.uib.no/>

SAO, Christiania rådstuerett, Rådstuerettsprotokoll /A-11132/F/Fa/L0042, 1789-1797, Lest på <http://digitalarkivet.uib.no/>

DRA, Højesteret, Voteringsprotokoll 152 , 1789-1789, Lest på <http://digitalarkivet.uib.no/>

DRA, Højesteret, Voteringsprotokoll 167 , 1795-1795, Lest på <http://digitalarkivet.uib.no/>

DRA, Højesteret, Voteringsprotokoll 180 , 1801-1801, Lest på <http://digitalarkivet.uib.no/>

Trykte kilder

Berg, M.Ø. og Ytter, Falck(1839). *Norsk lovsamling for Aarene 1667 til 1858 : indeholdende de vigtigste Forordninger, Rescripter, Kgl. Resolutioner m.v., de gjældende almindelige Storthingslove, samt et Uddrag af Christian Vtes norske Lov af 1687*. Christiania: B.E. Mallings Forlag-Boghandel.

Norske Lov av 1687 ”Kong Christian den Femtes Norske Lov 15de April 1687 med Kongeloven 1665”, Lest på

<http://www.hf.uio.no/iakh/forskning/prosjekter/tingbok/kilder/chr5web/index.html>

Straffeanstaltkommisjonen 1841

Beretning om Beskaffenheden af Norges Strafanstalter og Fangepleie samt Betænkning og Indstilling om en Reform i begge, efter fremmede Staters Mønster. Christiania: Chr. Grøndahl.

Tukthusanordningen av 1741

”Anordning om Tugthusets Indrettelse i Christiania og de Fattiges Forflegning i Aggershuus Stift” av 2. desember 1741, i Smith, P. H (1823). *Kongelige Forordninger samt andre trykte Anordninger m.m. som fra Aar 1670 til 1814 ere udkomne og vedkomne Kongeriget Norges Lovgivning, i tidsfølgende Orden og udtogsviis udgivne og forsynede med alphabetisk Register. Første Deel, indeholdende Aarene fra 1670 til 1754 inclusive.* Christiania, s. 520-546.

Tyveriforordning av 1789

”Fr. ang. nærmere Bestemmelse af Straffe for Tyve og Hælere” av 20. februar 1789 i Schou, J.H (1797/1795-1850). *Chronologisk Register[...]*, s.235-237.

Wessel Berg, Fr. Aug.(1845). *Kongelige Rescripter, Resolutioner og Collegial-Breve for Norge i Tidsrummet 1660-1813* Christiania: J.W. Cappelen.

Litteratur

Anners, Erik(1983). *Den Europeiske Rettens Historie.* Oslo: Universitetsforlaget.

Beccaria, Cesare(1986). *On Crimes and Punishment.* Hackett Publishing Company. Indianapolis.

Bergkvist, Johanne(2008) *En haard og dyr tid: Fattigdom, tigging og løsgjengeri i Christiania 1790-1802.* Masteroppgave i historie-Universitetet i Oslo.

Bull, Edvard og Valborg Sønstevold(1936). *Kristianias historie. Utgit til 300-aars jubileet 1924 av Kristiania kommune.* Bind 3 1740-1814. Oslo: J.W. Cappelen.

Clarke, Edward Daniel (1977). *Reise i Norge 1799.* Oslo-Bergen-Tromsø: Universitetsforlaget.

Dyrvik, Ståle (1999). *Norsk historie. 1625-1814. Vegar til sjølstende.* Oslo: Det Norske Samlaget.

Dyrvik, Ståle m.fl(1979). *Norsk økonomisk historie 1500-1970. Band 1: 1500-1850.* Bergen: Universitetsforlaget.

Dyrvik, Ståle (1978). Den lange fredstiden 1720 – 1784. Bind 8 i Mykland, Knut (red.) *Norges historie*. Oslo: J.W. Cappelens Forlag A.S.

Daae, Anders (1908). *Tugthuset og Arbejdshuse i Kristiania 1733-1814*. Særtryk af Nordisk Tidsskrift for Fængselsvæsen og Praktisk Strafferet. Kjøbenhavn: Nielsen&Lydiche.

Elise Hals, Caroline(2010). *Christiania Tukthus Sedelighetsforbrytelser 1775-1779 og 1795-1799*. Masteroppgave i historie-Universitetet i Oslo.

Erichsen, Bodil Chr. (1993). *Kriminalitet og rettsvesen i Kristiania på slutten av 1600-tallet*. Oslo: Tingbokprosjektet.

Foucault, Michel(2001) *Overvåkning og straff*. Trondheim : Gyldendal.

Frydenlund, Bård(2009). *Stormannen Peder Anker. En Biografi*. Oslo: Aschehoug.

Fuglestad, Finn(2004). *Fra Svartedauden Til Wienerkongressen. Den Vesterlandske Kulturkretsens Historie 1347-1815 I Et Globalt Sammenlignende Perspektiv*. Oslo: J.W. Cappelens Forlag a-s.

Granerud, Bente (1998). *Folkelig bykultur i Christiania. En analyse av ordenssaker i politiretten 1745-1800*. Oslo: Tingbokprosjektet.

Hay, Douglas(1975). "Property, Authority and the Criminal Law" i Hay, Douglas, Linebaugh, Peter, Rule, John .G, Thompson, E. P og Winslow,Cal, *Albion's Fatal Tree: Crime and society in Eighteenth-Century England*. London: Penguin Books Ltd.

Kiil, Alf (1969). *Arkivkunnskap*. Statsarkiva. Oslo: Universitetsforlaget.

Langbein, John.H.(1983). "*Albion's Fatal Flaws*" i Past and Present 98.

Langeland, Nils Rune(2005). *Siste ord. Høgsterett i norsk historie 1814-1965*. Oslo: Cappelen.

Linebaugh, Peter (1985). "'(Marxist) Social History and (Conservative) Legal Histor: A Reply To Professor Langbein.'" i New York University Law Revie. 60 N.Y.U.L. Rev.

Mathiesen, Thomas (1994)"Straffepolitikken mellom avsidighet og sindighet" i *Rapport II Normer og sosial kontroll i Norden ca. 1550-1850*. Iks, Avdeling for historie, Universitetet i Oslo, og Den norske historiske forening. Oslo.

Meyer Wald-Jacobsen,Torhild (2007). *Tukt- og manufakturhuset i Bergen, 1740-1840, et anseeligt og herlig Middel eller forværrelsesanstalt?* Hovedoppgave i historie-Universitetet i Bergen

- Midré, Georges (1995). *Bot, bedring eller brød? Om bedømming og behandling av sosial nød fra reformasjonen til velferdsstaten*. Oslo: Navf/Universitetsforlaget.
- Næshagen, Ferdinand Linthoe(1998). *Norges Kriminalstatistikk 1789-1799*. Oslo: Politihøgskolen.
- Næss, Hans Eyvind(1991). ”Forbrytelse og straff” i Marthinsen, Liv(Red.) *Tingboka som Kilde*. Oslo: Norsk Lokalhistorisk Institutt.
- Næss, Hans Eyvind og Österberg, Eva,(2000). “Sanctions, Agreements, Sufferings” i Österberg, Eva og Sogner,Sølvi Bauge, (red.), *People Meet The Law. Control And Conflict Handling In The Courts*, Universitetsforlaget. Oslo
- Ramstad , Mads(1996). *Soldat og Håndverker. Spenninger mellom militære og sivile næringsrettigheter i garnisonsbyene på 1700-tallet*. Oslo: Tingbokprosjektet.
- Rusche ,Georg og Kircheimer, Otto(1968). *Punishment And Social Structure*. New York: Russell & Russell.
- Sandvik , Gudmund(1980) ”Lov, dom og straff” i *Norges Kulturhistorie Bind 5 Brytningsår – blomstringstid*. Oslo:H.Aschehoug & Co.
- Sharpe, J.A (1992). *Crime in early modern England 1550-1750*. London og New York: Longman.
- Slyngstad, Marit (1994). *Ulydighet og straff. Intensjoner og praksis i statsmaktens bekjempelse av fattigdomsproblemet. En undersøkelse med utgangspunkt i tukthusforordningen av 2. desember 1741 og de innsatte lemmer ved Christiania tugthus i perioden 1741-63*. Hovedfagsoppgave, UiO. Oslo: Tingbokprosjektet.
- Sprauten, Knut (1992). *Byen ved festningen. Fra 1536 til 1814*. Oslo Bys Historie Bind 2. Oslo: J.W. Cappelen.
- Stuestøl, Markus A. (2009) *Mellom lovverk og praksis. Generalauditøren og den militære jurisdiksjon 1794-1814*. Masteroppgave i historie- Universitetet i Oslo.
- Sunde, Jørn Øyrehagen(2005). *Speculum Legale – Rettspegelen. Ein introduksjon til den norske rettskulturen si historie i eit europeisk perspektiv*. Bergen: Fagbokforlaget.
- Tamm, Ditlev, Bjørn, Claus og Westrup,Morten(2006). *Til det almindelige bedste.. Generalprokurør Christian Colbjørnsens lovbetænkninger 1789-1802*. København: Jurist- og Økonomforbundets Forlag.

Wollstonecraft, Mary(1995). *Min nordiske reise. Beretninger fra et opphold i Sverige,Norge og Danmark 1795*. Oslo: Pax Forlag.

Ørsted, Anders Sandøe(1931). *Skrifter I Udvalg*. København: Gyldendalske Boghandel Nordisk Forlag.

Østhus, Hanne (2007). *Vanartige tjenestefolk eller uordentlige husbønder? Tjenestefolk I arbeidskonflikter i Christiania på slutten av 1700-tallet*. Masteroppgave i historie, UiO.

Ågren, Kurt(1985). *Aschehougs Verdenshistorie*. Bind 8. Et nytt Europa 1500-1750. Oslo: H.Aschehoug & Co.

Vedlegg

Vedlegg 1: Tyveridommer i Christiania byting 1789

Navn	Dato dom ble avsagt	Idømt straff
Karen Larsdatter	16.april 1789	Tukthus. 6 måneder
Christen Andersen	16.april 1789	Tukthus. 3 måneder
Ane Marie Christensdatter	7.mai 1789	Tukthus. 3 måneder
Christiane Jensdatter	22.mai 1789	Tukthus. 3 måneder
Marthe Maria Pedersdatter	11.juni 1789	Tukthus. 2 måneder
Baltzer Olsen	3.september 1789	Tukthus. 2 måneder
Carl Pedersen	8.september 1789	Festning. 4 år
Niels Chr.Lund.Grethe Mortensdatter. Niels Olsen Lund	15.oktober 1789	Tukthus 2 år. Tukthus. 3 måneder. Frifunnet
Peder Gustavsen Underhoug. Carl Fernblad	22.oktober 1789	Festning 3 år. Tukthus 1 år
Hans Andersen Zimmermann	22.oktober 1789	Festning 3 år.

Vedlegg 2: Tyveridommer i Christiania byting 1795

Navn	Dato dom ble avsagt	Idømt straff
Ide Margrethe Olsdatter. Ellen Trulsdatter.	15.januar 1795	Tukthus 3 år. Tukthus 4 måneder
Hans Andersen Zimmermann	19.februar 1795	Festning livstid
Peder Hansen	26. februar 1795	Tukthus 2 måneder
Jannick Jacobs	5.mars 1795	Tukthus 2 måneder
Johannes Pedersen. Anders Andersen	9.april 1795	Festning 3 år. Tukthus 2 år
Anne Hansdatter Lunden	23.april 1795	Tukthus 2 måneder
John Julsen	16.juli 1795	Tukthus 2 måneder
Høker Niels Nielsen	6.august 1795	Frifunnet for tyveri, men bøtelagt for pliktforsømmelse
Anne Enersdatter	27.august 1795	Tukthus 6 måneder
Poul Herthus	10.september 1795	Frifunnet
Arne Jørgensen	5.september 1795	Tukthus 2 måneder

Vedlegg 3: Tyveridommer i Christiania byting 1801

Navn	Dato dom ble avsagt	Idømt straff
Jon Olsen. Brynild Hansen	20.januar 1801	Festning 3 år. Tukthus 2 måneder
Maren Katrine Sørensdatte	4.februar 1801	Tukthus 2 måneder
Ide Margrethe Olsdatter. Johanne Andersdatter	6.februar 1801	Tukthus livstid. Tukthus 2 år
Ole Thoresen	20.februar 1801	Festning 3 år
Anne Maria Andersdatter	24.februar 1801	Tukthus 2 måneder
Hans Mysen	24.februar 1801	Festning 4 år
Johan Anders Svendsen	5.mars 1801	Festning 4 år
Jacob Hambeck. Anders Wold. Ole Arnesen	7.mars 1801	Tukthus 2 år. Festning 5 år. Frifunnet
Jon Magnussen	16.mars 1801	Festning 3 år
Clara Jørgensdatter. Brede Olsen	9.april 1801	Tukthus 2 måneder. Tukthus 2 måneder
Morten Christophersen. Helge Ingulsen	2.mai 1801	Tukthus 3 måneder. Tukthus 3 måneder
Samuel Olsen. Peder Olsen	27.august 1801	Tukthus 4 uker. Tukthus 4 uker.
Maren Olausdatter. Petronelle Eriksdatter	3.september 1801	Tukthus 4 uker. Tukthus 4 uker.
Ole Biørndahl	29.september 1801	Tukthus 1 år
Kari Olsdatter	5.oktober 1801	Tukthus 1 måned

